

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11- 65 беттің 1 беті
Дәріс кешені		

ДӘРІС КЕШЕНІ

Пәні: «Психология және мәдениеттану»

Пән коды: РМ 1106

БББ атауы және шифрі: 6В10106 - Фармация

Оқу сағаты/кредит көлемі: 120 (4 кредит)

Оқу курсы пен семестрі: 1/1

Дәріс көлемі: 10 сағат

Шымкент, 2024 жыл

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 26-еі	

Дәріс кешені «Психология және мәдениеттану» пәнінің жұмыс оқу бағдарламасына (силлабус) сәйкес әзірленген және кафедра мәжілісінде талқыланды.

Кафедра меңгерушісі Нуржанбаева Ж.О.

Хаттама №16 Күні: 04.06.2024

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11- 65 беттің 3беті

№1 дәріс.

1. Тақырыбы: Психологияға кіріспе. Психология ғылым ретінде.

2. Мақсаты: білім алушыларға заманауи тұлға ретінде қалыптасуы мен қоғамдық санасын жаңғыртуда психологияның ғылым ретіндегі орны мен рөлі туралы түсініктерін қалыптастыру.

3. Дәріс тезистері:

1. Гуманитарлық ғылымдар жүйесіндегі психологияның рөлі мен мәселесі.
2. Заманауи тұлғаның қалыптасуы мен қоғамдық сананы жаңғырту жағдайындағы психология мен психологиялық білімдердің мәні.
3. Психологияның әдістері мен салалары.
4. Мен және менің мотивациям
5. Суицид психологиясы.

1. Психология «жан» туралы ғылым ретінде ерте дәуірден бастап пайда болды және қалыптасты. Алғашқы кезеңде адамның «жаны» туралы көзқарастар грек ойшылдары Сократ, Платон, Аристотель, Гиппократ және т.б., қазақ жеріндегі өмір сүрген ғұламалардың Қорқыт, Әл-Фараби, Қ.Иассауи және т.б. еңбектерінде орын алған. Психология жеке ғылым саласы ретінде XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап қалыптасты. Лейпциг қаласында алғаш рет 1879 жылы Вундт эксперименталды психологиялық лабораторияны ашқан болатын. Ғылыми айналымға «психология» терминін Х.Вольф енгізген болатын. Психология термині «psyche» - жан, ал «logos» – ғылым мағынасын білдіреді. Адам туралы ғылымдар жүйесіндегі психологияның орны мен рөлі «Болашаққа бағдар: қоғамдық сананың жаңғыруы» мемлекеттік бағдарламасында Психологияның құрылымы бірнеше салаларға бөлінеді. Қазіргі кезеңде психологияның салалары күн өткен сайын заман талабына сай саны артып келеді. Қоғамның дамуы мен адамның күнделікті өмірін қамтитын психологияның салалары адамға құндылық бағдар-бағыт береді. Әлеуметтік ортадағы тұлғаның алдына қойған мақсат-тілектерін шешу мен оны жүзеге асырудағы қадамдарын, мүдделері мен қызығушылықтарын, талаптарын, денсаулық сақтау салаласындағы заманауи техника және технологиялардың психологиялық әсерін ғылыми тұжырымдау қазіргі психологияның басты мақсатын айқындап береді. Осы тұрғыдан қарастырғанда, психологияның әрбір салаларының атқаратын міндеттері мен мақсаттарының ерекшеліктеріне тоқталып өтуге болады. Жалпы психология деп аталатын саласы бойыншатұлғалық тұрғыдан толық қалыптасқан ересек адамдардың психикалық деңгейі мен ерекшеліктері, оның психикалық қызметінің жалпы заңдылықтары мен мазмұны туралы ғылыми тұрғыдан тұжырымдалған ақпараттармен танысуға мүмкіндік аламыз. Сондай-ақ, психологияның пайда болуы, ғылым ретіндегі даму тарихы, ғылым ретіндегі зерттеу әдістері мен қағидалары, ежелгі дәуірден бастап жалпы психологияның ұғымдарына берілген анықтамалар мен түсініктердің мазмұнын қамтиды. Әлеуметтік психология саласының мазмұнын әрбір тарихи дәуірлердегі өмір сүрген әлеуметтік топтардың, ұжым мен бірлестіктердің психикалық көріністерінің ерекшеліктерін, яғни олардың көңіл-күйлері, қоғамдық көзқарастары мен ой-пікірлері, қызығушылықтары мен еліктеулері сияқты көріністерін, топаралық, тұлғааралық және ұжым аралық қарым-қатынастардың сипаты мен мазмұнын, жеке тұлғаның ұжымда алатын орны мен рөлі туралы ақпараттар құрайды. Психологияның келесі салаларының бірі – алғашында «зоопсихология» деп аталып, кейіннен «салыстырмалы психология» деген атауға ие болған саланың ерекшелігі жан-жануарлардың психикасындағы құбылыстар мен өзгерістерді қарастырады. Бұл саланың ерекшелігі сонда дамудың жоғары сатысындағы жануарлардың психикасындағы құбылыстар мен ерекшеліктерді зерттеу нәтижелері арқылы алғашқы адам санасының, психикасының даму тарихының сырларын ашуға мүмкіндік береді.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11- 65 беттің 4беті
Дәріс кешені		

Педагогикалық психология саласы бойынша білім беру және тәрбиемен өзара байланысты екендігін атап өтуіміз қажет, сонымен қатар, тәрбие мен білім берудің психологиялық заңдылықтары мен ерекшеліктерін, жас ерекшеліктерін және тұлғалық даралық сапаларын анықтауға болады. Жас ерекшелік психологиясы саласы тұлғаның психикалық даму заңдылықтары мен ерекшеліктерін, түрлі психикалық үдерістер: қабылдау, ес, ойлау, түйсіну, қиял, сезіну, даму мен қалыптасуы мен психикалық қасиеттерінің ерекшеліктерін қарастырады. Бұл саланың зерттейтін нысаны: тұлғаның жас ерекшеліктерінің даму мазмұны мен мәні, даму шақтарының біріншісінен екіншісіне өту заңдылықтарын айқындау болып есептеледі. Еңбек психологиясының бөлімдерінің бірі ретінде инженерлік психологияның қарастыратыны мәселесі адамның техникамен өзара әрекеттестігі, инновациялық технологияларды қолдануы, мысалы денсаулық сақтау жүйесіндегі автоматтандырылған, компьютерлік бағдарламаланған қондырғылармен жұмыс істеу күзіндеттіліктері мен оған психикалық әсер етуі, адамның техниканы меңгерудегі стресстік жағдайларға түсуі және т.с.с.

Психологияның спорт саласында қарастырылуы қазіргі таңда өзектілігін айқындайды, өйткені спорт және адам денсаулығы бір-бірімен өте тығыз байланысты, болашақ спортшылардың ерік-жігері мен тәрбиесінің психологиялық негіздерін анықтау арқылы оларды спорттың биік шыңдарына жетуге құлшыныс беруге ықпал етеді, спорттық дағдылары-машықтары мен шеберліктерін шыңдайды, тартысты бәсекелерде олардың өзіндік сана көріністері мен мінез бітістерін бақылайды, олардың жеңіске жетудегі рухани құндылықтарының қалыптасу деңгейін анықтауға мүмкіндік береді.

Ақ пен қараның аражігін ажыратуда заң психологиясының орны мен рөлі ерекше, өйткені тергеу барысында оған қатысушы тұлғалардың психологиялық қасиеттерінің көріністерін зерделеу, куәгерлердің, қылмыскердің берген жауаптарының психологиялық астарын анықтау, сараптауды қарастырады. Сонымен қатар, қылмыстың жасалуы себептерін, қылмыскердің қылмыс жасауына итермелеген себептерінің психологиялық астарын, қылмыстық жазалау мен оны еңбекпен түзету психологиясының мазмұнын қамтиды.

Әскери психологияның ерекшелігі тұлғаның әскери тәртіпті қабылдауы мен оны орындауындағы психологиялық қасиеттерінің көріністері, талапқа мойын ұсыну, бұйрықты уақытында орындау, әскери оқыту психологиясын қарастырады.

Тұлғаның қалыпты психикалық қызметтерінің ауытқуының түрлерін патологиялық психология саласы зерделейді. Психологиялық ауытқулары бойынша аталған саланың бағыттары келесі:

олигофренопсихология – тұлғаның психикалық дамуында миында туа біткен ауытқуларды; ал тифлопсихология - зағип немесе көру ақаулары бар; сурдопсихология – саңырау, яғни есту қабілетінің бұзылуы анықталған адамдардың дамуындағы психологиялық қасиеттерін қарастырады.

2. Заманауи тұлғаның қалыптасуы мен қоғамдық сананы жаңғырту жағдайындағы психология мен психологиялық білімдердің мәні. Жеке тұлға психологиясы. Нәрестені туылған кезден "адам" деген атқа ие болса өсе келе, бойына адамгершілік қасиеттерді қалыптастырған кезде "тұлғаға" айналады. Себебі, тұлға қалыптасу жолында өмірдің мәнісін, теріс пен бұрысын танып, адами қарым-қатынастарды меңгереді. Тұлға – бұл кәсіп меңгерген, тәжірибеде білім мен дағдысын, іскерлігі мен күзіндеттілігін көрсете алатын, дүниетанымдық шеңбері кең, ақыл – парасатты, қоғамдық санасы жаңғырған, болашаққа сенімі мен мақсат-мұраты айқын, құндылық бағдары қалыптасқан. Сонымен қатар, мінез-құлқы мен қабілетінің анықталуы, жауапкершілігі жоғары, эмоциялық интеллектісін, іс-әрекетін ақылға жүгіндіретін адамды тұлға деуге ылайықты. Абай: «Атым Адам болған соң қайтіп надан болайын», - деген.

Тұлғаның даму сатысында қасиеттері түрлерге бөлініп, ерекшеліктері қалыптасады. Мысалы, жақсы қасиеттері: белсенді, адал, жауапты және т.с.с. мен теріс қылықтары: жалқау, өшпенділік, қыңыр, қастық т.с.с. Жеке тұлға қоғамнан тыс өмір сүруі мүмкін емес. Себебі, адам қоршаған ортамен, адамдармен тікелей қарым-қатынас жасау барысында өзін жан-жақты жетілдіреді, білім мазмұнымен танысу, тәрбие алу мақсатында ұлттық құндылықтар мен әлемдік озық идеялармен таысады, өзіне қажеттісін тандап алады.

Адам – қоғамдағы әлеуметтік қатынастар субъекті әрі әлеуметтік мәнді қасиеттердің иегері ретінде танылады. «Адам», «индивид», «даралық» ұғымдары бір-бірін толықтырады, бірақ әр ұғымның өзіндік

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 5беті	

түсінігі бар. Сондықтан, адам өзінің жан-жақты қалыптасуы жолында даралық нышандарын дамытады, табиғи және әлеуметтік тұрғыдан қалыптасқан нышандарының қайталанбас ерекшеліктерін қалыптастырады. Қанша адам болса сонша дара тұлға қалыптасады. Мысалы, болашақ дәрігердің бойында адами қасиеттерімен қатар кәсібіне қатысты адамгершіліктік құзіреттіліктерінің қалыптасуын айтсақ болады. Дәрігер қандай жағдайда болсын науқасты ең алдымен адам ретінде қабылдауы шарт. Заманауи адамның қоғамдық санасы мен әлеуметтік мәні тікелей қоғаммен өзара қарым-қатынасы нәтижесінде қалыптасады және уақыт талаптарына сай жаңғырып отырады. Қоғам сұранысына сай қабілет, мінез-құлықтары мен құндылық бағыт-бағдарлары, қызығушылықтары мен мүдделері айқындалып отырады. Адам биологиялық құрылым иесі ретінде өткен дәуірлердегі білім-тәжірибелерді, салт-дәстүрлерді, материалдық және рухани құндылықтарды сол күйінде қабылдап қана қоймай, оны осы заманға ылайықтап, жаңғыртып қабылдауда өз үлестерін қоса алады. Ал заманауи тұлғаның жан-жақты дамуы мен қазіргі еңбек нарығында бәсекеге қабілеттіліктерін қалыптастыруда қоғам және мемлекет тарапынан қолдауды қажет етеді.

Жеке адам құрылымының негізгі компоненттері оның: *бағытталығы, мүмкіншілігі, мінез-құлқы және «мен», яғни өзін-өзі реттеу қызметі* құрайды.

Ес, қабылдау, түйсік, ойлау, қабілет тұлғаның тума қасиеттері ретінде кемелденуін жаттықтыру және жетілдіру арқылы адам жеке дара ерекшеліктерінің психикалық процестерінің құрылымын құрады. Білім, білік, дағды және әдеттері жеке тұлғаның әлеуметтік іс-тәжірибесінің даралығының ерекшелігін көрсетеді. *Бағытталық* - адамның тұлға ретіндегі жоғары деңгейін анықтайды. Тұлғаның сапалық ерекшеліктерін қарастырған М.Вертгеймер (1880-1944), В.Келер (1887-1967), К.Коффка (1886-1941) сияқты ғалымдардың тұжырымдарында «Гештальтпсихология» ұғымы кеңінен талдау жасалынды, неміс тілінен *gestalt* -бейне, кескін үйлесімі мағынасын білдіреді. Олардың пікірінше, мінез-құлық тек рефлексстер шоғыры емес, күрделі құбылыс деп тұжырым жасады. Алайда олардың кемшілігі адам қабылдауының шынайы мазмұнын, оның сыртқы ортамен байланысын терістеді.

Австриялық ғалым З.Фрейд (1856-1939) психоанализ теориясының негізін қалап, жүйке және психикалық аурулардың пайда болуын себептерін қарастырды. Оның ілімінің негізі адам өз қылықтарын санамен түсіндіре алмайды, тек себептерін түс көру, сандырақтау, ырықсыз қозғалыс сияқты құбылыстармен байланысты анықтай алады деп тұжырым жасады. Оның тұжырымын қолдаушылар А.Адлер - даралық психология, К.Юнг - талдау психология, Э.Эриксон - Эго, К. Хорни - әлеуметтік - мәдени теория, Э. Фромм және т.б. ғалымдар өз талдауларымен жалғастырды.

Бихевиоризм бағытындағы теориялық тұжырымдаған Э.Л.Трондайк, Б.Ф.Скиннер, Бандура сияқты ғалымдар психология адам санасын, оның мазмұны мен қызметін зерттеуден бас тарта отырып, тек мінез – құлық қызметі мен мазмұнын зерттеу нысанына айналуы қажеттілігін атап өтті.

С.Л.Рубинштейн (1889 – 1960), А.Н.Леонтьев (1903-1979) іс - әрекет туралы тұжырымдарында сананың іс - әрекет үдерісі кезінде қалыптасып және содан көрініс табады. Адамның іс - әрекет нәтижесінде нақты бір өнім алынады. Қазіргі кезеңде адам тек өз мүддесі үшін емес, сонымен қатар, қоғам мүддесі үшін іс-әрекет етуі мәселесі күн тәртібінде қалып отыр.

А.Маслоу, К.Роджерс, Г.Олпорт дербестік, гумандылық, экзистенциальдық, феноменологиялық және т.б. мәселелерді қамтитын - гуманистік психология теориясының негізін қалаушылар болды. Аталған ғалымдар бихевиоризм мен психоанализ өкілдерінің адам мәселесін қарастырудағы кемшіліктерін жойып, шынайы психологиялық зерттеулерді жүзеге асыруды қарастырды. Салауатты, шығармашыл адам – өзін жан-жақты жетілдіреді, кемелденеді деп түсіндірді. Маслоу адам қажеттіліктерін физиологиялық, қорғаныс, гуманоидтық - шындық, қарапайымдылық, әділдікті керек ету қажеттіліктерін жіктеп, түсіндірді. Оның ойынша әрбір адам баласы осы қажеттіліктер сатысынан өтуі қажет. Алайда оның тұжырымындағы кемшілік адамның тек биологиялық қажеттіліктерін басты етіп көрсетуі болды, өйткені адам тумысынан қайырымды, игілікті болып дүниеге келеді, ал оның жаман қасиетінің қалыптасуы ортаға байланысты. Сонымен қатар, адамның тегі жақсылықтан бастау алады, ал оны сол қалпында жетілдіру әр адамның өз қолында.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SKMA 1979	SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»			044-60/11-
Дәріс кешені			65 беттің 66-сі

Өзіндік сана ұғымын И.С.Кон адамның өзін іс - әрекет субъекті ретінде тануға ықпал етуші психикалық үдерістер деп түсіндіреді және адамның өзі туралы білімдер жиынтығы – «Мен» бейнесі деп тұжырымдаған. Ал психолог А.Г.Спиркин «мен» ұғымы «адам өз санасының нұрымен сәулелендіріп, өзін қабылдауы, тануы және сезуі», - деп қарастырады. «Мен» - бұл адамның реттеуші тетігі, рухани болмысын бақылайды, сананы бақылаушы әрі танушы, адамның қоршаған ортада бекітуші құралы.

3. Психологияның негізгі зерттеу әдістері ретінде бақылау және эксперимент болып табылады. Байқау әдісі - табиғи жағдайларда психикалық үдерістерді зерттейді. Бұл әдістің өзін-өзі бақылау, ішкі бақылау - интроспекция, сыртқы, ерікті, стандартталған, жан-жақты, қысқа және ұзақ мерзімді қамтитын түрлері бар. Ал эксперимент әдісі арқылы зерттеуші өзі бақылайтын құбылысты жасанды жағдай жасау арқылы нәтижені алады. Бұл әдістің артықшылығы сол, зеттелініп отырған нысанның жағдайы нақты фактілер арқылы дәлелдеуге, психикалық құбылыстардың себептерін анықтауға, қайталап зерттеуге болатындығы мен сандық-сапалық көрсеткіштерді анықтауға болады. Эксперимент екі түрлі жағдайда жүргізіледі: лабораториялық жәнетабиғи ортада. Лабораториялық эксперимент жүргізуде танымдық үдерістер: қабылдау, ес, зейін, ойлау, түйсіну, түйсік, еске түсірудің психикалық ерекшеліктерін анықтайды. Табиғи жағдайда эксперименттік зерттеудің мүмкіндігі жоғары, өйткені оның зерттеу табиғилығы, жасандылықтан ада болуы.

Психологиялық зерттеу әдістерінің қатарында қазіргі кезеңде жиі қолданылатын әдіс – тест. Бұл әдістің ерекшелігі сонда, ол жаңа құбылыстардың мәнін ашу емес, керісінше бұрыннан бар құбылыстардың мәнін ашу болып табылады. Тестілеу әдісі арқылы адамдардың нақты іс-әрекетті орындау үшін оның даярлық деңгейі айқындалады. Тест – сынамалы, тест – бақылау, тест-тапсырма т.с.с. болып бөлінеді. Сауалнама әдісі арқылы түрлі сұрақтарға жауап алу, мәселенің мәнін ашу мақсатында жүргізіледі. Оның ауызша, жазбаша, интервью, әңгіме және т.б. түрлері бар. Модельдеуәдісі психикалық құбылыстар мен үдерістерді жанама түрде ұқсас модельдемен салыстырмалы зерттеулер жүргізіледі. Модельдеу үшін зерттеліп отырған құбылыс туралы толық мәлімет болуы қажет, сонда ғана зерттеу нәтижесінің дұрыстығы, толықтығы, жан-жақтылығы қамтамасыз етіледі.

Психологияның ғылым ретінде салалары пайда болды. Материалистік медициналық психология зерттеу саласы нейрофизиология болды. И.М.Сеченов нейрофизиологияның негізін қалады. Сонымен қатар, нейрофизиология, невропатология, психология және психиатрия саласында В.М.Бехтеревтің еңбектерінде қарастырылды. И.П. Павловтың жоғарғы жүйке қызметі, мидың морфологиясын, биохимиясын, электрофизиологиясын зерттеді. Медициналық психологияның клиникалық психологиялық эксперименталды зертханасында В.М.Бехтерев, Н.А.Бернштейн, Г.И.Россолимо сынды дәрігер-ғалымдар қызмет етті. Кеңестік медициналық психологияны А.П.Нечаев, Л.С.Выготский сияқты ғалымдардың еңбектері болды. Медициналық психология екі бөлімнен: бала психиатриясы мен дәрігерлік педагогикадан тұрады. Қазіргі таңда медициналық психология саласында Б.Д.Карвасарскийдің «Медициналық психология», В.Н.Мясищевтің «Медициналық психологияға кіріспе» сияқты бірқатар еңбектер жарық көрген. Келесі кестеден психологияның салаларын және мазмұндық сипаттамасын көресіздер.

Кесте – 1. Психология салалары мен оның сипаттамалары.

Психология салалары мен оның сипаттамалары		
1	Психология ғылымының салалары	Сипаттама
1	Еңбек психологиясы	Еңбек іс-әрекетінің мазмұны мен психологиялық ерекшеліктері, еңбек іскерліктері, күзіреттіліктері, дағдылары мен машықтарының даму ерекшеліктері мен заңдылықтарын ескере отырып, еңбектің ғылыми тұрғыдан ұйымдастырылуы және іске асырылуы.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11- 65 беттің 76-і
Дәріс кешені		

2	Педагогикалық психология	Оқыту мен тәрбиенің білімгердің санасына ықпал етуін қарастырады. Оқу материалының мазмұны мен көлемінің білімгерлердің жас ерекшеліктерін ескере отырып оқу бағдарламалары мен оқулықтар, оқу құралдарын құрастыру, оқытудың инновациялық технологияларын қолдануды қарастырады.
3	Медициналық психология	Дәрігер мен науқастың арасындағы қарым-қатынасты, темперамент пен мінез-құлықтың кәсіптік ерекшеліктерін, емдеу мен психотерапияның психологиялық әдістерін, емдеу барысында нейропсихологиялық, психофармакологиялық, психотерапиялық, психопрофилактикалық, психогигиеналық салалары арқылы түсінікті қалыптастырады.
4	Инженерлік психология	Адам мен қазіргі денсаулық сақтау саласындағы инновациялық технологиялары мен техниканың қарым-қатынасынан туындайтын психологиялық ықпалды қарастырады. Денсаулық сақтау жүйесіндегі технологияларды қолданудың тиімділігін арттыру мақсатында іс-әрекетті дұрыс ұйымдастыру мен оны басқару жүйелерінің құрылымын үйлестіре білу, креативтілік, ақпараттарды сақтау, өңдеу, оны жобалау, оперативті модельдер қалыптастыруда іскерліктері мен дағды-машықтарын меңгеруді қамтиды.
5	Жас ерекшелік психологиясы	Адамның туғаннан бастап қарттық кезеңге дейінгі аралықта олардың психологиялық даму ерекшеліктерін және заңдылықтарын қарастырады.
6	Арнаулы психология	Адамның денсаулығының дамуында ауытқуларды олигофренопсихология, сурдопсихология, тифлопсихология салалары арқылы зерттеуді қарастырады.
7	Салыстырмалы психология	Салыстырмалы психологияға зоопсихология, этология дейтін салалары арқылы адамның жануарлар психикасымен ұқсастықтарын және айырмашылықтары туралы мәселені қарастырады.
8	Әлеуметтік психология	Адамның қоршаған ортадағы басқа адамдармен өзара қарым-қатынасын, психологиялық үйлесімділігін қарастырады.
9	Әскери психология	Адамның әскери қызметіндегі бұйрықты орындауында көрініс беретін мінез-құлқын, әскери техниканы меңгеру мен басқаруда көрінетін психологиялық ерекшеліктерін қарастырады.

4. Мен және менің мотивациям. Мотивация түсінігі жалпы өмір туралы, оның мән-мағынасы мен кәсіби және жеке өмірде нәтижеге қол жеткізуді айқындайды. Мотивацияға бағыт беретін негізгі әрекеттер: нәтижені алдын-ала елестету; мақсатқа қол жеткізетін нақты затты анықтап алу; арман, мақсат, тілектерін жазу; іс-әрекеттерінді жақын және алыс жоспарларға бөліп анықтап алу; өзіңе бәсекелес бола алатын тұлғаны анықтап, үлгі тұт; әрқашан бастаған істі соңына дейін жеткізіп орындау; өзінді қолдайтын адамдармен жақсы қарым-қатынаста болу.

Мотивация – бұл өзінді жақсы бастамаларға құлшындыру, серпін беру.

Болашақ кәсібіне мотивацияда студенттердің тұлғалық дамуына ықпал етеді, оның әлеуметтік іс-әрекеттерінің маңызды құрамы болып табылады. Кәсіби мотивация туралы Е.А.Климов тұжырымы бойынша кәсіби іс-әрекеттің белгілі бір саласында еңбек ететін адамның білімділік, іс-әрекет пен іскерлігінің нәтижесінің жоғары деңгейін, тұлғаның келесі төрт психикалық ерекшелігін анықтайды:

ОНТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11- 65 беттің 8беті

- зейін, қабылдау, түйсіну, ес, ойлау, қиялдың кәсіби ерекшеліктері, мінез-құлық, дағдылар, әрекеттер, іскерлік, қиындықтан шығу жолдарын қарастыра білуі ерекшеліктері;
- Іскерлік этикасы, мәдениеті, икемділігі, білімділігі, тәжірибе қоры;
- психикалық күйінің өзгеруі, сабырлылығы мен ұстамсыздығы;
- өз кәсібі саласында гендерлік және жастық ерекшеліктерін түсіну, салауаттылық.

Кәсіби іс-әрекеттің құлшынысы туралы В.Д.Шадриковтің қағидасы бойынша еңбек етуге құштарлық болашақ кәсібінде өз орнын табуы және жұмысына қанатағаттануы. Еңбекке құлшынысты арттыруда кәсіппен шұғылдануда тұлғаның кәсіби ерекше психикалық қасиеттері ретінде тұжырымдаған А.К. Маркова болды. Тұлғаның мотивациялық, эмоциялық, еріктік құрамын құндылық ұғымы мен құндылық бағдары, мотив, мақсат, міндет, қажеттіліктер, қызығушылықтары мен қарым-қатынасы, кәсіби бағыттылығы, болашақ кәсібінде, мысалы дәрігер ретінде өзін қоя білуі мен сезінуі; эмоциялық интеллектісі құрайды.

Кәсіби әрекет, еңбектену үдерісінде тұлға еңбек етуден, оның жемісінен қанағаттанады, эмоциялық ерекшеліктері, кәсіби білімдері, әрекеттері мен тәсілдері, психотехникалары, іскерліктері қалыптасады; кәсіптік шеберліктерін, кәсіби біліктілік деңгейі мен құзіреттіліктерін арттырады; кәсіби дағды мен креативтілігі артады, болашақ мамандығына сәйкес келмейтін психикалық қасиеттердің кедергілерін жояды.

Кәсіби іс-әрекеттің нәтижелілігін қамтамасыз ететін психологиялық тетік – бұл мотивация. Адамның еңбек ету маңыздылығын П.М.Якобсон осы мотивтермен байланыстырады. Осы тұрғыдан қарастыратын болсақ, болашақ маман кәсіби іс-әрекетке кірісу алдында ең алдымен мотивтері мен мақсаттарын айқындап алады.

Б.И.Додонов болашақ мамандардың кәсіби мотивтерінің құрылымын анықтап берді:

- кәсіптік іс-әрекетті орындау барысында оған қанағаттану;
- кәсіптік машықтану мен іскерлік дағдыларды меңгеру;
- орындаған іс-әрекетінің нәтижесіне қарай материалдық қолдау немесе марапатталуы;
- өзін алаңдататын мәселелерден арылуы мен кәсіби іс-әрекеттерді орындауда қателіктерге жол бермеу.

Еңбекке құлшыныс беретін мотивтерге анықтама берген К.Замфир мотивация құрылымын үшке бөледі: ішкі, сыртқы тиімді және кері ықпал етуші. Оның пікірінше ішкі мотивация мазмұнын өз еңбегінің басқаға тигізер пайдасын түсінуі, еңбегіне қанағаттануы, нәтижеге қол жеткізуін құрайды.

Сыртқы мотивация мазмұнын тұлғаның өз қалауы, мақсаты мен берілген тапсырмаларды жауапкершілікпен орындауы, атқарған жұмысы нәтижесіне ылайықты материалдық және рухани қолдаудың қалауы, сонымен қатар кәсіби мансабының өсуі, ұжымның оған сенім білдіруі мен қолдау көрсетуі дұрыс мотивация туындауына ықпал етеді. Сондай-ақ, теріс мотивация мазмұнын ұжымның сенімсіздік танытуы, жалақының төмендеуі, дау-жанжалдың жиілеуі және т.с.с. құрайды. Дегенімен, дұрыс және теріс мотивация мазмұнына қарағанда адамның ішкі мотивациясы тұрақты келеді, өйткені адамды еңбек ету құлшынысын арттыруында тек материалдық қолдау мен жоғары жалақы жетпейді, адам өзінің жаны сүйетін іспен айналысқанда не өзі таңдап алған мамандығында еңбек еткенде жаны рахаттанады, кәсіби шығармашылықтарына қанат бітеді, сондықтан да рухани қанағаттану басты орында екендігін атап өткеніміз жөн. Осы тұрғыдан алғанда, ежелгі грек ойшылы Алкмеон «адамның жанын түсінбеген дәрігер ол адамды емдей алмайды» деп тұжырым жасауы маман ретінде өз кәсібінің шыңын меңгергенде ғана жеңістерге жететіндігіне көз жеткіземіз. Адам жанын, оның психологиясын түсінуді меңгерген дәрігер кәсіби мансаптың өсу жолын қамтамасыз ете алады. Сондықтан тұлғаның ішкі мотивациясының күші тұрақты болса, онда тұлғаның кәсіби қалыптасуының негізі мықты қаланады.

«Мотивация және мотивтер» еңбегінің авторы Е.П. Ильин еңбекке құлшыныс арттырудың тиімді жолы ретінде оның кәсіпті дұрыс таңдауы, еңбек етуде мотивацияны дұрыс құра білуі мен болашақ жұмыс орнын дұрыс таңдай білуі деп қарастырады.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 9беті	

Еңбек етуде тұлғаның құлшынысын арттыруда психологиялық зерттеу жүргізген отандық ғалым К. Мұздыбаев ұжымының жас маманға адалдығы мен алдамауы, сенім білдіруі мен еңбегіне қарай жалақысын арттырып отыруы ықпал етеді деп санайды.

Сондай-ақ, еңбек етуде ынталандыруда ұжымның орны мен ролі маңызды, себебі, материалдық қолдау, марапаттау іс-шараларын тиімді ұйымдастыра білуі, түрлі сайыстар, конкурстар ұйымдастыру, елдің әлеуметтік-экономикалық әлеуетінің дамуына орай материалдық қолдау мөлшерін арттырып отыру шаралары оң ықпал етеді.

Еңбек етуге құлшынысты арттырудың он алты мотивацияға бөліп қарастырған ғалымдар Е.А. Стрижова және А.Н. Гусев келесі мотивтерді анықтап көрсеткен: болашаққа сенімділік; мансаптық өсу; абырой, бедел; жаны қалаған кәсібі; пайдалы іс атқаруы; істі соңына жеткізуі; еңбектен қанағаттануы; дау-жанжалдарды болдырмау; еңбекті тиімді ұйымдастыра білу; отбасы; бос уақытында тынығу; еңбектің дұрыс бағалануы; креативтілік; өзін жан-жақты дамыту; корпоративті мәдениет.

А.Маслоу еңбек мотивациясын бес сатыға бөліп қарастырады:

- ✓ тұлғаның табиғи қажеттіліктерінің қанағаттандырылуы;
- ✓ кепілдендірілген жұмысты иеленуге ұмтылысы;
- ✓ іскерлік қарым-қатынас, әлеуметтік байланыстары;
- ✓ ұжым алдында беделге, абыройға ие болуы;
- ✓ өзін жан-жақты жетілдіруге, ортаға танылуына ұмтылысы.

Қорытындылай келе, мотивация тұлғаның орта мен ұжымда кәсіби бейімделуіне оң ықпал етіп, психологиялық, эмоциялық көңіл-күйінің жақсаруына тиімділігі жоғары болып табылады. Қазіргі таңда адам өз кәсібінен тек материалдық емес сонымен қатар рухани қанағаттанғанда ғана шығармашылық тұрғыдан кәсіби биік шыңдардан көріне алады.

4. Иллюстрациялық материал: презентация https://docs.google.com/presentation/d/1bCFM-bbOZZaaQ4U_jWEh1-7lUKzbi8rU/edit?usp=sharing&ouid=108786579120977667131&rtpof=true&sd=true

5. Әдебиет:

Негізгі:

1. Аронсон Э. Көпке ұмтылған жалғыз [Мәтін] = The Social Animal: әлеуметтік психологияға кіріспе: [оқулық] / Э. Аронсон ; ауд. Д. Д. Дүйсенбеков [және т. б.]. - 11-бас. - Астана: "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2018. - 407, [2] б. - (Рухани жаңғыру).
2. Майерс Д. Әлеуметтік психология [Мәтін] = Social Psychology: [оқулық] / Д. Г. Майерс, Ж. М. Туенж ; ауд. Г. Қ. Айқынбаева [және т.б.]. - 12-бас. - Астана : "Ұлттық аударма бюросы" ҚҚ, 2018. - 559, [1] б.: сур. - (Рухани жаңғыру).
3. Көбекова, Ж. С. Психология негіздері: оқу құралы. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2023.
- Жарықбаев, Қ. Жантану: оқулық. - Алматы : Әверо, 2014.
4. Тұрманова Ж.Е. Педагогикалық психология. Оқу құралы. 2023
5. Құдиярова Ғ.М. Медициналық психология. Оқулық. 2023
6. Асимов М.А., Багиярова Ф.А., Фоменко Т.В., Гончарова И.А. Дәрігердің мінез-құлық моделі. Бихевиористика. Оқулық. Ақнұр- 2023

Қосымша:

1. Шульц, Д. П. Қазіргі психология тарихы: монография = A Histofy of Modern Psychology : монография / Д.П.Шульц, С.Э.Шульц ; қаз.тіл. ауд.Б.Қ.Ақын [және т.б.]. - 11-бас. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 448 б. с. : сур.[Рухани жаңғыру].
2. Уоллейс П. Интернет психологиясы = The psychology jftheinternet :оқулық / П. Уоллейс ; қаз.тіл. ауд. Е. Жеңіс ұлы [және т.б.]. - 2-ші бас. - [б. м.] :Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 356 бет. с. (Рухани жаңғыру)
3. Нуржанбаева Ж.О. Психология және мәдениеттану: оқу-әдістемелік құралы / Ж. О. Нуржанбаева, Ғ. С. Айдарбекова, Ә. С. Еркінбекова. - Қарағанды : АҚНҰР, 2023. - 222 бет

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11- 65 беттің 10беті	
Дәріс кешені		

- Игембаева К.С. Психология бойынша практикум. Оқу-әдістемелік құрал. 2023
- Сыздыкова А.К. Жеке адамның іс-әрекеті. Әлеуметтік-психологиялық қарым-қатынас негіздері. Оқу-әдістемелік құрал. 2019

Электрондық ресурстар:

- Медициналық психология. Құдиярова Ф., Жарбосынова Б., 2019 / <https://aknurpress.kz/login>
- Әлеуметтік психология. Асылбекова М.П., 2017 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
- Арнайы психология негіздері. Тебеннова Қ.С., Рымханова А.Р., 2019 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
- Жас ерекшелік психологиясы. Бейсенбекова Г.Б., Молдабаева Р.А., Нұрғалиева С.М., 2019 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
- Психология және мәдениеттану Нұржанбаева Ж.О., Айдарбекова Ф.С., Еркінбекова Ә.С., 2019 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
- Иванец, Н. Н. Психиатрия и медицинская психология : учебник / И. И. Иванец и др. - Москва : ГЭОТАР-Медиа, 2016. - 896 с. - ISBN 978-5-9704-3894-7. - Текст : электронный / ЭБС / <http://www.studmedlib.ru/>
- Даму психологиясы: Оқу-әдістемелік кешені 5В050300 – Психология мамандығына арналған. / Құраст. Д.А. Жансерикова. - Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2013. - 536.. / РМЭБ / <http://rmebrk.kz/>

6. Бақылау сұрақтары (Feedback кері байланысы).

- Психология және мәдениеттанудың мақсаттары мен міндеттері, пәннің мәні неде?
- Адам туралы ғылымдар жүйесіндегі психология және мәдениеттанудың орны қандай?
- Психология үшін «адам», «жеке тұлға», «тұлға» түсініктері қандай маңызға ие?
- Қажеттіліктер түсінігінің мазмұнын ашыңыз
- Сіз қажеттіліктердің қандай түрлерін білесіз?
- А. Маслоудың қажеттіліктер пирамидасының мәнін ашыңыз
- Мотив және оның түрлері түсініктеріне анықтама беріңіз
- Мотив пен мотивацияның мәні неде?

№2 дәріс.

1. Тақырыбы: Эмоциялар және еріктік үдерістер

2. Мақсаты: эмоциялар, эмоционалдық интеллект туралы жалпы түсініктерін қалыптастыру, қажеттіліктер, мотивтер түсініктерінің мәнін ашу.

3. Дәріс тезистері:

- Эмоцияның жалпы сипаттамасы.
- Эмоцияларды реттеудің әдістері мен тетіктері
- Эмоционалдық интеллекттің анықтамасы
- Ерік түсінігі, еріктік мінез-құлықтың өлшемдері.

1. Эмоция термині француз тілінен «emotion», латын тілінен «movere» - «сезіну», «толғану» мағынасын білдіреді, адамға және жануарларға тән сыртқы және ішкі тітіркендіргіштердің ықпал етуіне қарсы реакциялық жауап беруі, көңіл-күйі мен ортаға қатынасының мазмұны. Эмоция құрамы жағымды эмоция, жағымсыз эмоцияны қамтиды. Жағымды эмоцияға бақыт, қуану, сүйіспеншілік, шаттану сияқты көңіл-күй жатады. Жағымсыз эмоцияның құрамына қобалжу, ренжу, қорқыныш, қайғы, абыржу, үмітсіздену, үрейлену сияқты көңіл-күй түрлері енеді. Басқалардың көңіл-күйін түсіну және адамдармен қарым-қатынас жасау қабілеті нәтижелі қарым-қатынасқа негіз болады. Э. Титченер эмпатия ұғымына өзгенің көңіл-күйін түсіну деп түсінік береді, эмпатия – грек тілінен «құмарлық» мағынасына тура келеді. Мысалы, дәрігер пациентінің ішкі дүниесінде не болып жатқанын толық сезіне алуы, көңіл-

күйін анықтай алуы деп түсінуімізге болады. Жақсы кәсіби маман - дәрігер науқастың көңіл-күйін айтқызбай-ақ сезіне біледі. Эмпатия үшке бөлінеді: эмоционалдық, когнитивтік және предикативті. *Эмоциялық эмпатия* сезімге байланысты, олар басқа адамның реакциясын жобалауға және имитациялауға негізделген ақыл-ойдың түрі. *Когнитивті эмпатия* басқа тұлғаның сезімін сезіну, сондай-ақ өзінің іс-әрекетін мен мінез-құлқын ақыл-парасатымен түсінуі. *Предикативті эмпатия* алдын-ала сұхбаттасушымен болатын жағдайда туындайтын сезімдерді талдауы мен болжай алуы. Келесі суретте дәрігер пациентінің көңіл-күйін эмпатиялық түсіне отырып, қарым-қатынас орнатуда.

Сурет – 1. Эмоциялық эмпатия

Эмоционалдық эмпатия сезімге негізделі отырып басқа адамның реакциясын түсіну мен имитацияланған ақыл-ой түрі. Мысалы, дәрігер науқаспен сұхбаттасу арқылы ішкі сезімдерін түсініп аурудың себептерін анықтауға мүмкіндіктер алады. Эмпатия барлық адамдарға тән сезім. Эмпатия ұғымын философия, этика мен эстетикалық ілімдер тоғысында «симпатия» ұғымымен қатар түсіндіріледі. С.Спенсер, Шопенгауэр симпатия – ар-ұят, альтруизм ұғымдарымен байланыстырып түсіндірді. Эмпатия ұғымы психотерапевтің кәсіби қасиеті деп қарастыруға болады. Өйткені, медицина даму тарихында «ең алдымен науқасты емес, дені сау адамды емдеу керек» деген мақал бар. Сондықтан, эмпатия психотерапевтің кәсіби маңызды құралы. Дәрігерлер пациентпен қарым-қатынасында эмпатияға үлкен мән береді, себебі эмпатияға қабілеттілік науқаспен байланыс орнатуда ықпал етеді. Ғылыми айналымға термин ретінде «эмоциялық интеллект» ұғымын 1990 ж. енгізгендер П.Сэловей мен Д.Мэйер болды. Эмоциялық интеллект - өзінің және өзгенің сезімдері мен эмоцияларын байқау, ажырату және оны ойлау мен іс-әрекеттерінде қолдана білу деп тұжырым жасалды. Д. Гоулманның 1995 жылы «Эмоциялық интеллект» атты еңбегінде эмоциялық интеллект ұғымын ынталылық, табандылық және әлеуметтік дағдылары деп толықтырды. Тұлғаның ортада адамдармен тиімді қарым-қатынас құруы мен өзін-өзі ұстай білуді меңгеруі, эмоциялық және әлеуметтік құзыреттілік, қабілеттер мен білімдері деп тұжырымдаған Р. Бар-Он болды. Эмоциялық интеллект өзінің және өзгенің эмоцияларын түсіну және оларды басқара білу қабілеті ретінде Д.В. Люсин еңбектерінде қарастырды. Оның пікірінше, эмоциялық интеллектінің **тұлға ішілік және тұлға аралық** екі құрамдас бөліктері болады.

2. Эмоцияны реттеудің әдістері мен механизмдері: эмоцияларды қайта қарастыру және эмоцияларды басу. Көшбасшы қабілетінің тұлға бойында қалыптасуына әлеуметтік интеллект С. Заккароның ойынша маңызды орын алады. Ол әлеуметтік интеллектінің келесі екі сипатын ажыратып берді:

ОНТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-
Дәріс кешені	65 беттің 12беті

- ✓ әлеуметтік перцепция – қоғамдағы адамдарды және әлеуметтік топтардың ерекшеліктерін жылдам дұрыс түсіне білуі;
- ✓ мінез-құлық икемділігі – жаңа жағдайға орай өз мінез-құлықын бейімдей алуы.

Р.Стернберг әлеуметтік интеллект ұғымымен эмоционалды интеллект ұғымын өзара байланыста қарастырды.

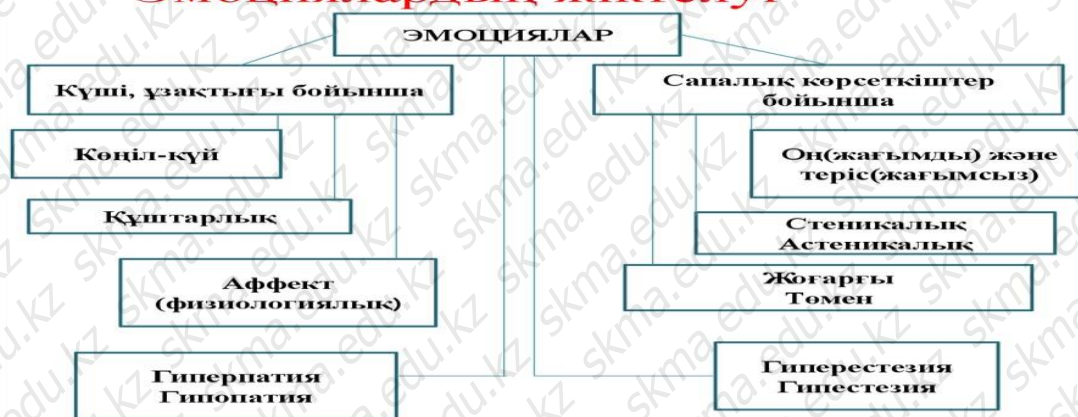
Д. Гоулмен эмоциялық интеллектті тиімді басқаруда «Эмоциялық көшбасшылық» еңбегінде келесі тұжырымдармен түсіндіреді:

- өзіндік санасы жоғары дамыған көшбасшылар өз эмоциялары мен сезімдерінің әсерін талдай алады және кез-келген оқыс жағдайларда өз мінез- құлықтарын түзете алады;
- өзін қадағалалай алуы: эмоциясын, ерік- жігері мықты, болашағына сенімділік танытуы. Олар стресске сабырлы, кез-келген уақытта төзімділікпен мәселені дұрыс шеше алады;
- әлеуметтік сезгіштігі: симпатия, эмпатия, аттракция, рефлексия, ептілігі. Мысалы, дәрігер науқастың жағдайын тез түсініп, олардың орнына ішкі сезімін түсінеді.
- қарым-қатынастарды басқара алуы: тиімді шешім қабылдауы, жігерлендіре алуы, қолқабыс ету, ынталандыру, ықпал ету, жетілуге көмектесу, өзгерістерге қолдау көрсету, шиеленістерді реттей алуы арқылы ұжымды сендіре алуы.

Эмоциялық интеллект ұғымы адамның қоршаған ортасына эмпатиялық қатынасы, идентификациялануы (ұқсауы), эмоциясын мінез-құлықпен бақылай алуы мен жауап қатуы.

Эмоциялардың жіктелуі

Сурет-2. Эмоциялардың жіктелуі.

П.Саловой мен Дж. Мэйер эмоциялық интеллектіні зерттей отырып, эмоциялық интеллектіні үш түрлі қабілеттерден тұратындығын анықтады.

П. Саловой, Дж. Мэйер, Д. Карузо эмоциялық интеллектіні ақпараттарды сараптау, эмоциялардың маңыздылығы мен өзара байланысын анықтау, ойлау мен шешім қабылдау үшін қолдана қабілеті деп қарастырған.

П. Саловой, Дж. Мэйер, Д. Карузоның құрған *эмоцияның төрт факторлы моделінің* құрылымы келесі:

- эмоцияларды қабылдау, ұқсастыру және оларды білдіру арқылы шын және жалған эмоцияларды ажырата білуі;
- ойлау фасилитациясы, яғни белгілі бір эмоцияны тудыра білу, оны бақылау арқылы нақты мәселелерді, міндеттерді шеше алуы;
- эмоцияларды түсінуі, талдауы, эмоцияларды жіктеуі және олардың маңыздылығын түсіндіре білуі;
- эмоцияларды басқару арқылы жағымсыз эмоцияларды бәсеңдете алуы, эмоцияларды мақсатқа орай тудыра алуы мен керек жағдайда бас тарта білуі.

ЭМОЦИЯ МЕН СЕЗІМ АРАСЫНДАҒЫ АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР

ЭМОЦИЯЛАР	СЕЗІМДЕР
1. Эмоция адамның түрлі органикалық қажеттеріне туып отыратын қысқа ситуациялы көңіл күйі адам қуанғаннан, қамыққаннан көзіне жас алса не болмаса бір нәрсеге мәз болса, мұндай жағдайдың ұзаққа созылмайтыны белгілі.	1. Сезімдер – адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас жасау қажетінен туатын және біртіндеп дамып отыратын бір сыдырғы тұрақты процесс.
2. Эмоция мәнерлі қозғалыстардан көбірек байқалады. Мұнда адам өзін тек организм тұрғысынан көре алады.	2. Сезімдерде мәнерлі қозғалыстар жөнді байқалмайды. Тұрақты, терең әсерлі сезім жеке адам психологиясының басты белгілерінің бірі.
3. Эмоциялардың қызметін лимби жүйесі мен гипоталамус бөлігі басқарып отырады.	3. Сезім ми қабығының жұмысынан, атап айтқанда динамикалық стереотиптердің әркез жасалып өзгеріп отыруынан жақсы көрінеді.
4. Эмоциялар жануарларда да кездеседі. Жануарлар эмоциясы биологиялық сипаттағы реакциялардың жиынтығы. Адам сезімдеріне лайықты көріністер жануарлар психикасында кездеспейді.	4. Адамдардың эмоциялары мен сезімдері қоғамдық-тарихи сипатта болып отырады.

Сурет -3. Эмоция мен сезім арасындағы айырмашылықтар.

«Алекситимия» ұғымының мәні адам өзінің эмоцияларын түсінуі мен оны анықтаудағы қиындықтары.

Демек, адамның өз сезімдерін түсінуі мен оны басқара білуі қабілетінің маңыздылығы өзінің психологиялық денсаулығын арттырудағы жеке фактор болып табылатындығы болып есептеледі.

Адам сезімдерін терең жзерттеген грек философы Паблиус Сирустың: «Сізді сезімдеріңіз басқаруға қадам басқанға дейін Сіз сезімдеріңізді басқара біліңіз», - деген болатын. Осы тұрғыдан алғанда психология ілімінде келесі қағидалар қалыптасқан: «адам жанын жалған тіл қылыш сияқты кесіп түседі, бірақ дана дәрігерлердің тілімен оны емдеуге болады», «өмірде биік жетістіктер мен табыстарға жетудің кілтін эмоциялық интеллект қамтамасыз етеді».

Р. Бар-Он XX ғ. 80-ші ж. Тұлғаның эмоциялық коэффициенті (немесе EQ эмоциялық дамуы) ұғымын енгізген.

Эмоциялық интеллект ұғымы Э.Торндайк, Д. Гилфорд, Г.Айзенк еңбектерінде тұжырымдама жасалды.

Майерс тұжырымында эмоциялық парасатқа ие тұлғаларда өзіндік санасы жоғары дамитындығын дәлелдеген. Себебі, олардың эмоциясында дисфункционалды депрессия, мазасыздық, ашуға сабырлылықпен қарап, шешім қабылдай алады. Эмпатиялық қабілеті арқылы адамдардың эмоциясын дұрыс түсінеді, тиімді қарым-қатынас орната біледі, қоршаған адамдармен, достарымен, әріптестерімен қарым-қатынасты дұрыс орнатады, қолдау көрсете біледі, дау-жанжалды дұрыс шеше алады. Эмоцияларды тану алекситимияға шалдыққандар қабылдауы қиынға соғады. «Алекситимия» («сөзсіз сезім») терминін психиатр Сифнес өз сезімдерін сипаттап бере алмау; сезімдерді және дене түйсіктерін ажырата алмау; қиялдың жетімсіздігі, сылбырлық деп анықтаған.

Эмоцияны меңгеру арқылы тұлға бақылай алады. Дұрыс эмоциялық экспрессия физикалық және психикалық денсаулықты нығайтудың маңызды факторы. Эмоцияларды тежеу, оны сыртқа шығара алмауы түрлі ауруларға себеп болады. Осы эмоциясын көрсете алмауы себептерін зерттеген Я.Рейковский эмоцияларды көрсете алмауы қиындықтарын келесі себептермен түсіндіреді:

- қоғамда бар эмоция түрлерін меңгермегендігі;
- қорқу, өз сезімдерін білдіруден, басқаларға күлкіге қаламын-ау деген ойдан қорқуы;
- туа біткен ынжықтық, тұйықтық факторлары;
- отбасы мен ортада бұйрықты көп қабылдаған мінез-құлықтарының болуы.

Сезімдер — өте күрделі психикалық процестердің бірі ретінде тарихи-әлеуметтік мазмұнда

қалыптасады. Сезімдердің эмоциялардан айырмашылығы бар. *Эмоцияның көрініс беру түрі ретінде*

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 14беті	

аффект ұғымын қарастырамыз. Аффект - қысқа уақыт аралығында бұрқ етіп көрінетін эмоцияның түрі. Дені сау адамдардың аффектісінен психикасы ауруға шалдыққан адамдардың аффекттерін (патологиялық аффекттер) ажырата білу керек. Осы жағдайда аффект адамның ми қабығы мен қабық асты орталықтарының байланысы бұзылған шақта, екінші сигнал жүйесінің реттеушілік рөлі кеміген кезеңді қамтиды. Құмарлық ұғымы тұлға бойындағы басым, мықты, терең, тұрақты эмоция түрі. Құмарлықтың қоғамдық мәні бар.

3. Психологиядағы ерік түсінігі. Ерікті актінің құрылымы. 1883 ж. Ф.Теннис ерік ұғымын «волонтаризм» терминімен қатысты түсіндірген болатын. Ал ежелге антикалық дәуірде ерік ұғымын Августин (354-430) жан мен тәнді басқарушы деп анықтады. Алғаш рет ерік ұғымына анықтама берген Аристотель (384-324 жж. Б.э.д.) субъектінің саналы шешіміне негізделген іс-әрекеттен тұрады деп санады. Ерік жанның саналы бөлігінде туындап, саналы шешім тілекпен бірігеді және шешім қабылдауға күш береді деп тұжырым жасады. Аристотель ерік адамның қалауымен жүзеге асады деді. Ежелгі Рим ойшылы және дәрігер Гален (130-200) ерікті және еріксіз қозғалысты анықтап, еріксіз қозғалыстарға ішкі мүшелердің (жүрек, асқазан) бұлшық ет жиырылуы деп қарастырды. Ал қалған барлық қозғалыстар ерікті қозғалыс деп анықтады. Еріксіз (автоматты) қозғалыс үнемі психикалық пневманың қатысуымен іске асады, қабылдау, ес, сана және қозғалыс мүшелерін басқарады деп қарастырды.

Р. Декарт ерік құмарлықпен байланысты қозғалыстарды тежейді және сана еріктің өзіндік құралы болып табылады. Сондықтан, ерік адамның адамгершілігімен тығыз байланысты. Ерікте мотив пен тілек бірлікте, қажеттілікті қанағаттандыруы. Д.Пристли, А.Коллинз, Г.Спенсер, В.Виндельбандт тұжырымдарында ерік тұлға санасындағы тілек деп қарастырған.

Тұлғаның өзін-өзі реттеу психологиясы (стрессменеджмент). Стресс түсінігі.

Қазіргі кезеңде тұлға психологиясын зерттеуде «тұлға өзін қалай қалыптастырады? Бағыты мен белсенділігін қалай арттыруға болады? Өмірлік мақсат, ұстанымын қалай таңдауға және оны немен байланыстыруға болады? Қазіргі қоғамдағы адам үшін не маңызды, не қымбат?» деген мәселелерді зерттеу өзектілігімен айқынадалады. Абай айтқандай «Адам өз тағдырының қожасы», яғни «Адам өз тағдырының авторы» бола алады. Л.С.Выготскийдің пікірінше, «Педагогикалық психология» еңбегінде адамды басқа біреу тәрбиелей алмайды, өзін-өзі тәрбиелей алады, ал қоршаған орта оның тұлға ретінде қалыптасуына қажетті материал бере алуы мүмкін. Тұлғаның өзін дамытуы оқу-тәрбие, өзін-өзі жетілдіруі және оған барлық субъектілердің қатысуы. Тұлғаның өзін-өзі дамыту арқылы жақсылыққа, мұратына, мақсатына жетуге талпынады, еңбектенеді, шығармашылықпен айналысады, тұлғаның өсу кезінде оның қабілеттеріне, сапасының өсуіне де тұлға саналы түрде басшылық етеді.

Дегенімен, кейде тұлға өзіне төмен баға беруі салдарынан өзін дамытуға шамасы келмейді. «Тұлғаның өзін реттеуі» сананың өсуіне жоғары ілімді игеру арқылы қол жеткізуге болады. Гештальттерапияда Ф.Перлз бойынша тұлға өзін реттеуде сенімділік, өзін жағдайға байланысты реттеп, қажетті арнаға бағыттап отырады деп қарастырады. К.Роджерс, А.Маслоу адам өз өмірі мен рухани дамуын өзі қалыптастыра алатын ерекше тұлға деп анықтайды. Тұлғаның өсуі жеке-даралық, толысу, психологиясының сау болуы мен мақсатына ұмтылуы арқасында қол жеткізуге болады. Адам жауапкершілікпен даму үшін қолайлы жағдай жасауы, жолды тауып, өмірінің мақсат-мүддесін анықтай алуы арқасында мүмкіндік алады.

Стресс – адамның күйзеліске ұшырауы, ағзасының сыртқы тітіргендіргіштерге қайтарған реакциясы. Адамдар стрессті қатты ренжігенде, ашуға булыққанда, аш болған кезде, жаурағанда, ыстық күннің астында қалғанда, науқастанғанда және оқыс жағдайларда ұшырайды.

Жұмыстағы дау-жанжал, студенттердің емтихан алдындағы қобалжуы стресске алып келеді. Кейде адам қатты шаршағанда, тынығу тәртібі бұзылғанда стресске шалдығады. Сонымен қатар, жалғыздық, өзін керексіз сезінуі немесе кәсіби іс-әрекеттердің қайталануы, яғни жүйке жүйесіне күш түсіретін жұмыстарда стресске ұшырайды.

Стрестік жағдайды түзетпесе науқастанады, стресс адамның психикалық, физикалық денсаулығына әсері бар, ишемиялық аурулар, жүрек ауруы, гипертониялық ауруы, диабет, асқазан жарасы және он екі

елі ішек жарасы, язвалық колит, бронхиальді астма, тері аурулары, әртүрлі иммундық және аллергиялық бұзылыстарға ұшыратады.

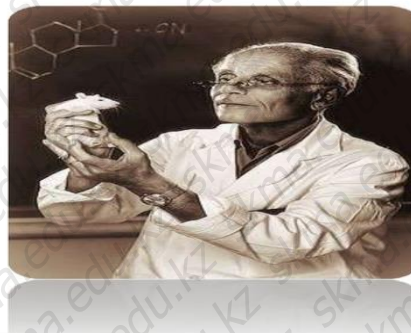
Г.Селье медицинада ең алғаш «стресс» терминін «күйзеліс», «қысым» деп анықтаған. Ол бейімделушілік синдром және стресті, стрестің механизмін, стресстік реакцияда гормондардың рөлі мен оның эндокриндік емес ауруларға қатысуы туралы зерттеу жұмыстарын жүргізді. Г.Селье «Дисстрестік стресс» атты еңбегінде стресс күйлерін толық анықтап жазды.

Клод Бернар адам үнемі стрестен сақтанып, уайымшыл, күйзеліске берілмеу тиіс екендігін ескерткен болатын. Г.Селье стресске ұшырағанда қан жоғалту инфекциялық ауру, рак ауруының белгілері ретінде салмақ жоғалту, тәбеттің болмауы, апатия, әлсіздік, түрінің шаршаңқы болуын анықтаған. Сонымен қатар, бүйрекүсті безі екі бөліктен тұратындығын, ол сыртқы(қабық) және ішкі қабаттан (милы зат) тұратындығын анықтаған. Сытқы қабат, кортикоид гормондар бөледі, ал ішкі миы қабат адреналин мен оған ұқсас гормондары адамның стресске қайтаратын реакциясы болып табылады. Селье стресс дамуын үшке бөлді: оқыс хабарға реакция; резистенттілік кезеңі және шаршау. Оқыс хабарды естігенде тимус, сөл, майлы тін көлемі кішірейеді, асқазан мен ішекте жара, қан құрамында эозинофилдері, бүйрек үсті безінің құрамындағы липидгранулулары жоғалады.

Эверли мен Розенфельд стрестің даму барысында психосоматикалық ауру пайда болатындығын және гипертониялық ауруларға, асқазан және он екі ішек жарасына алып келетіндігін зерттеген.

Ганс Селье

- ✓ Канадалық эндокринолог-дәрігер
- ✓ «Стресс» атауын медицинаға ол алғаш ХХ ғ. 60 – шы жылдары енгізді
- ✓ Ол бейімделістің жалпы синдромы деген ұғымды енгізді

Сурет 4. – Г.Селье стресс ұғымы туралы

СТРЕСС – (ағыл. Stress – күш) – кез келген күшті әсерден адамда пайда болатын психофизиологиялық күй.

→ **Эустресс** – қалыпты стресс. Адамның сезім мүшелеріне тітіркендіргіштердің жеткілікті саны әсер етпесе, ол функциясын толық атқара алмайды.

→ **Дистресс** – патологиялық стресс. Карқындылығы жоғары немесе шамадан тыс мөлшерде пайда болатын тітіркендіргіштер дистресс туғызуы мүмкін. Бұдан психика өзгеріске ұшырап, кейде адам өліп кететін жағдайлар болады. Дистрестік күй адамның күш - қуатын, ақыл-ойын қалжыратып, оған теріс ықпал етеді.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 1 ббегі	

Сурет 5.- Стресс түрлері

Стресс екі типке бөлінеді: эустресс және дистресс. Эустресс өзіне қажетті эффектпен сәйкес келсе, дистресс қажет емес эффектпен сай келуі мүмкін. Дистресс жағымсыз, ұйқыда жатқан адам кейде стрестерді қабылдауы мүмкін. Ауыр стресс алғанда адамды асқазан жарасын, инфаркт, гипертонияға ұшыратады. Италия медиктері өте қызықты бақылау жүргізе отырып, адамның жүйке жүйесінің бірден қажып кетуін байқап, ондай оқиғалар көбінесе туристерде, музейге келушілерде болатындығын анықтаған, мұны Сендаль синдромы деп атаған.

4. Иллюстрациялық материал: презентация, видеоролик

https://docs.google.com/presentation/d/1Mbx_9I00o5risFs6HA6Gbc9RY3IrT-M9/edit?usp=sharing&ouid=108786579120977667131&rtopof=true&sd=true

5. Әдебиет:

Негізгі:

1. Аронсон Э. Көпке ұмтылған жалғыз [Мәтін] = The Social Animal: әлеуметтік психологияға кіріспе: [оқулық] / Э. Аронсон ; ауд. Д. Д. Дүйсенбеков [және т. б.]. - 11-бас. - Астана: "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2018. - 407, [2] б. - (Рухани жаңғыру).
2. Майерс Д. Әлеуметтік психология [Мәтін] = Social Psychology: [оқулық] / Д. Г. Майерс, Ж. М. Туенж ; ауд. Г. Қ. Айқынбаева [және т.б.]. - 12-бас. - Астана : "Ұлттық аударма бюросы" ҚҚ, 2018. - 559, [1] б.: сур. - (Рухани жаңғыру).
3. Көбекова, Ж. С. Психология негіздері: оқу құралы. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2023
- Жарықбаев, Қ. Жантану: оқулық. - Алматы : Эверо, 2014.
4. Тұрманова Ж.Е. Педагогикалық психология. Оқу құралы. 2023
5. Құдиярова Ғ.М. Медициналық психология. Оқулық. 2023
6. Асимов М.А., Бағиярова Ф.А., Фоменко Т.В., Гончарова И.А. Дәрігердің мінез-құлық моделі. Бихевиористика. Оқулық. Ақнұр- 2023

Қосымша:

1. Шульц, Д. П. Қазіргі психология тарихы: монография = A Histofy of Modern Psychology : монография / Д.П.Шульц,С.Э.Шульц ; қаз.тіл. ауд.Б.Қ.Ақын [және т.б.]. - 11-бас. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 448 б. с. : сур.[Рухани жаңғыру].
2. Уоллейс П. Интернет психологиясы = The psychology jftheinternet :оқулық / П. Уоллейс ; қаз.тіл. ауд. Е. Жеңіс ұлы [және т.б.]. - 2-ші бас. - [б. м.] :Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 356 бет. с. (Рухани жаңғыру)
3. Нуржанбаева Ж.О. Психология және мәдениеттану: оқу-әдістемелік құралы / Ж. О. Нуржанбаева, Ғ. С. Айдарбекова, Ә. С. Еркінбекова. - Қарағанды : АҚНҰР, 2023. - 222 бет
4. Игембаева К.С. Психология бойынша практикum. Оқу-әдістемелік құрал. 2023
5. Сыздыкова А.К. Жеке адамның іс-әрекеті. Әлеуметтік-психологиялық қарым-қатынас негіздері. Оқу-әдістемелік құрал. 2019

Электронды басылымдар:

1. Медициналық психология. Құдиярова Ғ., Жарбосынова Б., 2019/<https://aknurpress.kz/login>
2. Әлеуметтік психология. Асылбекова М.П. , 2017 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
3. Арнайы психология негіздері. Тебенова Қ.С., Рымханова А.Р. , 2019 /ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
4. Жас ерекшелік психологиясы. Бейсенбекова Г.Б., Молдабаева Р.А., Нұрғалиева С.М. , 2019 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
5. Психология және мәдениеттану Нұржанбаева Ж.О., Айдарбекова Ғ.С., Еркінбекова Ә.С. , 2019 ,/ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11- 65 беттің 17беті
Дәріс кешені		

- Иванец, Н. Н. Психиатрия и медицинская психология : учебник / И. И. Иванец и др. - Москва : ГЭОТАР-Медиа, 2016. - 896 с. - ISBN 978-5-9704-3894-7. - Текст : электронный /ЭБС/
<http://www.studmedlib.ru/>
- Даму психологиясы: Оқу-әдістемелік кешені 5В050300 – Психология мамандығына арналған. / Құраст. Д.А. Жансерикова. - Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2013. - 536..// РМЭБ/<http://rmebrk.kz/>

6. Бақылау сұрақтары (Feedback кері байланысы).

- «Эмоция» дегеніміз не. Эмоцияның сезімдерден маңызды айырмашылығы неде?
- Сіз эмоцияның қандай түрлерін білесіз?
- Сіз эмоцияларды реттеудің қандай әдістері мен механизмдерін білесіз?
- Адамның эмоционалдық реакциясы ықпалға қаншалықты сәйкес келеді? Мүмкін боларлық сәйкестілік немесе сәйкессіздіктің себептерін түсіндіріңіз, өз жауабыңызды мысалдармен иллюстрациялаңыз.
- Эмоционалдық интеллект түсінігіне анықтама беріңіз.
- Ерік дегеніміз не және еріктік мінез-құлықтың өлшемдері қандай?

№3 дәріс

1. Тақырыбы: Тұлғаның даралық-типологиялық ерекшеліктері

2. Мақсаты: тұлғаның темпераменті және оның түрлері, мінезі және оның қалыптасу жолдары, жеке басының қабілеттері мен талпыныстары туралы түсініктерін қалыптастыру.

3. Дәріс тезистері:

- Темперамент, мінез және қабілет.
- Жүйке жүйесінің қасиеттері темпераменттің негізі ретінде.
- Темпераменттің анықтамасы. Темперамент түрлері: холерик, сангвиник, флегматик және меланхолик.
- Темперамент пен мінездің арақатынасы.
- Мінезді анықтамасы. Мінез акцентуациясы және тәрбие.
- "Ұлттық мінез" ұғымы.
- Тұлғаның қабілеті мен нышандары.

Темперамент (лат. temperamentum – бөліктердің тиісті арақатынасы, өлшем бірлігі) - бұл адамның психикалық процестері мен мінез-құлқының жеке қарқынымен, ырғағымен, қарқындылығы мен жылдамдығымен анықталатын тұлғаның интегралдық психикалық қасиеті.

Біріншіден, ең жақсы немесе нашар темпераменттер жоқ-олардың әрқайсысының өзінің оң жақтары бар. Екіншіден, табиғатта "таза" темпераменттер өте сирек кездеседі. Көбінесе адамның әртүрлі типтері бар, бірақ кейбір бір қасиеттер басым.

Темперамент түсіндірмесінің негізгі үш жүйесі бар, онда оның ең көп таралған жіктелуіне негізделген:

- Гуморальды теория** темпераменттің ағзаның сұйық ортасымен байланысын көрсетеді.
- Конституционалды немесе морфологиялық теория** адамның физикалық Конституциясы (оның денесінің құрылысы) оның темпераментінің негізгі биологиялық алғышарты ретінде түсініктерін негізге алады.
- Нейрофизиологиялық теория**, ол темперамент түрлерін жүйке жүйесінің тұрақты типтерімен салыстырады.

Темперамент туралы ежелгі ілім ежелгі грек дәрігері Гиппократ (б.з. д. V). Ол адамның темпераменті адам денесінің құрамына кіретін төрт сұйықтықтың (гумордың) қайсысы белгілі бір адамның денесінде басым болады деп санайды. Темпераменттің әрбір түрі Гиппократ дененің 4 негізгі гуморының бірі: қан (лат. sanguis), өт (chole), шырыш (грек. phlegma), қара өт (грек. melas+chole). Гиппократ іліміне сүйене отырып, антикалық басқа атақты дәрігер Клавдий Гален (ОК. 200 жж.) негізін әзірледі-пераментов, ол қазақстан " белгілі "трактатында De temperamentum". Оның іліміне сәйкес, темперамент түрі шырындардың бірінің денесіндегі басымдыққа байланысты. Олар темпераменттің 13 түрі бөлінді, бірақ кейін олар төртке дейін жетті. Темперамент түрлерінің бұл төрт атауы жақсы белгілі: сангвиник (лат. sanguis-қан), флегматик (грек. phlegma-шырышты, қақырық), тырысқақ (грек. chole-өт)

QAZAQSTAN МЕДИЦИНА АКАДЕМИЯСЫ «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11- 65 беттің 18беті

және меланхолик (грек. melas chole-қара өт). Бұл тұжырымдама көп ғасырлар бойы ғалымдарға үлкен әсер етті. Оның негізгі темпераменттердің алғашқы егжей-тегжейлі және психологиялық дәл "портреттері" тиесілі. Сонымен қатар, Кант, мүмкін, белгілі темпераменттердің алғашқы тобын тек психологиялық негіз бойынша жүзеге асырды. Ол сезімнің темпераменттері (сангвиник – Көңілді мінездегі адам, меланхолик – қара мінездегі адам) және қызмет темпераменттері (холерик – шашыраңқы, белсенді, жеңіл адам, флегматик – салқын және ұстамды, пассивті және нашар). Отандық психолог П. Ф. Лесгафт темпераменттердің дәстүрлі түрлерін қанайналым жүйесі мен зат алмасу жылдамдығының ерекше ерекшеліктерінің көрінісі ретінде қарастырды.

Аталған тәсілдермен қатар, ежелгі заманнан темпераменттің адамның физикалық келбетінің ерекшеліктерімен тығыз байланысы туралы түсінік қалыптасты: жеке тұлғаның ерекше белгілері дене пропорциясымен, жеке органдардың формасы мен өлшемдерімен және басқа да морфологиялық белгілермен салыстырылды. Нәтижесінде темпераменттің Конституциялық немесе морфологиялық теориясы қалыптасты. Неміс психиатры Эрнст Кречмердің "дене құрылысы және сипаты" еңбектерінде ұсынылған типология кеңінен таралған. Оның тұжырымдамасына сәйкес, адам Конституциясы мен оның темпераментінің қасиеттері арасында тікелей байланыс бар. Кречмер дененің төрт негізгі түрін бөлді:

1. Астеник немесе лептосоматик-нәзік денелі, биік бой, тар иық, тегіс кеуде клеткасы, ұзын және жіңішке аяқ-қолдар, созылған бет;
2. Пикник-май тіндері бар, толық, кіші және орта бойлы, дөңес кеуде клеткасы, іштің шығыңқы, бас сүйегінің дөңгелек формасы және қысқа мойын;
3. Жеңіл – бұлшық етпен және күшті денелі сипатталады; әдетте жоғары немесе орташа бойы жоғары, Кең иық және тар жамбас;
4. Диспластик-дененің тепе-теңсіз құрылымы бар, нашар қалыптасқан, әртүрлі деформациялары бар адам.

Отырып, аталған типтері денелі Кречмер соотносит үш типі темперамент: шизотимик, икситимик және циклотимик.

Астениялық денелі бар Шизотимик тұйықтылықпен сипатталады, эмоциялар тербелісіне бейім, шнителен, упрям, ригиден (негибок) құрылғылар мен көзқарастарда, әлеуметтік ортаға бейімделуде жиі қиындықтар тудырады. Атлеттік денелі икситимик-бұл тыныш, Аз әсерлі, ұстамды мимикамен, ақылсыз қимылмен, ойлау икемділігінің төмендігі, жиі ұсақ және педантты адам. Пикникалық денелі берілген Циклотимик эмоциялардың қуанышынан көңіл-күйге дейінгі циклдік ауытқуымен сипатталады, сонымен бірге адамдармен оңай байланыста болады, ашық, мейірімді, шынайы көзқараспен.

Кречмер теориясы Еуропада кеңінен таралған, ал АҚШ-та Уильям Шелдонның тұжырымдамасы танымал болды, оның негізінде темпераменттің бөлінген түрлерінің денелі түрмен арақатынасы анықталады. Шелдон Конституцияның үш түрін бөліп көрсетті: 1) эндоморфты; 2) мезоморфты; 3) эктоморфты. Эндоморфты денелі жеке тұлғалар дамымаған бұлшықет пен артық май тіндерімен ерекшеленеді. Мезоморфты түрге күшті және жұқа (атлетикалық) денелі, жоғары дене төзімділігі, күшті және дамыған бұлшық ет тән. Эктоморфты тип дененің нәзік құрылымымен, жіңішке және тегіс кеуде қуысымен, жұқа ұзын аяқтармен сипатталады. Темпераменттің тиісті түрлері: висцеротоник, соматотоник және церебротоник.

Висцеротоник-жайлылыққа ұмтылған, эмоциялық теңдестірілген, шыдамды және бәріне мейірімді адам. Соматотоник-жігерлі, физикалық белсенділік пен тәуекелге бейім, шешілетін, жиі агрессивті, басқа адамдардың уайымдарына сезімтал емес, шыдамды, өрескел, үстемдікке ұмтылады. Церебротоник-скован және қозғалыста тежелген, ажыратуға бейімділігімен, тұйықтылығымен, реакциялардың жоғары жылдамдығымен, ауырсынуға шамадан тыс сезімталдығымен сипатталады.

Нейрофизиологиялық теориялар И. П. Павловтың еңбектерінде дамыды. Ол темпераменттердің жүйке жүйесінің түріне тәуелділігіне назар аударды. И. П. Павловтың көрсеткеніндей, жүйке жүйесінің төрт қасиеттерінің комбинациясы және төрт классикалық темпераменттің физиологиялық негізін құрайды: жүйке жүйесі күшті, теңдестірілген, жылжымалы-сангвиник жүйке жүйесі күшті, теңдестірілген, инертті-флегматик

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 19беті	

жүйке жүйесі күшті, теңдесі жоқ, жылжымалы-тырысқақ

Жүйке жүйесінің әлсіз түрі, теңдесі жоқ, қозғалмалы немесе инертті – меланхолик.

Б. М. Теплов пен В. Д. Нибылициннің зерттеулері нерв жүйесінің негізгі қасиеттерінің құрылымы айтарлықтай күрделі екенін көрсетті, ал комбинациялар Саны Павловтан әлдеқайда көп.

Темпераменттің көрсетілген төрт түрін жалпылама деп қарастыру керек.

2. Мінез — құлықтың типтік тәсілдерін негіздейтін тұлғаның тұрақты қасиеттерінің жиынтығы.

Мінез жеке тұлғаның биологиялық негізделген құрылымдарына негізделеді және тәрбиенің қоғамдық жағдайлары мен бағыттылығын көрсетеді.

Мінез адам өмірінің әртүрлі салаларында: еңбек қызметінде, қарым-қатынаста, адамға басқа адамдарға және өзіне қатысты әдеттерде көрінеді. Бұл адамға тән әрекеттер тән деп аталады, ал осы адамға тән әрекеттердің ерекшеліктері оған жалпы беріледі. Мысалы, бірнеше батыл әрекеттер жасаған адам туралы, ол батыл, шындықты білдіретін адам туралы айтады, ол адал немесе шындықты айтады және т. б. Екінші жағынан, тіпті батыл адам белгілі бір жағдайларда сындыра алады, ал адал адам кейде оған жақын адамды зақымдауы мүмкін ащы шындықты айтуға шешпейді. Сондықтан адамның ең тұрақты және ең жиі көрінетін ерекшеліктері ғана тән болып саналады.

Осы немесе басқа сипат тек белгілі бір өмірлік жағдайларда ғана көрінуі мүмкін. Мысалы, ерік-жігер немесе ерік-жігер сипатының болуы адамда саналы мақсат пен кедергі болған жағдайда ғана көрінуі мүмкін.

Сипат туғаннан бастап өлімге дейін адам өмірінің ағымында қалыптасады. Өмірдің алғашқы жылдарында мінезді қалыптастыру қарқынды жүріп жатыр, ал жетілген жылдары ол өте нашар өзгереді. Дегенмен, маңызды оқиғалар, Төтенше жағдайлар, өмірдің күрт өзгеруі адамның сипатына елеулі әсер етуі және тіпті жетілген жылдары да оның өзгеруіне әкелуі мүмкін. Өмір салты, Қоғамдық жағдайлар және нақты өмірлік жағдайлар сипатты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Мінезді қалыптастыру өзінің ерекшеліктері мен даму деңгейі бойынша әртүрлі топтарда (отбасы, достық компания, сынып, спорттық команда, еңбек ұжымы және т.б.) жүреді. Жеке тұлға үшін қандай топ референттік болып табылатынына және осы топтың қандай құндылығын қолдап, дамытуына байланысты адамда сипаттың тиісті ерекшеліктері дамиды.

Бұл ретте өмір сүру жағдайлары, адам және оның сипаты арасында тікелей және кері байланыс бар. Белгілі бір сипаттың арқасында адам белгілі бір қызмет түрімен айналыса бастайды, ол белгілі бір өмір салты қалыптасады. Бірақ, екінші жағынан, өмір салты сипатқа әсер етуі мүмкін. Мысалы, батыл, батыл адам ұшқыш-сынаушы мамандығын таңдайды, ал осы мамандықтың ерекшеліктері батылдық пен өзін-өзі ұстаудың ерекшеліктерін күшейтеді.

Тарихтың әр кезеңінде адамдар адам сипатының қалыптасуын әр түрлі түсіндірді: адамның туған күніне байланысты (астрология және гороскоптар); бет белгілері мен сипаты арасындағы қарым-қатынасты зерттей отырып (физиогномика); бас сүйектің құрылысы мен сипаты арасындағы байланысты зерттей отырып (френология) адамның алақанының тері бедері арасындағы байланысты анықтау және оның сипаты (хиромантия); адам денесінің құрылысы (оның Конституциясы) мен сипаты (Кречмер) арасындағы байланысты белгілей отырып.

Айқын сипаттағы белгілері — бұл белгілер, олар бойынша қорытындылар істеуге болады кезде адам сол немесе өзге де қолданады. Оларға жатады:

- 1) сөйлеу: қатты-тыныш, жылдам-баяу, эмоциялық-құрғақ, императивті-жасырын;
- 2) тұлға: шиеленіскен-босаңсыған; тірі-қатқан, мейірімді-жоғары өлшемді;
- 3) көз: көзқарас қу-түзу, қайғылы-көңілді;
- 4) поза: мақтаныш — жасырғыш; сенімді — батыл.

Бірінші жіктеу-психикалық процестер бойынша. Бұл жағдайда мінездің ерекшеліктері эмоционалдық, ерік және интеллектуалды болып бөлінеді.

Эмоционалды: эмоционалдық, өмірлік, әсерлі, қайырымдылыққа, мейірімділікке, қатыгездікке және т. б. жатады.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 20беті	

Еріктік: табандылық, дербестік, сенімсіздік, батылдық.

Зияткерлік: білімділік, зеректілік, тапқырлық, жеңіл ой, ойлылық.

Алайда, бұл жиі көріністері сипаттағы болып табылады кешенді табиғаты бойынша және болуы мүмкін емес бір мәнді жатқызылған разряд, жігерлік, эмоционалдық немесе интеллектуалдық процестердің (мұнда күдіктілікті көрмейді, великодушие, жомарттық). Сонымен қатар, осы жіктемеден тыс адамның адамгершілік қасиеттерін анықтайтын сипаттың бірқатар белгілері қалады. Сондықтан, осы типологияға мінез — құлықтың төртінші түрін енгізу мағынасы бар-моральдық, оларға адамның мейірімділік, қайырымдылық, өзімшілдік және т. б. сияқты қасиеттері жатады.

Екінші жіктеу-тұлғаның бағыттылығы бойынша. Бұл жағдайда сипаттың үш тобы бөлінеді.:

қоршаған ортаға қатынасы (қағидаттылығы, ұстанымсыздығы));

қызметке қатынасу (адалдық, жалқаулық, еңбекқорлық, амбициоздық));

адамдарға қарым-қатынас (қарым-қатынас, сыпайылық, әдептілік, эгоизм, альтруизм) (схема.3).

Мінездің типологиясы адамдарда белгілі бір типтік белгілер — кейбір адамдар тобының ортақ" болуы туралы жорамалдан тұрады. Бұл мағынада сипаттың түрі ретінде адамның жеке тұлғасында осы сипаты бар адамдар тобына тән ерекшеліктерді білдіру түсініледі. Сипаттың типологиясы белгілі бір постулаттардан туындайды: адамның сипаты онтогенезде ерте қалыптасады; өмір бойы сипаты аз өзгереді; белгілі бір түрге жататын сипаттың үйлесімі мен комбинациясы кездейсоқ емес, заңды болып табылады; олардың сипатына сәйкес адамдарды қанша топқа бөлуге болады.

Мінез құрылымы көбінесе жеке тұлғаның құрылымына сәйкес келеді. Мұнда бірнеше деңгейді бөліп көрсетуге болады, олардың төменгі жағы биологиялық, ал жоғары — әлеуметтік деңгейді көбірек бөлуге болады.

Егер жоғары деңгейден төменге тән болса, онда біз:

сенім (қағидаттылық немесе ұстанымсыздық, оптимизм немесе пессимизм));

қажеттіліктер мен мүдделер (егер рухани қажеттіліктер басым болса, онда білім алушылық пен риясыз, егер материалдық-қиянат, қызғаныш);

интеллект (ікемділік немесе ойлау);

ерік (дербес немесе тәуелді, батыл немесе шешілмейтін сипат);

сезім (тітіркендіргіш немесе тыныш сипат);

темперамент (сөздік-жансыз, теңдестірілген — жансыз).

Мінез-құлқын сипаттаудың қиындығы-әрбір сипаттың көптеген градациялары бар, бірте-бірте басқа белгіге ауысып, жиі қарама-қарсы: эгоист-альтруист; мейірімді-ашкөз; нәзік-дөрекі. Кейде олардың арасында көптеген градациялар бар, және сипаттың сандық өзгеруіне қарай ол біртіндеп қарама-қарсы өтеді. Қандай да бір сипаттың сандық көрінісі шекті шамаларға жеткен және норманың шеткі шегінен шыққан кезде сипаттың акцентуациясы туындайды (жекелеген сызықтарды күшейту нәтижесі ретінде норманың шеткі нұсқасы). Бұл ретте индивидтің басқаларына тұрақтылық кезінде бір стресстік факторларға жоғары осалдығы пайда болады. Бұл психопатияға әкелуі мүмкін.

Мінез акцентуациясының маңызды түрлері:

1) интровертті тип — тұйықталу, қарым-қатынастағы қиындықтар, өзіне күтім жасау;

2) экстравертті тип-қарым-қатынасқа шөлдеу, сөйлеу, қызығушылықтың тұрақсыздығы;

3) сензитивті тип-жоғары сезімталдық, қорқу, ұялу;

4) демонстрациялық тип-эгоцентризм, үнемі назар аудару, тандану және сезу қажеттілігі, өтірік, ұятқа және сурет салуға бейімділік.

Неміс ғалымына ұсынылған мінез-құлықтың екпінінің типологиясы. А". Леонгард әлемдік психологияда ең танымал. Ол адамның қоршаған адамдармен қарым-қатынас стилін бағалауға негізделген және дербес мінез-құлықтың бірнеше түрін бөледі :

1. Гипертимді түрі. Ол өте қарым-қатынасты, сөзхотливость, қимыл, мимика, пантомимика сипаттайды

2.Дистимдік түрі. Ол төмен байланыс, аз сөзділік, басым пессимистік көңіл-күйді сипаттайды.

3.Циклоидты түрі. Оған көңіл-күйдің жиі мезгілдік ауысуы тән, соның нәтижесінде қоршаған адамдармен қарым-қатынас үлгісі жиі өзгереді.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11- 65 беттің 21 беті

4. Қоздырғыш түрі. Бұл түрге қарым-қатынастағы төмен байланыс, вербалды және вербалды емес реакциялардың баяулығы тән.

5. Кептелу түрі. Ол ақыл-ой, ақыл-ой, ақыл-ой, ақыл-ой, ақыл-ой.

6. Педанталық түрі. Мұндай түрдегі акцентпен адам белсенді жақтардан гөрі пассивті бола отырып, қақтығыстарға сирек түседі. 7. Үрейлі түрі. Осы түрге баса назар аударатын адамдарға тән: төмен байланыс, Робот, өзіне сенімсіздік, минорное көңіл-күй

8. Эмотивті түрі. Бұл адамдар өздері түсінетін жақсы байланыстар орнатылған тандаушылардың тар шеңберіндегі қарым-қатынасты қалайды".

9. Демонстрациялық түрі. Акцентуацияның бұл түрі байланыстар орнату жеңілдігімен, көшбасшылыққа ұмтылумен, билік пен мақтауға құштарлықпен сипатталады.

10. Экзальтированный түрі. Оған жоғары Байланыс, сөз-аң аулау, махаббат тән.

11. Экстравертирленген түрі. Мұндай адамдар жоғары қарым-қатынаста болады, оларда көптеген достары, таныстары бар, олар сөзхотливый, кез келген ақпарат үшін ашық.

12. Интровертацияланған түрі. Оның алдыңғысына қарағанда, өте төмен байланыс, тұйықтылық, шындықтан алшақтық, философияға бейімділік сипаттайды.

Сондай-ақ а. Е. Личко акцентуацияларды сипаттау негізінде мінез-құлықтың жіктелуін ұсынды. Ол жасөспірімдерді бақылау негізінде салынған. Личко мінезінің екпінінің жіктелуі келесідей:

1. Гипертимді түрі. Осы типтегі жасөспірімдер қозғалыстылығымен, көпшілігімен, озорыққа бейімділігімен ерекшеленеді

2. Циклоидты түрі. Жоғары тітіркендіргіш және апатияға бейімділікпен сипатталады.

3. Лабиль түрі. Бұл түр көңіл-күйдің өте өзгеруімен сипатталады және жиі күтпеген.

4. Астеноневротикалық түрі. Бұл түрі жоғары шірік және күрделі, шаршау және тітіркену сипатталады.

5. Сензитивті түрі. Ол барлық адамға жоғары сезімталдық тән: не қуантады, не ренжітеді немесе қорқады.

6. Психастениялық түрі. Мұндай жасөспірімдер жылдам және ерте интеллектуалды дамумен, ойлау мен пайымдауға, өзін-өзі талдау мен басқа адамдардың мінез-құлқын бағалауға бейімділікпен сипатталады. 7. Шизоидты түрі. Бұл түрдің ең маңызды ерекшелігі-тұйық.

8. Эпилептоидты түрі. Бұл жасөспірімдер жиі жылап, айналасындағыларды, әсіресе ерте балалық шағында шығарады. Мұндай балалар жеке атап өткендей, жануарларды азап шегуді, кішілерді азап шегуді, дәрменсіздерді қорлауды жақсы көреді. Балалар компанияларында олар өздерін диктатор ретінде ұстанады. Олардың типтік ерекшеліктері-қатыгездік, билік, жеккөрушілік

9. Истероидты түрі. Бұл түрдің басты ерекшелігі — эгоцентризм, жеке адамға үнемі көңіл бөлу. Бұл типтегі жасөспірімдерде жиі театралдық, позерлік, сурет салу бейімділігі бар. 10. Тұрақсыз түрі. Ол кейде адамның ағысы бойынша жүзіп бара жатқан әлсіз адамның түрі ретінде дұрыс емес сипаттайды, шын мәнінде осы типтегі жасөспірімдер ойын-сауыққа, сондай-ақ ішсіз және мейрамға деген бейімділік пен тартымдылықты анықтайды.

10. Конформалық түрі. Осы типтегі жасөспірімдер конъюнктуралық, ал жиі топта кез келген беделге, көпшілікке ақылсыз бағынуды көрсетеді. Олар әдетте морализацияға және консерватизмге бейім, ал олардың басты өмірлік ұстанымы — "Барлығы сияқты болу".

Қазіргі ғылымда Мінез мен темпераменттің өзара қарым-қатынасы туралы мәселе бойынша төрт негізгі тәсілді атап өтуге болады:

Біріншіден, Мінез мен темпераменттің ұқсастығы өте жиі бар. Оған мысал ретінде Э. Кречмер тұжырымдамасы бола алады, ол дене бітімінің түрін темпераментпен және мінез-құлық ерекшеліктерімен байланыстырады. Екіншіден, кейбір психологиялық тұжырымдамаларда Мінез мен темпераменттің қарама-қайшылығын анықтауға болады. Үшіншіден, психологиялық тұжырымдамаларды зерделей отырып, біз темперамент ха-ракетердің элементі, оның өзегі, өзгермейтін бөлігі болып табылатыны туралы түрлі зерттеушілердің пікірлерімен кездесе аламыз. Мысалы, мұндай көзқарасты С. Л. Рубинштейн ұстанған. Ақырында, төртіншіден, кейбір авторлар темпераментті табиғи сипаттағы негіз ретінде қарастырады. Олардың қатарына Л. С. Выготский және Б. Г. Ананьев жатады. Мінез тәрбие процесінде ғана емес, өзін-өзі тәрбиелеу процесінде де қалыптасады. Тұлға өз сипатының теріс көріністерін саналы түрде түзете алады.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 22беті	

3. Ұлттық сипат-бұл нақты этникалық ортақтықтың қоршаған болмыстың әртүрлі жақтарына қарым-қатынас жүйесі, олардың ойлауының тұрақты стереотиптерінде, эмоциялық реакцияларда және жалпы мінез-құлықта көрініс табады.

Ұлттық сипат - бір ұлттан ерекшеленетін физикалық және рухани қасиеттердің үйлесімі. Әрбір ұлт өзінің өзіндік мәдениетіне, белгілердің, символдардың, әдет-ғұрыптардың жүйесіне және т.б. ие.

Осылайша, ұқыптылық немістер мен голландтар үшін құнды сапа болып табылады, алайда испандықтар бұл сапаға үлкен мән бермейді

Ұлттық сипаттың белгілері ұлт өкілдері арасында біркелкі емес - осы белгілердің барлығынан олар толық болмауына дейін бөлінген.

Халықтың психикалық функциялары бойынша жіктелуі (ойлау, эмоциялар, сезім және түйсігі) К. Юнгпен жүзеге асырылды. Осы функциялар бойынша ғалым тиісті психологиялық типтерді атап өтті: ойлау, сенсорлық және интуитивті типтері. Бөлінген түрлердің әрқайсысы интровертацияланған немесе экстравертацияланған болуы мүмкін, бұл индивидтің қандай да бір объектіге қатысты мінез-құлқымен байланысты. Психологиялық типтердің жіктелуі этникалық қауымдастықтарға сәйкес келеді, өйткені этнос психологиясы оның өкілдерінің психологиясынан тұрады. Этнос психологиясы мен оның мүшелерінің ерекшелігі аталған психикалық функциялардың бір ерекшелігінің басымдығымен байланысты. Мысалы, Шығыс тұрғындары ішкі әлемге бағытталған интровертацияланған нәсілдік болып табылады.

Д. Юм "ұлттық сипат туралы" жұмысында халықтың сипаты белгілі бір дәрежеде басқару жүйесінің ықпалымен және басқа халықтармен араласудан өзгеруі мүмкін екенін атап өтті. Философ деді ол адамдар міндетті емес сол немесе өзге ерекшелігі өзінің сипаттағы бірде-ауасына, бірде климат. Ұлттық сипат жеке сипат негізінде ұжымдық түсінік ретінде қалыптасады.

Ұлттық сипат келесі қасиеттерге ие:

- онда әртүрлі дәрежеде қалыптасқан және этнос өкілдерінің көпшілігінде әртүрлі үйлесімде болатын типтік белгілер тіркелген, ол ешқандай жағдайда да жеке адамдардың қасиеттерінің қарапайым жиынтығы болып табылмайды.

- ерекшелік немесе оның сомасы емес, сипаттың құрылымы қайталанбас болып табылады, сондықтан кез келген сапаны жеке этникалық қауымға тән ретінде қарауға болмайды

Ұлттық сипатқа және олардың қасиеттеріне қатысты. Андрей былай айтты: "әңгіме осы жиынтықтағы қандай да бір ерекшеліктің пайда болу дәрежесі туралы ғана емес, кейбір "жиынтық" туралы.

Мысалы, еңбекқорлық жапон және неміс ұлттық сипатындағы маңызды қасиеттердің бірі. Алайда немістер "үнемді" жұмыс істейді, оларда барлығы қарастырылған және есептелген. Жапондықтар еңбек етуге жанкешті, рахаттана береді, олар үшін жұмыс барысында да көрсететін тамаша сезім тән.

Мінезді түсіну үшін оларды өмір салтына, халықтың әлеуметтік-экономикалық және географиялық жағдайына байланысты құндылықтардың жалпы жүйесімен салыстыру қажет. Маңызды факторлар қалыптасу спецификалық белгілерінің сипаттағы жеке этнос болып табылады тұрмыс және ландшафт.

Ұлттық сипаттың қалыптасу көздері: отбасы, ата-ана үйі, жынысы, табиғи ортасы. Ұлттық сипат баяу, ғасырлар бойы қалыптасады және сондықтан тез өзгеруі мүмкін. Ұлттық-психологиялық қасиеттер консервативтілігімен, тұрақтылығымен және шамалы ауысуымен ерекшеленеді

Ұлттық сипаттың белгілері ұрпақтан ұрпаққа берік және тұрақты құрылымды қалыптастыра отырып беріледі, оны белгілі бір этнос өкілі ретінде өзінің әрбір буыны-индивидін берік ұстап тұратын үлкен және ауыр тізбекті тормен салыстыруға болады.

Қазіргі замандағы мұра теорияларына сәйкес ұлттық сипаттағы белгілер, бұл ерекшеліктер келесі тәсілдермен берілуі мүмкін:

- генетикалық-бұл жағдайда әңгіме өз халқының тарихи тәжірибесіне қатысты есте сақтау туралы, яғни ұжымдық бейсаналық туралы болып отыр; генетикалық жады ұлттың тарихи тәжірибесінің, Тарихқа дейінгі адам өмірінің іздерін қамтиды.

- әлеуметтік - психологиялық-әдеттегі немесе дәстүрлі тәсілмен. Дәстүр-бұл синтезделген, Ұлттық сенім идеалына бағынышты, ойлау тәсілдері, сезімдер, ұмтылу, қайғы-қасірет, бұрынғы ұрпақтың мінез-құлық нормалары. Идеалдар мен құндылықтық бағдарлардың өзгеруі нәтижесінде дәстүрлер де

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11- 65 беттің 23беті
Дәріс кешені		

өзгереді, белгілі бір уақыттан кейін - бұрынғы дәстүрлер бұзылады. Дәстүрлердің қызмет етуі мынадай тетіктердің әрекетімен қамтамасыз етіледі: еліктеу, сендіру және эмоциялық. Дәстүр халықтың біртұтас тұтастыққа кірігуінің негізгі тетігі болып табылады. Мысалы, американдық-стандарттардың жұмы, ағылшын - өз дәстүрлерінің жұмы.

Ұлттық сипат тек бір басым белгімен шектелмейді. Теріс белгілерді акцентуациялау мен абсолюттеуден аулақ болу керек.

Осылайша, ұлттық сипат-бұл белгілі бір ұлттың өкілдерінің мінез-құлқының әдеттегі мәнерін, тұрмыстық салада, қоршаған әлемде көрінетін іс-әрекеттердің типтік бейнесін анықтайтын тарихи сипат жиынтығы.

4.Қабілеттер — қандай да бір қызмет түрін табысты орындау шарттары болып табылатын жеке ерекшеліктері мен қасиеттері.

Адамның дағдыларына, біліміне және қабілетіне қатысты кейбір мүмкіндік ретінде әрекет етеді. Топыраққа тасталған астық осы астықтан өсетін өсімдікке қатысты ғана мүмкіндік болып табылады, сондай-ақ адамның қабілеті білім мен шеберлікті табысты алу үшін ғана мүмкіндік болып табылады. Бірақ астық кейіннен топырақ сипаты, суару қарқындылығы және температура өсімдіктер үшін қолайлы болған жағдайда ғана жақсы өнім береді. Сондай-ақ, адамның қабілеттері тек қана білім мен шеберлікке айналады, егер адамда оның қабілеттерін дамыту үшін барлық жағдай болса, ал оның өзі олардың дамуына көп еңбек етеді.

1.Қабілеттер адамның психофизиологиялық ерекшеліктері негізінде дамиды.

Сол бір кепілдіктердің негізінде қызметке қойылатын талаптардың сипатына байланысты әртүрлі қабілеттер дами алады. Сонымен, жақсы есту және ырғақты сезімге ие адам музыкалық Орындаушы, дирижер, биші, әнші, музыкалық сыншы, педагог, композитор және т. б. бола алады.

2. Егер қабілет дамымаса, уақыт өте келе ол жоғалуы мүмкін.

3. Жекелеген қабілеттер ішінара басқа қабілеттердің жоқтығын өтей алады.

4. Әр түрлі қызмет Күрделі және көп қырлы.

Тиісінше, қабілеттер синтетикалық сипатқа ие. Мысалы, музыкаға тек музыкалық есту қабілеті болмайды. Бұл қабілеттілікті көрсету үшін ырғақ, үйлесім сезімі, әдемі, еңбекқорлық және т. б. қажет.

Көптеген қабілеттер бар. Ғылымда оларды жіктеу әрекеттері белгілі. Осы жіктелімдердің көпшілігінде бірінші кезекте табиғи немесе табиғи, қабілеттер (биологиялық негізделген негізінде) және қоғамдық-тарихи шығу тегі бар ерекше адамдық қабілеттер бар.

Табиғи қабілеттер деп адам мен жануарлар үшін ортақ болып табылатындар, әсіресе жоғары. Мысалы, мұндай қарапайым қабілеттер қабылдау, жады, қарапайым коммуникацияға қабілеттілік болып табылады. Арнайы адами қабілеттер жалпы және арнайы жоғары зияткерлік қабілеттерге бөлінеді. Өз кезегінде олар теориялық және практикалық, оқу және шығармашылық, пәндік және тұлғааралық және т. б. болып бөлінеді.

Жалпы қабілеттерге адамның әр түрлі қызмет түрлеріндегі табыстарын анықтайды. Мысалы, бұл санатқа ойлау қабілеті, қол қимылдарының жіңішке және дәлдігі, есте сақтау, сөйлеу және басқа да бірқатар заттар кіреді. Осылайша, жалпы қабілеттер деп адамдардың көпшілігіне тән қабілеттерді түсінеді. Арнайы қабілеттер дегеніміз адамның ерекше қызмет түрлеріндегі жетістіктерін анықтайтын, оларды жүзеге асыру үшін ерекше түрдегі кепілпұлдар мен олардың дамуы қажет. Мұндай қабілеттерге музыкалық, математикалық, лингвистикалық, техникалық, әдеби, көркем-шығармашылық, спорттық және т.б. жатқызуға болады.

Мысалы, әрбір адам оқу курсынан кейін бүктеп, көбейтіп, бөле алады және т.б., сондықтан математикалық қабілеттер жалпы ретінде қарастырылуы мүмкін. Алайда, бұл қабілеттері соншалықты жоғары дамыған адамдар бар, біз математикалық ұғымдарды және операцияларды меңгеру жылдамдығымен, өте күрделі міндеттерді шешу қабілеттерімен және т. б. көрінетін математикалық таланттың бар-жоғы туралы айта бастаймыз.

Адамның жалпы қабілеттерінің қатарына біз адамдармен қарым-қатынаста, өзара әрекеттестікте көрініс табатын қабілеттерімізді толық негізбен жатқызуға тиіспіз. Осылайша, сөйлеу құралы ретінде, адамдардың қоғамға бейімделе білуінсіз, яғни адамдардың іс-әрекеттерін дұрыс қабылдау және бағалау,

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 24беті	

олармен өзара іс-қимыл жасау және әр түрлі әлеуметтік жағдайларда жақсы қарым-қатынас орнату, адамның қалыпты өмірі мен психикалық дамуы мүмкін емес еді.

Жалпы және арнайы қабілеттерді бөлуден басқа, қабілеттерді теориялық және практикалық деп бөлуге болады. Теориялық және практикалық қабілеттер бір-бірінен ерекшеленеді, біріншісі адамның абстрактілі-теориялық ойға бейімділігін алдын ала анықтайды, ал екіншісі — нақты практикалық іс-әрекеттерге. Жалпы және арнайы қабілеттерге қарағанда теориялық және практикалық бір-бірімен жиі үйлеспейді. Адамдардың көпшілігі қабілеті бір немесе басқа түрі бар. Олар бірге өте сирек кездеседі, негізінен дарынды, жан-жақты дамыған адамдарда.

Сондай-ақ бөлу мен оқу және шығармашылық қабілеттер бар. Олар біріншісінде оқытудың табыстылығын, адамның білім, іскерлікті және дағдыларды меңгеруін, ал екіншісінде жаңалық пен өнертабыстар мүмкіндігін, материалдық және рухани мәдениеттің жаңа пәндерін құру және т. б. анықтауымен бір-бірінен ерекшеленеді.

Психологияда қабілеттердің даму деңгейлерінің келесі жіктелуі жиі кездеседі: қабілет, дарындылық, талант, гениальность.

Дарындылық деп адамға қандай да бір іс-әрекетті табысты орындау мүмкіндігін беретін қабілеттердің өзіндік үйлесімі деп аталады.

Дарындылық қандай да бір қызметте табысқа жету мүмкіндігін ғана анықтайды, осы мүмкіндікті іске асыру тиісті қабілеттер қандай деңгейде дамытынымен және қандай білім мен дағдыларды игеретінімен анықталады.

Дарынды адамдардың жеке айырмашылықтары негізінен мүдделер бағытталуында байқалады. Кейбір адамдар, мысалы, математикаға, басқалары — тарихқа, үшіншілері — қоғамдық жұмысқа тоқтайды.

Қабілеттерін одан әрі дамыту нақты қызметте болады.

Адамның қабілеттерінің келесі даму деңгейі-Талант деп арнайы қабілеттердің (музыкалық, әдеби және т.б.) жоғары даму деңгейін түсінеді..

Талантты ояту, жалпы қабілет сияқты, қоғамға негізделген. Қандай сыйлықтар үшін ең қолайлы жағдайлар алады

Қабілеттердің жоғары деңгейін гений деп атайды. Адамның шығармашылық жетістіктері қоғам өмірінде, мәдениеттің дамуында тұтас дәуірді құрағанда гений туралы айтады. Керемет адамдар өте аз. Өркениеттің бес мыңдық тарихында 400-ден астам адам болған. Гений сипатталатын дарындылықтың жоғары деңгейі іс-әрекеттің әр түрлі салаларында қателеспейсіздікпен байланысты. Арасында гениев, қол жеткізген осындай универсализма деп атауға болады, Аристотель, Леонардо да Винчи, Р. Декарт, Г. В. Лейбниц, М. В. Ломоносов. Мысалы, М. В. Ломоносов білімнің түрлі салаларында көрнекті нәтижелерге қол жеткізді: химия, астрономия, математика және сонымен қатар суретші, әдебиетші, тілтанушы болды, поэзияны жақсы білген. С. Л. Рубинштейн келесі түрде адам қабілеттерінің дамуының негізгі ережесін тұжырымдады: "қабілеттілікті дамыту спираль бойынша жасалады: бір деңгейдегі қабілеттілікті жүзеге асыру, жоғары деңгейдегі қабілеттілікті одан әрі дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Адамның дарындылығы қолма-қол мүмкіндіктерді іске асыруды ашатын жаңа мүмкіндіктер ауқымымен анықталады".

Мінез бен темпераменттің өзара байланысы олардың физиологиялық негізі арқылы анықталады. Жүйке жүйесінің типтері адамның іс-әрекеттерінен, мінез ерекшеліктерінен анық байқалады. Мысалы, сангвиник адам басқалармен қарым-қатынаста әңгімені бірінші болып бастайды, ал флегматик мұндайда өзін-өзі тежеп, әңгімені тыңдауға ықыласты болады. Сангвиниктер бөтен адамдармен әңгімелесіп, тез танысып кетеді де, бұрынғы таныстарын шапшаң ұмытады. Ал флегматик адам мұндайда өте баяу, самарқау болады. Адам мінезіндегі осындай көріністер оның динамикалық ерекшелігі немесе қозғалғыштық қасиеті деп те аталады. Мұндай ерекшеліктер темперамент қасиеттеріне негізделеді.

Мінездегі темпераменттің рөлі басқаша жағдайларда да көрінеді. Осы ерекшеліктерден біз жүйке жүйесінің типтері шартты рефлексдердің жасалу-жасалмауына қалайша әсер ететінін байқаймыз. Ал шартты рефлекстер жүйесі мінездің физиологиялық негізі екендігі мәлім.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11- 65 беттің 25беті

4. Иллюстрациялық материал: презентация, видеоролик

https://docs.google.com/presentation/d/1N4ZcptY0oLAaYU3e2_Qe-FhoBJpcOI44/edit?usp=sharing&ouid=108786579120977667131&rtpof=true&sd=true

5. Әдебиет:

Негізгі:

1. Аронсон Э. Көпке ұмтылған жалғыз [Мәтін] = The Social Animal: әлеуметтік психологияға кіріспе: [оқулық] / Э. Аронсон ; ауд. Д. Д. Дүйсенбеков [және т. б.]. - 11-бас. - Астана: "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2018. - 407, [2] б. - (Рухани жаңғыру).
2. Майерс Д. Әлеуметтік психология [Мәтін] = Social Psychology: [оқулық] / Д. Г. Майерс, Ж. М. Туенж ; ауд. Г. Қ. Айқынбаева [және т.б.]. - 12-бас. - Астана : "Ұлттық аударма бюросы" ҚҚ, 2018. - 559, [1] б.: сур. - (Рухани жаңғыру).
3. Көбекова, Ж. С. Психология негіздері: оқу құралы. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2023
- Жарықбаев, Қ. Жантану: оқулық. - Алматы : Эверо, 2014.
4. Тұрманова Ж.Е. Педагогикалық психология. Оқу құралы. 2023
5. Құдиярова Ғ.М. Медициналық психология. Оқулық. 2023
6. Асимов М.А., Бағиярова Ф.А., Фоменко Т.В., Гончарова И.А. Дәрігердің мінез-құлық моделі. Бихевиористика. Оқулық. Ақнұр- 2023

Қосымша:

1. Шульц, Д. П. Қазіргі психология тарихы: монография = A History of Modern Psychology : монография / Д.П.Шульц, С.Э.Шульц ; қаз.тіл. ауд.Б.Қ.Ақын [және т.б.]. - 11-бас. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 448 б. с. : сур.[Рухани жаңғыру].
2. Уоллейс П. Интернет психологиясы = The psychology of the internet : оқулық / П. Уоллейс ; қаз.тіл. ауд. Е. Жеңіс ұлы [және т.б.]. - 2-ші бас. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 356 бет. с. (Рухани жаңғыру)
3. Нуржанбаева Ж.О. Психология және мәдениеттану: оқу-әдістемелік құралы / Ж. О. Нуржанбаева, Ғ. С. Айдарбекова, Ә. С. Еркінбекова. - Қарағанды : АҚНҰР, 2023. - 222 бет
4. Игембаева К.С. Психология бойынша практикум. Оқу-әдістемелік құрал. 2023
5. Сыздыкова А.К. Жеке адамның іс-әрекеті. Әлеуметтік-психологиялық қарым-қатынас негіздері. Оқу-әдістемелік құрал. 2019

Электронды басылымдар:

1. Медициналық психология. Құдиярова Ғ., Жарбосынова Б., 2019/<https://aknurpress.kz/login>
2. Әлеуметтік психология. Асылбекова М.П. , 2017 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
3. Арнайы психология негіздері. Тебенова Қ.С., Рымханова А.Р. , 2019 /ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
4. Жас ерекшелік психологиясы. Бейсенбекова Г.Б., Молдабаева Р.А., Нұрғалиева С.М. , 2019 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
5. Психология және мәдениеттану Нұржанбаева Ж.О., Айдарбекова Ғ.С., Еркінбекова Ә.С. , 2019 /ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
6. Иванец, Н. Н. Психиатрия и медицинская психология : учебник / И. И. Иванец и др. - Москва : ГЭОТАР-Медиа, 2016. - 896 с. - ISBN 978-5-9704-3894-7. - Текст : электронный /ЭБС/ <http://www.studmedlib.ru/>
7. Даму психологиясы: Оқу-әдістемелік кешені 5В050300 – Психология мамандығына арналған. / Құраст. Д.А. Жансерикова. - Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2013. - 53б.. / РМЭБ/<http://rmebrk.kz/>

6. Бақылау сұрақтары (Feedback кері байланысы).

1. Темпераментті жеке тұлғаның қасиеті ретінде сипаттаңыз.
2. Темпераменттің негізгі түрлері туралы айтып беріңіз (холерик, сангвиник, меланхолик, флегматик).
3. Гиппократтың темперамент туралы ілімінің мәні неде?

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11- 65 беттің 2 беті

- 4.Э. Кречмердің темперамент типологиясы туралы не білесіз?
- 5.У.Шелдонның темперамент және дене типтері концепциясы туралы айтып беріңіз.
- 6.И. П. Павловтың еңбектеріндегі темперамент мәселесін зерттеу туралы айтып беріңіз.
7. Психикалық феномен ретінде мінездің ерекшеліктері қандай?
- 8.К. Леонгард пен А. Е. Личко ұсынған мінез-құлықтың акцентуациясы концепциялары туралы айтып беріңіз.
- 9.Ұлттық мінез дегеніміз не?
- 10.Қабілеттің жіктелуі туралы не білесіз.
11. Қабілеттің қандай даму деңгейлерін білесіз?

№4 дәріс.

1. Тақырыбы: Құндылықтар, мүдделер, нормалар жеке тұлғаның рухани негізі ретінде.

2. Мақсаты: тұлғаның рухани негізі ретінде бағалаулар, қызығушылықтар, нормалар ұғымдарын қалыптастыру, жеке тұлғаның табысының негізі ретінде салауатты өмір салты, кәсіби өзін-өзі анықтау және өмір мәні психологиясының мәнін ашу.

3. Дәріс тезистері:

1. Әлеуметтік әлемдегі «Мен». Құндылықтар.
- 2.Тұлғаның моральдық негіздері. Тұлғаның рухани әлеуметтенуі.
- 3.ҚР қазіргі даму кезеңіндегі кәсіби тұлғаның құндылықтары мен бағдарлары.
4. Кәсіби бірегейлік дағдарысы және "эмоциялық күй" синдромы.
- 5.Салауатты өмір салты тұлға табысының негізі ретінде.

1.Әлеуметтік әлемде "мен" ұғымы. Мен-концепция деп аталады. Бұл индивидтің өзі туралы барлық көріністерінің жиынтығы, оларды бағалаумен байланысты, өзіне бағытталған қондырғылардың жиынтығы деп аталады. Мен-тұжырымдама индивидтің өзі туралы ойы мен ол өзінің іс-әрекет бастауына және болашақта даму мүмкіндігіне қалай қарайды деген ұғымды білдіреді. Мен-концепциясы индивид бастан кешкен әр түрлі сыртқы әсерлердің әсерінен қалыптасады. Адам үшін басқа адамдармен байланыс өте маңызды, олар шын мәнінде жеке тұлғаның өзі туралы түсінігін анықтайды. Мен-концепциясының мәні бойынша, үш рөлі:

- тұлғаның ішкі келісімділігіне қол жеткізуге ықпал етеді;
- тәжірибені түсіндіруді анықтайды;
- жеке адамды күту көзі болып табылады.

Тұлғаның қалыптасуында адамгершілік құндылықтар үлкен рөл атқарады. Олар адамға өз мінез-құлқы мен қызметін өз бетінше реттеуге, өз дамуының нақты келешегін анықтауға, сондай-ақ даму жолдары мен оларды іске асыру құралдарын болжауға мүмкіндік береді. Адамгершілік құндылықтар нақты баланы, адамды дамытуға ғана емес, сонымен қатар қоғамның дамуына да мүмкіндік береді. Адамгершілік құндылықтар-бұл нормалар мен идеалдармен қатар адами мәдениеттің маңызды компоненті. "Игілікте не бар?" деген сұраққа жауап беруге тырысып, Сократ құндылықтар туралы алғаш рет сөз қозғады. Әрбір тарихи дәуірде негізгі құндылықтарды бөліп көрсетуге болады.

Мысалы, алғашқы қауымдық әлемде материалдық құндылықтар, ежелгі әлемде (антикалық)- этикалық және эстетикалық құндылықтар, сондай - ақ мистикалық (көпқырлы) құндылықтар, орта ғасырда - діни құндылықтар, қайта өрлеу дәуірінде –эстетикалық құндылықтар, Жаңа уақытта - әлеуметтік құндылықтар, ағарту дәуірінде-зияткерлік және эстетикалық құндылықтар, Жаңа уақытта-әлеуметтік құндылықтар басты құндылықтар болды. XX ғасырда құндылықтар өте жан-жақты зерттей бастады және әрбір ғалым өзінің құндылықтар жүйесін жіктеді.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 27беті	

Құндылықтар екі жақты сипатқа ие: олар әлеуметтік, өйткені тарихи және мәдени негізделген және жеке, себебі оларда нақты субъектінің өмірлік тәжірибесі шоғырланған. Нақты тұлғаның құндылықтары әлеуметтік ортаның, ол кіретін әлеуметтік топтардың ерекшеліктерінің әсерінен қалыптасады. Тұлғаның құндылық бағдарлары екі есе функцияларды орындайды. Бір жағынан, құндылықтық бағдарлар жүйесі адам белсенділігінің барлық қоздырғыштарын реттеудің жоғары бақылау органы ретінде әрекет етеді, оларды іске асырудың қолайлы тәсілдерін анықтайды. Екінші жағынан-адамның өмірлік мақсаттарының ішкі көзі ретінде, тиісінше ол үшін ең маңызды және жеке мағынаға ие екенін көрсете отырып. Құндылықтық бағдарлар жүйесі, сонымен бір мезгілде оның бағыты мен оны жүзеге асыру тәсілдерін айқындай отырып, өзін-өзі дамытудың және тұлғалық өсудің маңызды психологиялық органы болып табылады.

Қоғамдық өмірдің негізгі салаларына сәйкес, әдетте үш құндылықтар тобы бөлінеді: материалдық, әлеуметтік-саяси, рухани.

Құндылықтар қоғам мен адам өмірінде ойнайтын рөл тұрғысынан, оларды келесі үш топқа бөлуге болады:

1. Адам мен қоғам үшін қосалқы маңызы бар құндылықтар.
2. Күнделікті сұраныс пен күнделікті тұрмыстың құндылықтары. Бұл топқа материалдық және рухани құндылықтардың көпшілігі жатады.
3. Жоғары құндылықтар-бұл адамдардың фундаменталды қарым-қатынасы мен қажеттіліктерін көрсететін маңыздылығы жағынан шектеулі құндылықтар.

Құндылықтардың басқа да жіктемелері бар.Мысалы, Г. Риккерт мынадай құндылықтар топтарын атап көрсетті: логикалық (ғылыми жетістіктерде), эстетикалық (өнер шығармаларында), мистикалық (вкультпен), діни, адамгершілік, жеке тұлғалық. В. П. Тугаринов өз кезегінде: рухани (білім беру, Өнер және ғылым); әлеуметтік-саяси (әділдік, ерік, теңдік және бауырластық); материалдық (материалдықигіліктердің түрлі түрлері, техника). В. Ф. Сержанттар тек екі құндылықты бөлді: саяси, моральдық, этикалық, діни, құқықтық және философиялық құндылықтар кіретін материалдық (еңбек құралдары мен орындау тәсілдері) және рухани. А. Маслоу да құндылықтардың тек екі тобын бөлді: болмыс (Б-құндылықтар), яғни өзін-өзі ақтайтын тұлғаға тән жоғары (сұлулық, жақсылық, ақиқат, қарапайымдылық, бірегейлік, әділдік және т. б. құндылықтар) және тапшы (д-құндылықтар), яғни төмен, фрустрацияланған қажеттілікті қанағаттандыруға бағытталған (ұйқы, қауіпсіздік, тәуелділік, тыныштық және т. б. сияқты құндылықтар))

Ұлттық өмірдің адамгершілік (ұлттық құндылықтар) негізгі көздері: Мемлекет (Қазақстан), көп ұлтты халық, Қазақстан Республикасы, Азаматтық қоғам, отбасы, Еңбек, өнер, ғылым, Дін, табиғат, адамзат. Яғни, бұл адамға жойқын әсерге қарсы тұруға және өзінің санасын, өмірін, қоғамдық қатынастар жүйесін нәтижелі дамытуға мүмкіндік беретін қоғамдық қатынастар, қызмет пен сананың салалары. Индивидпен берілген психологиядағы жалпыадамзаттық құндылықтар "тұлғалық құндылықтар" немесе "субъективті құндылықтар" ұғымымен белгіленеді.Әрбір жеке тұлғаға жеке-өзіндік иерархиясы тән. Тұлғалық құндылықтар тізімі: өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру. жауапкершілік ,саналы, ерік және парасаттылық ,конструктивтілік және өзін-өзі танушылық, оптимизм және оң ойлау, ашықтық және адалдық., өмірге деген сенім, адамдарға деген сенім, альтруизм және басқаларға қамқорлық, адамгершілік

2. Тұлғаның адамгершілік негіздері.

ОҢТҮСТІК QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11-
Дәріс кешені		65 беттің 28беті

Барлық уақыт үшін жарамды бірқатар жалпы мағыналы нормалар бар. Бұл адамгершіліктің қарапайым талаптары – үнемі емес, қарғыс емес, адам өз міндеттерін басшылыққа алатын зорлық-зомбылықсыз емес.

Жалпыадамзаттық адамгершілік нормалар кейіннен моральдық құндылықтар мен нормалардың барлық алуан түрлілігі қалыптасқан іргетасты құрайды.

Тұлғаның адамгершілік негіздері әлеуметтендіру барысында қалыптасады. Әлеуметтену-адамның өмір бойы әлеуметтік нормалар мен құндылықтарды игеру және жаңғырту процесінде қоршаған ортамен өзара іс-қимылда дамуы, сондай-ақ өзі тиесілі қоғамда өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жүзеге асыру.

Әлеуметтік қызмет, дәлірек айтқанда, әлеуметтендіру, 3 сатыға бөлінеді:

- 1) еңбекке дейінгі;
- 2) Еңбек;
- 3) жұмыстан кейінгі..

Бұл бөлу, әрине, шартты түрде, өйткені бір сатыға (мысалы, еңбек) 20-50 жастағы адамдар түседі, олардың әлеуметтенуі айтарлықтай ерекшеленеді.

Әлеуметтендіру кезеңдерін қарастырудың басқа тәсілі-жас ерекшеліктері:

- 1) нәресте (1 жасқа дейін);
- 2) кіші мектепке дейінгі бала (1-3 жыл);
- 3) мектепке дейінгі бала (3-6 жас);
- 4) кіші оқушы (6-10 жас);
- 5) жасөспірім (11-14 жас);
- 6) ерте жас (15-17 жас);
- 7) жас жігіт (18-23 жас);
- 8) жастық (23-33 жыл);
- 9) жетілу (34-50 жас);
- 10) қарт (50-65 жас);
- 11) Кәрілік (65-80 жас);
- 12) ұзақ өмір сүруші (80 жастан жоғары).

Әлеуметтендірудің мәні-ол адамды өзі тиесілі қоғамның мүшесі ретінде қалыптастырады. Қоғам әрқашан адамды белгілі бір идеалдарға сәйкес қалыптастыруға ұмтылады. Идеалдар қоғамның дамуымен өзгереді.

Әлеуметтендіру процесінің мазмұны кез -келген қоғамның оның мүшелері ерлер мен әйелдердің рөлдерін табысты меңгеруіне (яғни, табысты жыныстық-рольдік әлеуметтендіруде) мүдделі, өндірістік қызметке (кәсіби әлеуметтендіру) құзыретті түрде қатыса алатын және қалайтынына, заңға мойынсұнушы (саяси әлеуметтендіру) бола алатынына және т. б. анықталады.

Өмірдің мәні

Қызметтің мақсаты мен өмірлік мақсатын ажырату маңызды. Жеке тұлғаның жетістіктерінің деңгейі өмірлік мақсаттармен байланысты. Жеке тұлғаның өмірлік мақсаттарында оның өз болашағына көзқарасы жасалған. Адамның өз мақсатын ғана емес, оның жүзеге асуының шынайылығын сезінуі жеке тұлғаның болашағы ретінде қарастырылады.

Өмірдің мәні адамның барлық жоспарлары, армандары мен мақсаттарынан тұратын іргетас болып табылады.

Адамдардың көпшілігі өз өмірінің басты мағынасы үйлесімді, бай және бақытты өмір сүруді қалайды. Бірақ бақыт, игілік және үйлесім ұғымдары әркімнің өз мәні бар.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 29беті	

Адам өмірінің мәні-ол өмір сүреді. Өз мақсатын табу және өзін – өзі жүзеге асыру-адам өмірінің мақсаттарының бірі. Адам өмірінің мәнінің белгілі зерттеушісі В. Франклом адамның дамуы үшін (физикалық және психикалық) шешімдерді, іс-әрекеттерді, немқұрайлы бір нәрсемен уайымдауды, не үшін өмір сүру керек екенін анықтау керектігін түсіндірді. Мұндай тұжырымды ол фашистік концлагерде болғанда, онда тек өмір сүретін адамдар, өмірінің мәні болған адамдар тірі қалғандығын жазады.

Франкл өз өмірінің мәнін табудың үш мүмкіндігін бөлді:

- жұмыс істей жүріп;
- құндылықты бастан кешкен (бір нәрсе қымбат);
- азап арқылы.

Адамның негізгі өмірлік мақсаты-өз энергетикасын, таланттары мен қабілеттерін басқа адамдарға риясыз беру қажеттілігі мен қабілеті. Бұл ретте риясыз махаббат көрсете отырып, ұзақ жылдарға пайдалы болу. Жоғары мақсаты-адам ұмтылу болып табылады із қалдырып, тарих қолданып, өздерінің өнерлерін ғылым. Бұл сіздің таланттар мен қабілеттерін тануды білдіреді. Балаларды тәрбиелеу және оларды қарым – қатынастың жаңа деңгейіне шығару, даму, молшылық, өзіндік санасы-бұл сіздің жоғары мақсатыңыз!

Өмірдің мақсаты-бұл сіздің қабілеттеріңіз, адамдарға қажетті болуы, адамның жеке тұлға ретінде өз мақсатын іске асырумен тікелей байланысты. Бұл кез-келген тұлғаның негізгі өмірлік мақсаты. Адам сүйікті іспен айналысқанда, ол бақытты. Адам үшін еңбек, бұл табиғи қажеттілік, өмірлік қажеттілік. Еңбек арқылы ол өзінің мақсатын іске асырады және адамдарға барынша қажетті болады және өз энергиясын басқаларға бөледі. Бұл адамның негізгі өмірлік мақсаты. Басқа адамға деген махаббат адамның бүкіл өмірін анықтайды.

Өмірлік мақсат жақсылық ұстанымына негізделуі тиіс. Бұл біздің қоғамымыз бен жерімізде жалпыға ортақ қабылданған адам өміріне көзқарас пен көзқарас.

Өмірдің мәні мен құндылығы - басқа адамға деген шынайы махаббат және әлемнің кемелденуі мен сұлулығына шексіз ұмтылу...

3. Мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігі басқа мемлекеттермен салыстырғанда оның мүмкіндігімен және қабілеттілігімен едәуір дәрежеде айқындалады: жастардың бойында өмір сүру стратегиясын өзін-өзі шоғырландыруға, исамоменеджмент пен өзін-өзі жетілдіруге прогрессивті, қоғамдық маңызы бар құндылықтар мен басым құндылықты бағдарлауды қалыптастыру.

Әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар басталғаннан бері қазақстандық жастар мен кәсіби тұлғаның алдында жаңа міндеттер тұрды, оларды шешу әрбір жас адамнан жеке дүниені түсінуді және өз өмірінде ұстануды талап етеді. Міне, қазіргі жастар үшін трендтер тізімі.

1. "Тамаша, сапалы білім" тренді-қазақстандық қоғамның ұлттық жобасы.
2. "Креативті, мобильді тұлға" тренді - Қазақстанның табысты, серпінді, инновациялық экономикасы жаңа құзыреттілік идеяларды генерациялауға және іске асыруға қабілетті креативті, ұтқыр тұлғаларды тәрбиелеу негізінде құрылатын болады.
3. "Бәсекеге қабілетті, кәсіби тұлға" тренді - мемлекеттің стратегиялық міндеті. Бұл тренд табысқа жетуге бағытталған жаңа формациядағы адамдарды тәрбиелеуді көздейді. Нарықтық қатынастар жағдайында-белгілі бір саладағы кәсіпқой, жоғары бәсекеге қабілетті тұлға, қызметтің мақсатын нақты айқындайтын, нұсқаларды болжай алатын, неғұрлым ұтымды және адамгершілік жағынан ақталған жолды тандай алатын, кәсіби және өмірлік мансаптың дамуына ықпал ететін нұсқаларды болжай алатын тұлға.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11- 65 беттің 30беті	
Дәріс кешені		

4. "Жоғары ақпараттық мәдениет" тренді - жаңа ақпараттық технологияларды меңгерудің заманауи деңгейі, адамның жүйелендіру, талдау, орасан зор ақпараттық базаны қайта өңдеу, ХХІ ғасырдың адамына қолжетімді, жеке және кәсіби өсу үшін моральдық-этикалық аспектіде мәліметтерін пайдалану.

5. "Нақты өмірлік стратегия" тренді-индивидтің дүниетанымдық бағдарларын құруда қажетті компоненттердің тұтас және көп аспектілі қалыптасуы, оған мыналар кіреді: негізгі бағдарлардың өмірлік мақсаттылығы, адамның белгілі бір өмірлік концепциясын құру, нақты құндылықтық бағдарлардың болуы, өмірлік коллизиялар мен қиындықтарды жеңуге дайындық, уақытша сәтсіздіктерден сабақ алуға және бастамашылық көрсетуге ниет, нәтижелер мен т. б.

6. "Жоғары құзыреттілік" тренді: аталған трендтің мазмұнына мынадай аспектілер енгізілген: проблемалық-практикалық-әрбір адамның жағдайды барабар түсінуі, белгілі бір кәсіби салада мақсаттар, міндеттер, нормаларды қою және орындау; мағыналық мазмұндық-жеке тұлғаның өмірлік стратегиясын мазмұнды іске асыру қабілеті, жеке тұлғалық өсу үшін өзінің шексіз мүмкіндіктерін үздіксіз анықтауға деген ниеті; аксиологиялық - жеке және жалпы мәнді құндылықтар тұрғысынан өмірлік жағдайларды барабар бағалау қабілеті.

7. "Тұлғалық өсу" тренді-ішкі өзгерістер, өзін-өзі жетілдіру, жанжалдарды (сыртқы, ішкі) еңсеру процесі, логикалық аяқтауы жоқ тұлғалық әлеуетті анықтау, белгіленген міндеттерді іске асыру. Кәсіби тұлғаның қалыптасу мәселелерінің негізгі мәні екі негізгі ережеге негізделеді:

1)" тұлға кәсіпте көрінеді " – мамандықты таңдау және меңгеру, кәсіби тұлғаның кәсіби жетілуі және іске асырылуы, оның қоғамдағы орнын анықтау, материалдық және рухани құндылықтарға қол жеткізу, жеке танымдық мүдделерін қанағаттандыру процесінде;

2)" жеке тұлғаның іс – әрекетінде дамуы " - адамның кәсіби бағдарлы қасиеттерін (оның ағзасы мен жеке қасиеттерін) қалыптастыру, қоршаған ортаны тану саласын және оның мағыналық мазмұнын кеңейту, қарым-қатынас пәнінің нысандары мен мазмұнын дамыту.

Қазақстан дамуының қазіргі кезеңінде келесі нанымдар мен кәсіби бағдарларды қалыптастыру болжануда : бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, сананың ашықтығы, ұлттық бірегейлік.

Бәсекеге қабілеттілік-өзіндік сауаттылықты, шет тілдерін білуді, мәдени ашықтықты қамтиды.

Прагматизм өзінің ұлттық және жеке ресурстарын нақты білуді, олардың үнемді жұмсалуды, өз болашағын жоспарлай білуді, нақты мақсаттарға қол жеткізуге, білім алуға, салауатты өмір салты мен кәсіби табысқа баса назар аудара отырып, ұтымды өмір сүруді білдіреді.

Сананың ашықтығы үлкен әлемде не болып жатқанын, сіздің еліңіздің айналасында не болып жатқанын білдіреді, жаңа технологиялық тәртіпке ие өзгерістерге дайындық, басқалардың тәжірибесін қабылдау, басқалардан оқу қабілеті.

Ұлттық бірегейлік біздің ұлттық дәстүріміз бен әдет-ғұрпымыз, тіліміз бен мәдениетіміз, ұлттық рухымыз бізбен мәңгілік қалуы тиіс деп болжайды.

4. Кәсіби бірегейліктің дағдарысы және "эмоциялық жану"синдромы.

Әлеуметтік және материалдық жағдайдың тұрақтылығына сенімсіздік, беделді және жоғары ақы төленетін жұмыс үшін бәсекелестік, еңбек нарығындағы сұраныстардың өзгеруі және оларға жылдам ден қою қажеттілігі-осының бәрі жеке тұлғаның бейімделу әлеуетін барынша жұмылдыруды талап етеді және эмоциялық күйіп кету -ЭЖС синдромының туындауына себеп болуы мүмкін.

Эмоциялық жану синдромы (ЭЖС) жеке деформация феномендерінің қатарына жатады және көп өлшемді конструктивтілік, жоғары эмоциялық қанығумен немесе когнитивті күрделілігімен ерекшеленетін ұзақ және қарқынды тұлғааралық өзара іс-қимылдарға байланысты жағымсыз және

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11- 65 беттің 31 беті	
Дәріс кешені		

психологиялық уайымдар жиынтығы болып табылады. Бұл тұлға аралық коммуникациялардың ұзақ стресстеріне жауап реакциясы.

Эмоциялық жану белгілері әдеттегі адамдарда қандай да бір патологиялық проблемаларсыз туындауы мүмкін. Бұл өткір емес, созылмалы стреске реакция.

Шетелдік және отандық зерттеулер кәсіби стресстердің салдары болып табылады. Нәтиже болады:

1. жұмыс сапасының нашарлауы (тозудан, немесе цинизмнен));
2. кешігу, еңбекке жарамсыздық парақтары, жұмыстан мерзімінен бұрын кету (адам жұмыс орнындағы энергия мен уақыттың шығынын азайтуға ұмтылады);
3. кадрлардың тұрақтамауы (жұмыстан босату салдарынан), жаңа кадрларды оқыту қажеттілігі;
4. денсаулыққа байланысты мәселелер (стрессо - ойық жарасы ауыртпалығымен пайда болатын); әйелдерде семіздік ықтималдығы артады;
5. алкогольді, дәрі-дәрмектерді теріс пайдалану (стрессті жеңуге қалай әрекет ету керек);
6. отбасылық проблемалар (адамның жақындарының көмегінен бас тартуына байланысты): жанжалдар, ажырасулар.

Оның пікірінше, алты арандатушы ЭЖС факторлар бар (кейбіреулері сыни болуы мүмкін):

1. *Жұмыс жүктемесі* (шамадан тыс және жеткіліксіз).

2. *Бақылау* (жағдайды бақылау мүмкіндігі). Егер адамға жұмыс жағдайын бақылау аз болса (немесе бақылау мүлдем жоқ), онда оның жұмысқа қатысты мәселелерді шешу қабілетіне деген сенімі азаяды.

3. *Сыйақы* (материалдық нығайту, сіңірген еңбегін тану, сыйақы қорын бөлуге, функционалдық міндеттер тізбесін әзірлеуге қатысу). Зерттеулер бюджеттік ұйымдарда еңбекақы төлеудің төмендігі, сондай-ақ ұйымдық шешімдерді қабылдауға қатысудан шеттету сияқты, әлеуметтік әділетсіздікті бастан өмірмен қанағаттанбауға және жануға әкеп соқтыратынын көрсетті.

4. *Қауымдастық* (ұйымдастырушылық қауымдастық, әлеуметтік қолдау). Шиеленіскен әлеуметтік жағдайларда адамдардың көпшілігінде әлеуметтік қолдау қажеттілігі артады, оның болмауы жағымсыз уайымдарға және жеке тұлғаның мотивациялық-эмоциялық деформациясына әкеп соқтыруы мүмкін. Әлеуметтік қолдау дәстүрлі түрде кәсіби стресс пен стресстік оқиғалардың дисфункционалды салдары арасындағы буфер ретінде қарастырылады, өйткені ол адамның жағдайды жеңу мүмкіндігіне деген сенімділігіне әсер етеді және стресстің жойғыш әсерін алдын алуға көмектеседі.

5. *Әділдік*. Зерттеулер ұйым қызметкерлерінің әділетсіздік пен кәсіби жану белгілері арасындағы өзара байланыс бар екенін көрсетті.

6. *Құндылықтар*. Қызметкер мен ұйымның құндылықтарының сәйкес келмеуі жануға алып келуі мүмкін, бұл әсіресе қазіргі уақытта, адамдар олардың құндылықтар мен ұстанымдар жүйесіне қайшы келетін жұмысты орындауға мәжбүр болған кезде, өйткені отбасының өмір сүруіне қаражат табу қажет.

К. Маслач сабақ беру үдерісіне қанағаттанбаған Оқытушылар өздерінің кәсіби тиімсіздігін сезген, бірақ зерттеу жұмысында өте табысты болған мысалдар келтіреді. ЭЖС-ның алдын алу құралдарының бірі адамның өз қызметінен ләззат алу қабілетін дамыту болып табылады.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11- 65 беттің 32беті

Осылайша, жану-адам мен орта арасындағы байланыстырушы буын. Ұйым басшыларының, психологтарының міндеті-жану синдромының әлеуетті "туындатушысының" әсерін болдырмау бойынша уақытылы алдын алу жұмысы.

Бастапқыда жануға бейім мамандарға әлеуметтік қызметкерлер, дәрігерлер мен адвокаттар сияқты "көмектесуші" мамандықтардың өкілдерін жатқызды. Заманау зерттеулердің көрсетуі бойынша, бұл саласының мамандары "адам—машина", сондай-ақ бейім эмоционалдық күйге. Оның көріністері аз дәрежеде болса да, мамандардың осы санаты да қолдау, жану симптомдарын азайтуға және олардың алдын алуға бағытталған іс-шараларды қажет етеді.

Мамандар ЭЖС-ның алдын алу үшін әрбір адам жұмыс пен демалыс кезінде жұмыспен қамтуды теңгеруге, жұмыс пен жеке өмір арасында күш пен уақытты шебер бөлуге тиіс деп есептейді. Мамандар ең алдымен алдын алу жұмыстарын жүргізуді ұсынады. Қызметкерлерді жағымсыз эмоцияларды (ашулану, тітіркену және т.б.) әрекет ету дағдыларына, сындарды шеше білуге үйрету қажет. Ғалымдар өзін-өзі реттеу бойынша жаттығуларға ерекше көңіл бөлуге кеңес береді. Ғалымдар бұлшықет қызметі эмоциялық сферамен байланысты, және бұлшықет кернеуі жағымсыз эмоциялардың сыртқы көрінісі (қорқыныш, ашу және т.б.). Тиісінше, бұлшықеттердің босануы-оң эмоциялардың сыртқы көрсеткіші, жалпы тыныштық, тепе-теңдік, қанағаттанушылық.

Д. Гринберг персоналға жану синдромын жеңуге көмектесетін сарапшы кеңестерін береді:

1. Сізді жұмыс істеуге итермелейтін нақты және дерексіз себептердің тізімін құру. Жұмыстың мотивациясын, құндылығын және мәнін анықтау.
2. Сізге ұнайтын нәрсені тізбекте тізімдеу. Есіңізде болсын, бұл соңғы рет болған кезде.
3. Достарыңызбен және қызметкерлермен үнемі кездесу — бұл сіздің қолдау тобы.
4. Дене саулығына қамқорлық жасауды бастау: жаттығу, дұрыс тамақтану, зиянды әдеттермен күрес.
5. Психикалық денсаулыққа қамқорлық жасауды бастау: релаксация тренингтерін қолдану, келіссөздер жүргізу, ассертивтілік және т. б.
6. Күн сайын оңай нәрсе істеу: скейтте сырғанау, секіргіш арқылы секіру, сабын көпіршіктерін іске қосу.

5. Салауатты өмір салты (СӨС) — бұл адамгершілік қағидаттарына негізделген, ұтымды ұйымдастырылған, белсенді, еңбек, шынықтыру және сонымен қатар қоршаған ортаның қолайсыз әсерінен қорғайтын, терең қарттыққа дейін адамгершілік, психикалық және физикалық денсаулықты сақтауға мүмкіндік беретін Өмір салты.

Өз денсаулығын қорғау-бұл әркімнің тікелей міндеті, оны айналасындағыларға қоюға құқығы жоқ. Өйткені, адам дұрыс емес өмір салтына, зиянды әдеттерге, гиподинамияға, 20-30 жылға таман асуға байланысты өзін апатты жағдайға жеткізеді және сол кезде ғана медицина туралы еске алады. Қандай тамаша медицина болса да, ол барлық аурулардан құтыла алмайды. Адам-өз денсаулығын жаратушы, ол үшін күресу керек. Ерте жастан белсенді өмір салтын ұстану, шынығу, дене шынықтыру және спортпен айналысу, жеке гигиена ережелерін сақтау, бір сөзбен айтқанда, дұрыс жолмен Денсаулық үйлесімділігіне қол жеткізу қажет. Салауатты өмір салты саласындағы белгілі маман Поль Брэгг, ақша үшін төсек сатып алуға болады, бірақ ұйқы емес; тамақ, бірақ тәбет емес; - дәрі-дәрмек, бірақ Денсаулық емес; үй, бірақ үй ошағы емес;

ОҢТҮСТІК QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11-
Дәріс кешені		65 беттің 33беті

кітаптар, бірақ ақыл емес; әшекейлер, бірақ сұлулық емес; сән-салтанат, бірақ мәдениет емес; ойын-сауық, бірақ бақыт емес; дін, бірақ құтқару емес

Салауатты өмір салты-қоршаған ортадағы (табиғи, техногендік және әлеуметтік) және белсенді ұзақ өмір сүруді қамтамасыз ететін адамның жеке мінез-құлқының жүйесі. Салауатты өмір салты-табыстың кепілі және денсаулық негізі, табысты мансаптың салдары.

4. Иллюстрациялық материал: презентация, видеоролик

<https://docs.google.com/presentation/d/1qCVg3AWdC5jo1NfOJfb3zkXEb9sfhbBa/edit?usp=sharing&ouid=108786579120977667131&rtopof=true&sd=true>

5. Әдебиеттер:

Негізгі:

1. Аронсон Э. Көпке ұмтылған жалғыз [Мәтін] = The Social Animal: әлеуметтік психологияға кіріспе: [оқулық] / Э. Аронсон ; ауд. Д. Д. Дүйсенбеков [және т. б.]. - 11-бас. - Астана: "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2018. - 407, [2] б. - (Рухани жаңғыру).
2. Майерс Д. Әлеуметтік психология [Мәтін] = Social Psychology: [оқулық] / Д. Г. Майерс, Ж. М. Туенж ; ауд. Г. Қ. Айқынбаева [және т.б.]. - 12-бас. - Астана : "Ұлттық аударма бюросы" ҚҚ, 2018. - 559, [1] б.: сур. - (Рухани жаңғыру).
3. Көбекова, Ж. С. Психология негіздері: оқу құралы. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2023
- Жарықбаев, Қ. Жантану: оқулық. - Алматы : Эверо, 2014.
4. Тұрманова Ж.Е. Педагогикалық психология. Оқу құралы. 2023
5. Құдиярова Ғ.М. Медициналық психология. Оқулық. 2023
6. Асимов М.А., Багиярова Ф.А., Фоменко Т.В., Гончарова И.А. Дәрігердің мінез-құлық моделі. Бихевиористика. Оқулық. Ақнұр- 2023

Қосымша:

1. Шульц, Д. П. Қазіргі психология тарихы: монография = A Histofy of Modern Psychology : монография / Д.П.Шульц, С.Э.Шульц ; қаз.тіл. ауд.Б.Қ.Ақын [және т.б.]. - 11-бас. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 448 б. с. : сур.[Рухани жаңғыру].
2. Уоллейс П. Интернет психологиясы = The psychology jftheinternet :оқулық / П. Уоллейс ; қаз.тіл. ауд. Е. Жеңіс ұлы [және т.б.]. - 2-ші бас. - [б. м.] :Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 356 бет. с. (Рухани жаңғыру)
3. Нуржанбаева Ж.О. Психология және мәдениеттану: оқу-әдістемелік құралы / Ж. О. Нуржанбаева, Ғ. С. Айдарбекова, Ә. С. Еркінбекова. - Қарағанды : АҚНҰР, 2023. - 222 бет
4. Игембаева К.С. Психология бойынша практикум. Оқу-әдістемелік құрал. 2023
5. Сыздыкова А.К. Жеке адамның іс-әрекеті. Әлеуметтік-психологиялық қарым-қатынас негіздері. Оқу-әдістемелік құрал. 2019

Электронды басылымдар:

1. Медициналық психология. Құдиярова Ғ., ЖарбосыноваБ., 2019/<https://aknurpress.kz/login>
2. Әлеуметтік психология. Асылбекова М.П. , 2017 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
3. Арнайы психология негіздері. Тебенова Қ.С., Рымханова А.Р. , 2019 /ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
4. Жас ерекшелік психологиясы. Бейсенбекова Г.Б., Молдабаева Р.А., Нұрғалиева С.М. , 2019 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
5. Психология және мәдениеттану Нұржанбаева Ж.О., Айдарбекова Ғ.С., Еркінбекова Ә.С. , 2019 /ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
6. Иванец, Н. Н. Психиатрия и медицинская психология : учебник / И. И. Иванец и др. - Москва : ГЭОТАР-Медиа, 2016. - 896 с. - ISBN 978-5-9704-3894-7. - Текст : электронный /ЭБС/ <http://www.studmedlib.ru/>

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11- 65 беттің 34беті

7. Даму психологиясы: Оқу-әдістемелік кешені 5В050300 – Психология мамандығына арналған. / Құраст. Д.А. Жансерикова. - Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2013. - 53б. / РМЭБ/ <http://rmebrk.kz/>

6. Бақылау сұрақтары (Feedback кері байланысы).

1. "Мен - концепция" нені білдіреді?
2. Адам өміріндегі құндылықтардың рөлі қандай?
3. Жеке құндылықтардың қалыптасуы қалай жүреді?
4. Жеке тұлғаның адамгершілік негіздері қалай қаланады?
5. Тұлғаның рухани әлеуметтенуі дегеніміз не?
6. Әлеуметтенудің негізгі кезеңдерін сипаттаңыз.
7. Өмірдің мәні неде?
8. Ұғымдардың мағынасын түсіндіріңіз: бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, сананың ашықтығы, ұлттық бірегейлік.
9. "Эмоциялық жану" синдромы дегеніміз не және оны жеңудің жолдары қандай?
10. Неге салауатты өмір салты тұлға табысының негізі болып табылады?

№5 дәріс.

1. Тақырыбы: Тұлғааралық қарым-қатынас қазақстандық үйлесімді тұлғаның даму факторы ретінде.

2. Мақсаты: Қарым-қатынас түсінігі, оның формалары мен функциялары, перцептивтік, интербелсенді және коммуникативтік жақтары туралы теориялық білімдерін қалыптастыру.

3. Дәріс тезистері:

1. Қарым-қатынас түсінігі. Қарым-қатынастың түрлері, формалары мен функциялары.
2. Қарым-қатынастың перцептивтік жағы
3. Қарым-қатынастың интербелсенді жағы
4. Қарым-қатынастың коммуникативтік жағы

1. Психология ғылымындағы негізгі ұғымдардың біреуі – қарым-қатынас. Қарым-қатынасыз жеке адамды түсіну, оның дамып-жетілуін талдау мүмкін емес. Қарым-қатынас түрлері мен формалары бойынша әр алуан. Тура, жанама, тікелей, біреу арқылы (тікелей емес).

Алғашқысы тікелей қарым-қатынас, соның негізінде тікелей емес қарым-қатынас пайда болады. Тікелей емес қарым-қатынас – жазбаша түрдегі немесе техникалық құралдарды пайдалану негізіндегі толық емес психологиялық контакт. Адамзат тәжірибесін игеруде жазудың, кітаптың, басқа әр түрлі техникалық құралдардың пайда болуы тікелей емес қарым-қатынас жасаудың жүйесін күрделендірді. Қарым-қатынас ары қарай жеке адамаралық және көпшіліктік қарым-қатынас болып бөлінеді. Жеке адамаралық қарым-қатынас – топтарда, жұптарда жеке дара ерекшеліктерін білу, қайғы-қуанышына ортақтасу, түсіну, бірігіп іс-әрекет ету негіздерінде қалыптасатын түрі.

Қарым-қатынастың маңызды 5 функциясын бөліп қарастыруға болады. Қарым-қатынас адамдардың ұжымдық іс-әрекетінде байланыстырғыш рөлді атқарады. Бұл функциясын шартты түрде «прагматикалық» функция деп атауға болады.

Маңызы бойынша 2-функциясын «қалыптастырғыш» функция деп айтуға болады. Бұл функция адамның психологиялық бейнесін қалыптастырып өзгертудің маңызды шарты. Бала дамуының белгілі кезеңдерінде мінез-құлқы, іс-әрекеті және баланың қоршаған әлем мен өзіне деген қатынасы үлкендер арқылы іске асырылады. Қарым-қатынастың үшінші функциясы ретінде «бекітетін, қолдаушы» деген функциясын атауға болады. басқаша айтқанда, басқа адаммен қарым-қатынаста адам өзін-өзі танып-біліп, өзіне-өзі сенімге ие болады.

Адамдар өміріндегі әр түрлі дәстүрлер – амандасу, түрліше көңіл аудару рәсімдері «бекітілу терапиясы» деп саналады. Қарым-қатынастың төртінші функциясы жеке адамаралық қатынастарды ұйымдастыру және қолдау болып табылады. Басқа адамдарға деген эмоциялық көзқарастар – «сүйкімді - сүйкімсіз», «ұнайды- ұнамайды» деген терминдермен белгіленеді. Келесі, бесінші функциясы «жеке

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11-65 беттің 35беті

адам ішілік функциясы». Бұл жағдайда адамның өз-өзімен қарым-қатынас жасауын (ішкі немесе сыртқы сөйлеу арқылы- диалог типінде) адамның ойлауының әдісі түрінде қарастыруға болады.

2 Жеке адамаралық қарым-қатынастың пайда болуы және табысты іске асырылуы, егер де қатысушылар арасында өзара түсініктік болғанда ғана мүмкін. Өзара түсініктіктің болуы, бір жағынан, басқаның мақсат-мүддесін, мотивтен, бағдарын түсіну, екіншіден түсіну ғана емес, сол мүдде, мотивтен, бағдарлы қабылдау, бөлісу түрінде көрінеді.

Осы екі жағдайда да қарым-қатынасқа түсушінің басқа адамды қабылдауының маңызы өте зор, яғни қарым-қатынастың үшінші құрамды бөлігі перцептивті жағы туралы айтылып отыр. Әлеуметтік психологияда әлеуметтік перцепция ұғымы кең мағынада: перцептивті процестердің әлеуметтік детерминантасы деп қолданылады. Бұл терминді 1947 ж. алған енгізген Дж Брунер. Бірақ әлеуметтік перцепция онымен шектеліп қоймайды. Қарым қатынас туралы сөз қозғағанда, жалпы әлеуметтік перцепция туралы емес, соның ішіндегі жеке адамаралық перцепция туралы емес, соның ішіндегі жеке адамаралық перцепция, жеке адамдардың өзара қабылдауы туралы айтылады. Сонымен бірге адамдардың «қабылдауы» деген термин де онша дәл емес, бұл жағдайда адамдардың бір бірін тануы, түсінуі деген ұғым тұрғысында қарастырылып отыр.

Адамды тану ұғымы сыртқы пішінін ғана қабылдаумен қатар, оның өзін ұстауы, мақсат мүдделері, ой, қабілеттері, эмоциялары, бағдарлары тұрғысында өзіндік ой елестерінің қалыптасуын қамтиды. Және де қарым қатынасқа түсушілер арасындағы эмоциялық қатынастардың пайда болуы да қамтылады.

3. **Интербелсенді қарым-қатынас** адамдардың өзара тығыз әрекетте болуларын, тығыз байланыста, көпшілік ішінде жұмыс істей алуға бейімделуін қарастырады. Интербелсенділік қарым-қатынас қазіргі педагогикалық технологиялардың негізін құрайды, оның барысында оқушылардың да, педагогтардың да өздерін дамытуға, іске асыруға тиімді, қолайлы жағдай жасалуы көзделеді.

Өзара әрекеттесу барысында тұлға аралық қатынастардың бекуі, өзара түсінісуі, көпшілік арасында адамның жеке қабілеттерін таныта алуы маңызды. Барлық ұжымдарда аса беделді мүшелері болады, бірақ оған қарамастан оқушылардың барлығының белсенділігін арттыруға мұғалім қолайлы жағдай жасауды көздейді. Өзара қарым-қатынастары бекіген, ауызбіршіліктері бар ұжым өте ұйымшыл болып келеді, және әрқашан да бірі бірімен ынтымақтастықта жұмыс істеуге бейімделеді.

Ұжым ішінде бір адамның екінші адамға оң, жағымды көзқарасының қалыптасуы *симпатия* деген ұғыммен анықталады. Ал *антипатия* - бір адамның басқа адамға теріс көзқараста болуы, жақтырмауы. Әр адамға топ ішінде, ұжым ішінде жұмыс істегендіктен басқаларға үнемі жақсылық жасау, бір-біріне деген сенімділік, түсінушілік, сыйластық орнатуға үйрену керек.

4. **Коммуникативтік жағы** - қарым – қатынас арқылы адамдар бір – біріне ойын, мақсатын, алған бет алысын айыруға тырысады. Бұл процестің құралына сөз, сөйлеудегі ырғақ мимика (бет, ауыздың әртүрлі қимылы), пантомимика (бүкіл денедегі әртүрлі қимыл), ым – жымдар жатады. Коммуникативтік процестің мақсаты соған қатысатын адамдардың бір – біріне әсер етуі. Қарым қатынаста адамдар өзара идеялар, қызығулар, көңіл –күйімен, сезімдерімен т.б. бөліседі. Мұның бәрін әртүрлі мәлімет ретінде қарастыруға болады.

Адамдар арасындағы коммуникативтік процестер техникалық қолдаушылар арасындағы алмасудан өзгеше болды, оның мазмұны және формасы бойынша өзіне тән ерекше, маңызды қасиеттері бар. Олардың ерекшелігі – кері байланыс процесі. Коммуникативті барьер, коммуникативтік әсер және мәлімет берудің әр түрлі деңгейі сияқты процестермен байланысты.

Кері байланыс дегенміз – Кері байланыстың берілу жолдары әртүрлі болады.Ең алдымен тура және жанама. Тура кері байланыста реципиент пікірі ашық түрде беріледі. Мысалы: «сенің пікірің маған ұнамайды», «не айтып тұрғаның маған түсініксіз», т.б. және де әртүрлі қимыл – қозғалыс (жест) , ренжу, қуану, т.с.с. бұл түрде тиімді болады. Жанама кері байланыс – психологиялық мәліметті берудің асыратын түрі. Бұл жағдайда әртүрлі сұақтар , кекету, күтпеген эмоциялық реакциялар болуы мүмкін. Мұндай жағдайда камуникатор партнердің не айтқысы келетінін өзі түсінуі қажет. Әрине бұлай түсінуі әрқашан дұрыс болмауы мүмкін, сондықтан түсіну қиынырақ болады.

Коммуникация туралы сөз болғанда ең алдымен адамдардың өзара әрекеті барысында болатын

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 3 беті	

көзқарас, пікір, қызығу, көңіл-күй, сезім, бағдар алмасу деп түсінеміз. Бұлардың бәрін ақпарат (информация) деп қарастырсақ, онда коммуникация процесін информация алмасу процесі деп қарастыруға болады.

Психологияда дау-жанжал (қақтығыс) қарама-қарсы бағытталған, жеке индивид сапасындағы бір-бірімен үйлеспейтін тенденциялар арқылы индивидтердің немесе топ адамдардың тұлғааралық эрекеттері немесе тұлғааралық қарым -қатынастарындағы кері әсерлі эмоциялық қобалжулармен байланысты анықталады.

Дау-жанжал (қақтығыс) - қарама-қарсы пікірлер, позициялар, бағалар мен идеялардың қақтығысы, оларды адамдар сендірумен немесе эмоцияның сыртқа шығу фоны әрекетімен шешуге тырысады. Кез келген жанжалдың негізі - жиналып қалған объективті және субъективті, шынайы және иллюзиялы қарама-қайшылықтар. Дау-жанжалдың өрбуі мынадай схемада жүзеге асады.

Дау-жанжалдар әр түрлі, негативті де, позитивті де қызмет етуі мүкін. Оның позитивті қызметіне мыналар жатады:

- жанжалдасушы жақтар арасындағы (кернеу)өршу бәсеңдігі;
- оппоент туралыжаңа ақпарат алу;
- ұйым ішкі түсініспеушілікпен қарсы күресуге ү-йымдастырушы;
- өзгерістер мен дамуға ынталандыру;
- қол астындығылардың иілу синдромын алып тастау;
- оппоненттер мүмкіндіктерін болжау;

Негативті (жағымсыз) қызметтер:

- жанжалға қатысудағы үлкен материалдық және эмоционалдық шығындар;
- қызметкерлерді босату, ұжымда тәртіптің төмендеуі, оның әлеуметтік психологиялық ролтыныңнашарлау;
- жеңген топтарды жау ретінде көрсету;
- жұмысқа кедергі болатындай дау-жанжал эрекеттерге шектен тыс қызығу (эрекеттермен шектен тыс айналысу)
- дау-жанжал біткеннен кейін-қызметкерлердің бір бөлігімен ынтымақтастық дәрежесінің төмендеуі;
- іскерлік қарым-қатынастарды қалпына келтірудің қиындығы. Жеке тұлғаның ішкі қақтығысы Жеке ішілік (дау-жанжал) қақтығыс.

2.Жанжалды шешу жолдары: Бәріңіз білетіндей, дауды шешудің ең жақсы әрі жеңіл жолы – одан қашу. Алайда қырсық адамдарға жолыққанда: Жинақы және сыпайы болыңыз Бірінші кезекте нақты дәлелдер Сенімге ие болу Қулық танытыңыз Жағымпаздақ Ретті пікір бірлігі Әңгімені қауіпті тақырыптарға бұрмаңыз Әрбір ұсақ нәрсені бақылап отырыңыз Адамдар пайда мен тиімділікті сүйеді Күтпеген жерден ілтипат танытып, құрмет көрсетіңіз Дау-дамайды шешу әдістері:

1. Өзара жанжалды эрекеттерден (өз беделі мен табыстарын әсерлей көрсету, басқаны кеміте, әдейі дауға шақыру) қашу;
2. «Проблеманы бірлікті шешу» ережесін (басқа есебінен пайда ниеттемеу, екі тарапқа да тиімді шешім жолын ойластыру) ұстану;
3. Келісім (компромис) – екі тараптың да көзқарас, пікірлерінің үйлесім табуы;
4. Үшінші тараптан көмек сұрау – тікелей дау - дамайдан тыс, бейтарап бедел иелерін екі тарап мүшелерін бітістіруге шақыру.

Жанжалда ауру сияқты, алдын алмаса, жазу қиын. Одан шығу жолы жанжалға, жанжалға дейінгі және жанжалдан кейінгі жағдайлар көп Солардың кейбіруін қарастырсақ.

Іскерлік қатынаста бағалаумен талқылауды аластату, яғни бәсекелестерге намыс пен арды таптатпау. Бағалай мен талқылау әрбір даудаманда кездесіп отырады. Алайда нақты болжаммен бағалауды айттар алдында адамға қалай әсер қалдыраарын да білу керек, өйткені даудамай одан әрі өршімесін десеңіз. Жанжал болдырмаудың тағы бір жолы іскерлік-қарым –қатынаста айтысуға, салғыласуға жол бермеу. Өйткені айтысып қалған жағдайда адамның ар-намысына тиіп кетуі де әбден мүмкін. Айтысу басталған

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 37беті	

уақытта біз не айтып, не қойғанымызды білмейде қаламыз. Содан бір-бірімізге ауыр сөздермен намысымызға тиетін қылықтар жасаймыз. Кейін өкінгенімен қалыпқа келмейтін жағдайларда болып қалуыда ғажап, емес. Осы кезде Қорыта айтсақ, қандайда даудамай болмасын одан шығудың түрлі амалдары болады. Адамдар арасында қарама –қайшылықтар болып тұрмасада адам, қоғам дамымай бір қалыппен дамиды. Адл, керісінше жағдай болса түрлі цитуация болып, адам тәжірибе жинақтай бастайды. Әрбір құбылыстар мен процестердің орнымен дамуы, оырндалуы қалыпты жағдай болмақ.

3.Сендіру - бұл коммуникативтік процесс болып табылады, онда коммуникатор басқа жеке тұлғаның немесе тұлғалар тобының сенімдеріне, қарым-қатынастарына немесе іс-әрекеттеріне сендіруші белгілі бір таңдау еркіндігі деңгейіне ие болатын мазмұнда хабарлама беру арқылы өзгерістер тудыруға тырысады. Әдебиеттерде сендіруге ықпал ететін негізгі принциптер сипатталған. Олардың арасында ауызша, позитивті хабарлар, эмоционалдық шағымдар, фактілерге негізделген логикалық тұжырымдар және салмақты дәлелдер, альтруисттік адам қажеттіліктерін қанағаттандыру, шешендік дағдыларға қол жеткізу артығырақ.

Сендіру барысында түрлі психологиялық мүмкіндіктерді пайдалануға болады.

1. Әріптесті мәселенің табиғатымен таныстыру және оны шешуге болады деп сендіру.

2. Өзінің алаңдаушылығын, теріс тұстарын және т.б. жою үшін серіктестің осы мәселемен қарым-қатынасын талқылау.

3. Тұрмыстық және еңбек жағдайларын жою, психологиялық жарақаттану сәттерін талдау (серіктестік қатынастарды қайта құрылымдау үшін).

4. Мәселені шешу үшін әріптесті мобилизациялау, тиісті әрекеттерге оқыту.

Қарым-қатынас процесінде коммуникативтік техника ретінде сендіру келесі жағдайларда аса сенімді және тиімді болады:

-бір қажеттілік аясында;

-эмоциялардың төмен қарқындылығы;

- интеллектуалды дамыған серіктесімен.

Эмпатия(лат. *empathia*) – өзге адамдардың жан дүниесін түсіну мен жай-күйін ұғыну қабілеттілігі.

Эмпатия адам бойында жиі кездесетін, өзіндік мән-мағынасы бар ерекше сезім. Оның айқын көрінісі – өзге адамдардың қайғы-қасіреті мен қиыншылықтарына ортақтасып, оларға жанашырлық білдіру, сол арқылы өзгенің ауыр психикалық жай-күйін өз басынан кешіргендей халге түсуі. Эмпатияны алғаш рет АҚШ психологы Э.Титченер (1867 – 1927) зерделеді.

4. Иллюстрациялық материалдар: презентация, видеоролик

https://docs.google.com/presentation/d/1_eEOsSTFiJaj8FAn6U8vFKAJ-e0bI3NB/edit?usp=sharing&ouid=108786579120977667131&rtfpof=true&sd=true

5. Әдебиет:

Негізгі:

1. Аронсон Э. Көпке ұмтылған жалғыз [Мәтін] = The Social Animal: әлеуметтік психологияға кіріспе: [оқулық] / Э. Аронсон ; ауд. Д. Д. Дүйсенбеков [және т. б.]. - 11-бас. - Астана: "Ұлттық аударма бюросы" қоғамдық қоры, 2018. - 407, [2] б. - (Рухани жаңғыру).

2. Майерс Д. Әлеуметтік психология [Мәтін] = Social Psychology: [оқулық] / Д. Г. Майерс, Ж. М. Туенж ; ауд. Г. Қ. Айқынбаева [және т.б.]. - 12-бас. - Астана : "Ұлттық аударма бюросы" ҚҚ, 2018. - 559, [1] б.: сур. - (Рухани жаңғыру).

3. Көбекова, Ж. С. Психология негіздері: оқу құралы. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2023

.Жарықбаев, Қ. Жантану: оқулық. - Алматы :Эверо, 2014.

4. Тұрманова Ж.Е. Педагогикалық психология. Оқу құралы. 2023

5. Құдиярова Ғ.М. Медициналық психология. Оқулық. 2023

6. Асимов М.А., Багиярова Ф.А., Фоменко Т.В., Гончарова И.А. Дәрігердің мінез-құлық моделі. Бихевиористика. Оқулық. Ақнұр- 2023

Қосымша:

ОНТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11- 65 беттің 38беті

1. Шульц, Д. П. Қазіргі психология тарихы: монография = A History of Modern Psychology : монография / Д.П.Шульц, С.Э.Шульц ; қаз.тіл. ауд. Б.Қ.Ақын [жәнет.б.]. - 11-бас. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 448 б. с. : сур.[Рухани жаңғыру].
2. Уоллейс П. Интернет психологиясы = The psychology of the internet : оқулық / П. Уоллейс ; қаз.тіл. ауд. Е. Жәніс ұлы [жәнет.б.]. - 2-ші бас. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 356 бет. с. (Рухани жаңғыру)
3. Нұржанбаева Ж.О. Психология және мәдениеттану: оқу-әдістемелік құралы / Ж. О. Нұржанбаева, Ғ. С. Айдарбекова, Ә. С. Еркінбекова. - Қарағанды : АҚНҰР, 2023. - 222 бет
4. Игембаева К.С. Психология бойынша практикум. Оқу-әдістемелік құрал. 2023
5. Сыздыкова А.К. Жеке адамның іс-әрекеті. Әлеуметтік-психологиялық қарым-қатынас негіздері. Оқу-әдістемелік құрал. 2019

Электронды басылымдар:

1. Медициналық психология. Құдиярова Ғ., Жарбосынова Б., 2019 / <https://aknurpress.kz/login>
2. Әлеуметтік психология. Асылбекова М.П., 2017 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
3. Арнайы психология негіздері. Тебенова Қ.С., Рымханова А.Р., 2019 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
4. Жас ерекшелік психологиясы. Бейсенбекова Г.Б., Молдабаева Р.А., Нұрғалиева С.М., 2019 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
5. Психология және мәдениеттану Нұржанбаева Ж.О., Айдарбекова Ғ.С., Еркінбекова Ә.С., 2019 / ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
6. Иванец, Н. Н. Психиатрия и медицинская психология : учебник / И. И. Иванец и др. - Москва : ГЭОТАР-Медиа, 2016. - 896 с. - ISBN 978-5-9704-3894-7. - Текст : электронный / ЭБС / <http://www.studmedlib.ru/>
7. Даму психологиясы: Оқу-әдістемелік кешені 5В050300 – Психология мамандығына арналған. / Құраст. Д.А. Жансерикова. - Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2013. - 536.. / РМЭБ / <http://rmebrk.kz/>

6. Бақылау сұрақтары (Feedback кері байланысы).

1. Қарым-қатынас түсінігі нені білдіреді?
2. Қарым-қатынастың түрлері мен негізгі функцияларын атаңыз.
3. Әлеуметтік перцепцияның ерекшеліктері неде?
4. Тұлғааралық перцепция әлеуметтік қабылдауда қандай орын алады?
5. Перцептивтік үдерістің қандай механизмдерін білесіз?
6. Перцептивтік үдерістегі тиімділік дегеніміз не?
7. Коммуникативтік кедергілердің психологиялық мәні неде?
8. Сөздің тар және кең мағынасында коммуникация түсінігі нені білдіреді?
9. Қарым-қатынастың интербелсенді жағының мәні неде?
10. Өзара әрекеттестіктің негізгі стратегияларын сипаттап беріңіз.

№6 дәріс.

1. Тақырыбы: Мәдениет морфологиясы және тілі.

2. Мақсаты: мәдениеттің морфологиясы мен тілі ұғымдары және мәдениеттің аксиологиялық, өркениеттік, құрылымдық, антропологиялық, экономикалық концепциялары туралы түсініктерін қалыптастыру.

3. Дәріс тезистері:

1. Мәдениет түсінігінің қалыптасу тарихы: мәдениеттің мәнін және қызметін анықтау ыңғайларының көптүрлілігі.
2. Мәдениетті аксиологиялық, өркениеттік, құрылымдық, антропологиялық, экономикалық түсіндіру.
3. Мәдениет тілі. Мәдениет белгілер мен мәндер әлемі ретінде. Қазақ тілі және оның тұлғаның мәдени-этникалық бірегейленуіндегі рөлі.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11-
Дәріс кешені		65 беттің 39беті

1. Мәдениет» (культура) сөзі – әрбір адамның сөздік қорында кездеседі, бірақ та бұл сөзге сан-килы мән-мағына беріледі. Мәдениет бірде рухани өмір құндылығы ретінде түсіндірілсе, кейде ол өнер, әдебиет құбылыстарына жатқызылады, сондай-ақ мәдениетті шаруашылық міндеттерді шешуге қатысты идеология ретінде қарастыратын дәстүрлерде бар. Мәдени құбылыстарды көптеген нақты ғылымдар – археология, этнография, тарих, социология, сондай-ақ, сананың түрлі формаларын қарастыратын философия, өнер, эстетика, дін, мораль және т.б. зерттеген түсініктер бар.

Мәдениет (культура) термині қоғамдық және гуманитарлық пәндердің категориальдық аппаратына ене отырып, онда химиядағы – зат, физикадағы күш, биологиядағы – организм секілді маңызды роль атқарады. Жалпы мәдениет күнделікті жай ғана баға беруден бастап, ұқыптылық, сапалылық, орындылық, шеберлік түрінде көрінеді. Көп жағдайда мәдениеттілік қала өміріне, сауаттылыққа, рухани сұранымға, ғылым жетістігіне де қатысты түсініктемеде ұғындырылады.

Мәдениет – бұл, ғалымдардың айтуынша, осыдан 40 мың жылдай уақыт бұрын қалыптасып дамыған «Саналы адам» (Homo sapiens) өмірімен бірге біте қайнасып келе жатқан ең ежелгі құбылыстардың бірі. Әлемдік мәдениет алғашқы қауымдық құрылыстан бастау алады. Осы кезеңде, яғни осыдан 40 мың жылдай бұрын биологиялық эволюцияның күрделенуі мен түрлерінің өзгеруі нәтижесінде «Саналы адам» (Homo sapiens) қалыптаса бастады. Олардың өздеріне ғана тән. мінез-құлықтары мен өмір сүру ережелері мен дәстүршілдік қасиеттері қалыптасты. Ол өз кезегінде адамдардың мінез-құлықтарын, мәдениетін де айқындай бастады. «Homo sapiens»-ке тән алғашқы белгілердің бірі «екінші табиғатты жасау» мен мәдени құндылықтар жасай алу қабілеттерінің пайда болуы. Әдетте, мәдениетке адамның ықпалымен, оның қолымен жасалынған нәрселердің барлығы да жатқызылады. Адамға тән осындай жасампаздық, әрине, материалдық және рухани тұрғыда болады, сондықтан да мәдениет о бастан-ақ жасалуына орай: материалдық және рухани болып екіге бөлінеді.

Материалдық мәдениет бұл адамдардың материалдық өндірісінің, қызметінің нәтижелерін: өндіріс пен тұрғын үйді, тұрмыста тұтынатын заттарын, киім, көлік, байланыс құралдары мен дене тәрбиесін және т.б. қамтиды, қысқаша айтқанда, адамның қолымен жасалынған өзін қоршаған заттық ортасы.

Материалдық мәдениетке еңбек пен материалдық өндіріс мәдениеттері, тұрмыс мәдениеті, тұрғылықты мекен-жайдың, ауыл, қала мәдениеттері, адамның өзінің кескін-келбеті мен сымбатына деген қарым-қатынас мәдениеті де жатады

Рухани мәдениет – философия, құқық, этика, эстетика, ғылым, білім, әдебиет, діни-мифологиялық сенімдерді, яғни адамдардың рухани дүниесін қамтитын сананы қарастыратын таным, адамгершілік, тәрбие беру және білім алуды қамтиды. Рухани мәдениет ол көп салалы болып келеді де философиялық, адамгершілік, көркемдік, құқықтық, педагогикалық, діни-танымдық және интеллектуалдық мәдениеттерді қамтиды.

«Мәдениет» (культура) термині латынның «cultura» сөзінен келіп шыққан, топырақты өңдеу, культивация жасау деген ұғымды білдіреді. Гректер культура ұғымын «пайдея» - бала жетектеуші, білім беруші, ал римдіктер тәрбиеші, ұстаз мағынасында қолданған, араб тілінде «маданият» - қала деген мағынаны білдірді. Мәдениет ұғымы және оның мәні туралы ерте дәуірден бастап-ақ философтардың еңбектерінде көзқарастар қалыптасқан. Б.з.д. 45 жылы рим философы М.Цицерон «Тускулан әңгімелері» шығармасында мәдениет дегеніміз адам жанын рухани жетілдіру деп түсіндірген. «Мәдениет» түсінігінде адам өмірінің шығармашылық қызметі мен оның биологиялық формасының арасындағы айырмашылық жатады.

Мәдениет жайлы түсініктердің тарихи қалыптасып дамуына, оларды ғылым саласы ретінде жүйелеп саралауға неміс оқымыстылары көп еңбек сіңірді. Алайда, олардың мәдениеттануды жеке ғылым саласы етіп жасауға ұмтылғандарымен, алғашқыда оның зерттеу саласы тек қана дін болып қалды. Ал мәдениеттану өзінің дербес зерттеу объектісі бар бүгінгі кейпінде ХХ ғана пайда болды.

Мәдениеттану ғылымының қалыптасуына американдық ғалым Л.Уайт (1900-1975) өзінің «Мәдениет жайлы ғылым» (1949) атты кітабы арқылы көп еңбек сіңірді. Оның еңбегі мәдениеттің зерттеу пәнін анықтауда өте зор. Ол өзінің осы танымал еңбегінде мәдениеттанудың зерттеу объектілерін топтастыра келіп, үш жүйені бөліп көрсетеді. Олар: технологиялық, әлеуметтік және идеологиялық жүйелер. Оның

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 40 беті	

біріншісі өндіріс құралдарын қамтып, адам мен табиғаттың өзара қатысын реттеуге бағытталған. Екіншісі адамдар арасындағы – экономикалық, адамгершіліктік, саяси қатынастарды құрайды. Үшінші жүйенің мазмұны идеялар, наным-сенімдер, аңыз-әпсаналар және білімдерден тұрады. Бұл жүйелердің ішіндегі бастысы ретінде алғашқы жүйені атап өтеді.

2. Мәдениеттің құрылымы: мәдени түрлердің саналуандығы және мәдени құрылымның күрделілігі.

Адамның жасаған әрекеті алдымен ойда, рухта пайда болады, тек содан кейін ғана белгілер мен нәрселерде көрініс табады.

Мәдениет құрылымы: рухани мәдениет және материалдық мәдениет.

Рухани мәдениет дегеніміз - білім, идея, заң, мінез-құлық, ережелер, белгілер, әдет-ғұрып, дәстүр мен тіл болып табылады.

Материалдық мәдениет дегеніміз – тұрмыстық және өндірістік білім, өндіріс техникасы мен технологиясы және т.б. Мәдени құбылыстарды көптеген нақты ғылымдар, атап айтсақ тарих, археология, этнография, антропология, әлеуметтану сондай-ақ сананың түрлі формаларын қарастыратын философия, өнер, эстетика, дін, мораль және т.б. ғылым салалары қарастырады.

1. Мәдениет және өркениет ұғымдары көп мағыналы. Мәдениет ұғымы алғаш рет рим философы Цицеронның «Тускулан әңгімелері» шығармасында адам санасына әсер етуші, философиямен айналысу деген түсініктермен байланысты айтылған. Мәдениет ағартушылық, үлгі, білімділік мағыналарында қолданылды. И.Нидерман «Мәдениет, Цицероннан Гердерге дейінгі аралықтағы ұғымның қалыптасуы мен өзгеруі» еңбегінде мәдениет ұғымының семантикалық өзгерістерге ұшырауы туралы қарастырған. XVII ғ. бастап С. Пуффендорф мәдениет терминіне алғаш түсінік бере отырып, оны адамның қолынан шыққан заттар, табиғатпен қатар өмір сүретіндігіне тоқталған.

«Мәдениет» ұғымының мәні туралы XVIII ғ. ғылыми тұрғыдан қарастырыла бастады, жаңа заман ойшылдары табиғат пен адам арасында ерекше әлем бар, ол мәдениет әлемі деп түсіндірді.

Қазіргі ғылымда мәдениет ұғымына жүздеген анықтамалар берілген. Бұл мәдениет ұғымына жан-жақты зерттеу жасалғандығын дәлелдейді.

XIX ғ. американдық мәдени антропология мектебі өкілдері (Ф.Боас, А.Кребер, М.Мид және т.б.) мәдениеттің даму динамикасы, ұрпақ арқылы берілуі механизмі туралы мәселені қарастырды.

Американдық мәдени антропология шеңберінде аккультурация әдісі (мәдени байланыстар нәтижесінде мәдени парадигмалар өзгереді) пайда болды.

Дж.Гершкович, Дж. Мелвиль, О.Оттенберг көзқарастарында этникалық қауымдардың мәдени ерекшеліктері өзара байланыс жасау барысында теңеседі.

XXғ. әлеуметтік антропология теориясында (функционалдық мектеп) Б.Малиновский, А.Радклифф-Браун маңызды орынға **әлеуметтік құрылымды** қойды. Малиновский әлеуметтік институттардың адам мінез-құлқын бақылау мен түзетудегі маңыздылығына тоқталды. Функционализм принципінде **мәдениет ішкі бүтін жүйе ретінде** қарастырылды. Әрбір мәдениет адамзаттың жалпымәдени дамуының сатысы бола отырып, бір-бірімен арақатынасы болмады.

3. «Өркениет» ұғымының этимологиясы латын тілінен *civis* (азамат), азаматтық қоғамға қатысты мағынасын береді. Римдіктер өркениет ұғымын қаланың даму деңгейімен, варварлық тайпалармен салыстырып түсінген. «Өркениет» ұғымы тәрбиелілік, білімділік, биязылық, сыпайылық деп түсінді.

XVII ғ. бастап еуропалық философия ғылымына ене бастады. Адамзаттың прогресі ретінде, ал мәдениет өркениеттің прогресі түсінігі қалыптасты. Б.Фергюсон, О.Мирабо, П.Гердер және Ф.Вольтер шығармаларында өркениет **ақыл, әділеттілік және қайырымдылық** ретінде қарастырылды. Неміс классикалық философиясында **өркениетті мәдениет прогресі** ретінде түсіну идеясы (И.Кант, Г.Гегель) қалыптасты. Ж.Руссо өркениетті гумандыққа, адамгершілікке қауіп, табиғатқа қастандық деп қарады. Осылайша «мәдениет», «өркениет» ұғымдарын қарсы қою дәстүрі пайда болды. Өркениет – адамзаттың материалдық-техникалық тәжірибесі, ал мәдениет – рухани, ғылыми және көркемдікті бейнеледі. өркениет - *ақылға*, ал мәдениет – *рухқа* табынды.

XIXғ. Л.Морган өркениетке тән шаруашылық өнім сапасы, әлеуметтік бөліну, қолөнер дамуы, сауда мен қала дамуы, монументальдық құрылыс, жазу және т.б. дамуы деп қарастырды. Әлеуметтік теңсіздік

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11- 65 беттің 41 беті
Дәріс кешені		

жеке меншік және мемлекеттің қалыптасуына ықпал етеді. Ф.Энгельс өркениетті қоғамның даму сатысы ретінде жабайылық, варварлық және өркениет деп қарастырған.

О.Шпенглер «Закат Европы» (Европаның батуы, 1916ж.) еңбегінде мәдениетке өркениетті қарсы қойды, **адамзат мәдениетінің біртұтастығы мен жалғастығы, тарихи прогресс бүтіндігі идеясын жоққа** шығарды. Ол кез келген мәдениет шарықтап дамиды, кейін күйрейді деп есептеді. Батыс қоғамы шарықтап дамыды, енді күйреу алдында дейді. Мәдениеттің пайда болуында миф, дін маңызды роль атқарады, шарықтап дамуында философия, ғылым, өнер ерекше роль атқарады. Мәдениеттің соңғы кезеңінде *индивидуализм, ғылым күшейіп, шармашылқтан қайталауға, құндылықтар бұқаралық сипатқа ие бола бастайды*. Осы кезеңді Шпенглер өркениет деп қарастырады. Европаның рухани дағдарысы, тұтынушылық табынудың күшеюіне алып келеді деп сенген.

Н.Данилевский «Ресей және Еуропа» (1868) жалпыадамзаттық мәдениет және өркениет болған емес, прогресс Еуропаның басымдығы емес, Шығыс пен Азияның тоқырауы деп түсінді. Әр мәдениет тірі организм, өз тағдыры бар, өркениеттің өмір сүруі шектеулі (1500 жыл).

Н.Бердяев: өркениет - өндіргіш күштердің дамуы, экономикалық реализмнің үстемдігі, тарихты материалистік тұрғыдан түсіну.

А.Тойнби: Өркениет – мәдениеттің соңы, уақыт пен кеңістік мәдени-тарихи жүйе шектеулі, өзгелерден рухани, қоғамдық шаруашылықтық, саяси ерекшелігі сақталған.

Әр өркениет тарихи жағдайларға «жауап» беру қабілеті сақталғанға дейін өмір сүреді, қоғам жауап беруге жағдайы келмей, қаруға жүгінсе өркениет өледі.

З.Гекальп: «Мәдениет-ұлттық, өркениет халықаралық категория», - деп есептеген. Әрбір өркениеттің өзіндік ойлау логикасы болады, діндері бөлек қоғамдардың бір өркениет аясында болуы мүмкін. Демек, өркениет діннен бөлек нәрсе. Дін тек қасиетті құндылықтардан құралғандықтан, оған техникалық құралдар діннен тыс жүйені құрайды. Сэмюэль П. Хантингтон

«Өркениеттер қақтығысы» еңбегінде: «адамзаттың ажыралуы негізгі себептері мен қақтығыстарының қайнар көздері мәдениетпен байланысты. Ұлттық мәдениеттер дүниежүзілік аренада ең мықты ойыншылар болып қала береді, бірақ ұлттар мен әртүрлі өркениетке жататын топтар арасында жаһандық саясаттың ала ауыздықтары туындайды. Келешекте өркениеттерді бөліп тұратын шекаралар шайқастар шекараларына айналатын болады.

4. «Шығыс-Батыс» - мәдени-өркениеттілік дихотомиясының үлгісі ретінде. Қазіргі кезеңде өркениеттің екі типі қатар өмір сүруде: Шығыс және Батыс. Шығыс өркениетіне тән белгілер: табиғатпен тығыз байланыс, ата-баба әруағына құрмет, адам әрдайым ұжымдық ортада өзін жетілдіріп, дамытып отырады.

Шығыстық қоғам дәстүрлік сипатқа ие. Батыс өркениетіне тән белгі - индивидуализм «мен» ұғымының жарқын көрініс табуы, тәуелсіздік, кейде эгоизм басым. Батыс адамы өзін табиғат алдында жоғары қояды, табиғатты өзіне бағындыруға ұмтылады, әрекеті мақсатқа бағытталған, өзіне сенімі зор. Бұл ерекшеліктер Шығыс-Батыс дихотомиясының пайда болуына себеп болды. Осы тұрғыдан қарастырғанда Шығыс географиялық ұғым ретінде емес, өзгеше бір әлем ретінде өзінің заңдары, ережелері мен өмір сүру логикасы тұрғысынан түсіну қалыптасты. Шығыс дүниетанымын, әлемді қабылдау картинасын ұғыну барысында шығыстану ғылым саласы қалыптасты.

4. Иллюстрациялық материалдар: презентация, видеоролик

https://docs.google.com/presentation/d/1eEm2f_qLSiY2NsGSGIMVYnvOrp6fms/edit?usp=sharing&ouid=108786579120977667131&rtfpof=true&sd=true

5. Әдебиет:

Негізгі:

1. Сихымбаев И.Б., Нуржанбаева Ж.О. Мәдениеттану: оқу құралы. Шымкент: «Әлем» баспаханасы, 2020. – 212б.
2. Барнард Алан. «Антропология тарихы мен теориясы»/пер. на каз.яз. Под руков. Кульсариева А.Т., Масалимова А.Р. – А., 2017.
3. Молтобарова К.И. Мәдениеттану. - А, 2018.

OÑTÜSTIK QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11- 65 беттің 42беті

Қосымша:

1. Тер-Минасова С. Тіл және мәдениетаралық коммуникация»./ пер на каз.яз. – А, 2018.
2. Фромкин В., Роберт Родман, Нина Хайамс Тіл біліміне кіріспе /пер. На каз.яз.». - А.,2017.-
3. Ли Энн Гек, Гайс Рип Медиа «Этика жас мамандардың тәжірбиесінен» / пер. На каз.яз. – А., 2017.
4. Шваб Клаус Мартин «Төртінші индустриалық революция» / пер на каз.яз. – А., 2017.

Интернет-деректер:

1. ОҚМА Репозиторийі - <http://lib.ukma.kz/repository/>
2. Республикалық жоғары оқу орындары аралық электрондық кітапхана- <http://rmebrk.kz/>
- 3.«Аknurpress»сандық кітапхана- <https://aknurpress.kz/login>
- 4.«Зан» нормативтік-құқықтық актілер базасы - <https://zan.kz/ru>
- 5.«Параграф Медицина» ақпараттық жүйесі - <https://online.zakon.kz/Medicine/>

Электронды оқулықтар:

<http://aknurpress.kz/login>промо код SDN-28

Журналдар (электрондыжурналдар):

<http://aknurpress.kz/login>промо код SDN-28

6. Бақылау сұрақтары (Feedback кері байланысы).

1. Мәдениеттің маңызын қалай түсінесіз?
2. Мәдениет ұғымының тарихи қалыптасуы туралы туралы қандай тұжырым жасауға болады?
- 3 Мәдениеттің құрылымы қандай?
- 4 Мәдениеттану пәнінің зерттеу нысаны не?
- 5 Мәдениеттің мәні қандай?
- 6 Медициналық мәдениет дегеніміз не?

№7 дәріс.

1. Тақырыбы: Мәдениет семиотикасы және анатомиясы.

2. Мақсаты: білім алушыларға мәдениет және өркениет ұғымдарының арақатынасындағы ерекшеліктерді түсіндіре отырып, қазіргі қоғамдағы мәдениет және өркениет ұғымдарына өз пікірлерін айта білу дағдысын қалыптастыру.

3. Дәріс тезистері:

- 1.Мәдениетті зерттеулерге құрылымдық, семиотикалық ыңғайлар.
- 2.Мәдени код. Мәдени код түсінігі. Ұлттық мәдениеттің мәдени кодының қайталанбайтындығы.
- 3.Рухани мәдениет. Рухани мәдениет типтері. Әлеуметтік-мәдени құндылықтар жүйесіндегі құқық.

1. Мәдениеттің феномені ретіндегі өнердің өзіндік ерекшеліктері. Өнердің генезисі эстетика және эстетикалық идеал. Өнер және көркемдік мәдениет. Өнер - қоғамдық сананың ең көне формаларының бірі. Оның саналық басқа формаларына, мәселен ғылым мен философиядан айырмашылығы сол, ғылым мен философия - шындықтың теориялық бейнесі болып табылса, өнер - шындықтың көркем бейнесі болып табылады.

Өнер өте ертеде шықты, алғашқы адамдар кейінгі ұрпақтарға тас балталар мен сүйектен жасалған найзалар ғана қалдырған жоқ. Сонымен қатар үлгілердің қабырғаларына салынған түрлі суреттер балшықтан, тастан жасалған мүсіндер қалдырды.

Өнер қоғам дамуында зор роль атқарады оның қоғам дамуындағы ролі сол, ол адамды адамды тәрбиелеудің құралы болып табылады.

Өнер адамдарды саяси идеялық жағынан тәрбиелеп, жаңа қоғам құрылысына қажетті адамгершілік сапаларды қалыптастыруға көмектеседі. *Өнердің қоғамда атқаратын қызмет түрлері:*

- танымдық;
- коммуникативтілік;
- тәрбиелік;
- эстетикалық;

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 43беті	

- *эвристикалық.*

Өнер түрлерінің классификациясы кеңістіктік және уақыттық болып бөлінеді. Сонымен қатар, әдебиет, сәулет өнері, мүсіндеу, кескіндеме, графика, музыка, балет, драма, пантомима, цирк, қолданбалы-декоративті өнер – синтетикалық өнерге жатады.

Мәдениет белгілі бір халықтың қол жеткен табыстары мен шығармашылығының жиынтығы. Дүниеге көзқарасының философиядан бұрынғы әлеуметтік тарихи типтеріне мифологиялық дін жатады. Мифология адамзаттың рухани мәдениетінің ең көне формасы.

2. Дін мәдениеттің сакралдық түрі. Дін – қоғамдық құбылыстардың ішіндегі ең күрделісі. Дін, латын тілінен «религия» - «байлау», «екінші қайта оралу» мағынасын білдіреді. Діни наным – сенімдердің ежелгі түрлері: анимизм, тотемизм, фетишизм және магия. Діннің қоғамдық өмірдің мәдени салаларына әсері өнерде, салтта, рәсімде байқалады. Білімнің бастамасы діни сенімнің бастамасы, онда өнер мен адамгершілік қатынастар бейнеленеді. Мифологиядан қалған сұрақтар енді діни және философиялық сұрақтарына айналды. Мифология қойып кеткен бұл дүниеге көзқарастар туралы сұрақтарға жауап іздеудің барысында дін мен философияның жолы екі айырылды.

Дін – адамдардың бірлестігін және ұйымдастығын қалыптастырушы идеологиялық механизм. Діннің мазмұны әлеуметтік мәні бар негізгі құндылықтарды қасиетті деп танудан тұрады. Дін адам жан дүниесінің талпыныстарын және арман мақсаттарынан тоғыс нүктесі бейнесінде адам өмірінің толыққандылығын танытатын категория ретінде де қарастырылады. Қазіргі қоғамдағы діннің қызметі – мәдени-әлеуметтік жүйенің бірлігін сақтау болып табылады.

3. «Әдептілік», «мораль», «этика» ұғымдары. Өнегелілік – мәдениеттің айқындаушы негізі. Өнегеліліктің қалыптасуы мәдениет дамуының басты мәселесі ретінде.

Мораль - әдет-ғұрыптар, нормалар, мінез-құлықтар – адамның тұрмыстағы, қоғамдағы әрекеттерін дағдылар арқылы нормативті реттеуі, құқығы. «Этос» - әдет-ғұрып, мінез, мінез-құлықтардың физиогномикасы мен түрлері, менталитет(діл). Мораль - әдет-ғұрыптар, мінез-құлықтар – адамның тұрмыстағы, қоғамдағы әрекеттерін дағдылар арқылы нормативті реттеуі және құқығы. Мораль құқық ұғымымен тығыз байланысты. Бүтін жүйе ретінде мінез-құлық мәдениеті құрылымының элементтеріне: *этикалық ойлау мәдениеті, сезім мәдениеті, мінез-құлық мәдениеті, іс-әрекет жатады.* Этикет – мінез-құлық мәнерін реттейтін тәсіл.

Адамгершілік табиғаты әлеуметтік әрқашан қоғамдық қатынаспен ұштасатын нақты тарихи негізге ие болады.

Мінез-құлық мәдениеті адамның қоршаған әлемді тануы, оны игеруі. Мәдениеттегі мінез-құлықтың нормативті және тәжірибелі іс-әрекеттерінің бірігуі. Этикет – мінез-құлық мәнерін реттейтін түр. Адамгершілік ұғымы ежелгі Шығыс өркениетіндегі «Алтын ереже», грек мәдениетіндегі гуманизм идеяларынан бастау алады. Адамсүйгіштік идея әлемдік діндердің Буддизм, христиан діні, исламда да өз орнын тапқан.

4.Әлеуметтік- мәдени құндылықтар жүйесіндегі құқық.. Құқық пен мораль. Мәдениет саласында саясаттың алатын орны. «Саяси мәдениет» пен «мәдени саясат» ұғымдары. Қазақстандағы мәдени саясаттың өзіндік ерекшеліктері. Ғылым - әлеуметтік – саяси институт ретінде. Құқықтық мәдениет – құқықтық сана деңгейін, заңдылықты, заңгерлік тәжірибе және заң шығарудағы жетістіктерді, сонымен қатар құқық саласындағы адам әрекеті арқылы жасалған құндылықтар жүйесін атаймыз.

Адамды қоршаған сыртқы дүние табиғатпен қоғамның, сондай-ақ ойлаудың да объективтік заңдары бар. Ғылымның міндеті міне осы заңдарды танып білу.Ғылымның дамуындағы салыстырмалы дербестік оның өндіріске тигізетін кері әсерінен ерекше айқын көрінеді. Ғылым қоғамдық өндірістің дамуында қуатты күш болып табылады, Өйткені ғылымның күші, адамның ақиқатты танып білудегі күш-қуаты практикада ғана айқын көрінеді.

Мәдениеттің дамуына көптеген жағдайлар әсер етеді. Миф, дін, өнер, ғылымның барлығы адам санасының дамуына зор үлес қосады.

5.Дүниежүзілік мәдениет тарихындағы мәдени типтердің тұтастығы мен көптүрлілік мәселелері адамзат қоғамында мәдениет формалары мен типтерін зерттеуде әртүрлі мәдениеттанымдық концепциялардың пайда болуына ықпал етті. Әлемдік мәдениет уақыт пен кеңістікте сан алуан түрлі,

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11- 65 беттің 44 беті
Дәріс кешені		

оның сарқылмас қоры бар. Мәдениеттердің сан түрлі болса да біртұтас адам өмірінің тәсілдеріне ұқсайды. И.Гердер өзінің «Адамзат тарихы философиясы туралы идеялар» еңбегінде халықтардың дамуы әрбір буыны алдыңғы және келесі бөлімнен байланысып тізбек құратынын айтқан. Ол грек мәдениеті мысырлықтарға сүйенеді, римдік мәдениеттің дамуына қозғау салған. Оның пікірінше адамзат Азияда пайда болған, көне тілдер, жазба өнері де дамыған. Слайд №1. XVIII ғасырда мәдениеттің сан алуандығымен, біртұтастығын тарихи тұрғыдан ұғыну пайда болды. Әлемдік мәдениеттің тарихы адамзат қоғамының пайда болуынан бастап қазіргі кезеңге дейінгі тарихы ретінде қарастырылады. Оның зерттеу әдістерінің бірі, негізгі мақсаты - мәдениеттерді типіне қарай классификациялау және нақты мәдени-тарихи процесстегі орнын белгілеу болып есептелетін мәдениеттің тарихи типологиясы болып табылады. Типология – мәдениет дамуын ой елегінен өткізу және оны зерттеу тәсілі. Тарихи-мәдени қозғалысты мәдениеттану ғылымы тарихтан басқаша қисынмен зерттейді.

Мәдени типтер жайындағы басты мәдениеттанулық қағидалар. Н.Данилевский «Ресей және Европа»/1869/ еңбегінде мәдениеттердің туу, өркендеу, құлдырау және жойылу стадияларынан өтетінін, локальді «мәдени-тарихи типтер» концепциясын негіздеп, тарихи процестің сызықпен даму идеясын жоққа шығарды. Ол жалпы адамзаттық өркениет жоқ, тек мәдениеттің түрлі типтері бар деді. Ол 10 тұйықталған мәдени-тарихи типті қарастырды: мысырлық, қытайлық, ассирия-вавилония-финикиялық, халдейлік немесе көне семиттік, үнділік, еврейлік, гректік, жаңа семиттік немесе арабтық, римдік, роман-германдық немесе европалық. Н.Данилевский мәдениеттер «өздігінен жетілген», «көп жылдық бір ұрықты өсімдіктер» деп қортынды жасады.

О.Шпенглер «Европаның күйреуі» еңбегінде бірін-бірі цикл ретінде ауыстыратын өркениеттердің типтерін атап өткен.

А. Тойнби: Өркениеттерде «шақыру» және «жауап» ұғымдарына мән береді, әлемдік өркениет ұлт, мемлекет ауқымынан кең («Постижение истории»). П.Сорокин: өркениеттердің біріктіруші мәнін теріске шығарып, «супер» жүйелер туралы: 1. Идеациялық супер жүйе- мәдениеттердің бастапқы кезеңіне; 2. сенсуалды – кемелденген және құлдырау; 3. идеалды синтез – кульминация/өнер мен философияда/ және эклектикалық /аралас құлдырау кезеңі/ айтады («Социокультурная динамика»).

Л.Гумилев тарихи процесс негізі – этнос деп қарастырды. Этнос – нақты территорияны мекендеуші адамдар қауымдастығы, оларды пассионарлық рух біріктіреді.

3. Мәдениет процесс ретінде. Мәдени дамудағы тұрақтылық пен өзгергіштік, прогресс пен регресс.

О.Шпенглердің өркениеттік көзқарасына қарсы пікір айтқан М.Бахтин «сұқбаттық» тәсілмен мәдениетті ашық жүйе, өзара сұқбат арқылы дамитындығын түсіндіреді. Мәдени-тарихи процесс үздіксіз дамиды. Мәдениет адам тұлғасынсыз алға жылжымайды. Тұлға мәдениетті жасамй отырып, өзге мәдениеттермен сұқбат құруға үйренеді («сөз, тіл және бейнелеу-көркемдік болмыс»). Сұқбаттық идеяға қазіргі ассимиляциялық теориялар сәйкес келеді. Ассимиляция – латын тілінде: қолдану, бірігу, сіңу деген мағынаны білдіреді. Мұнда қазіргі европалық мәдениеттердің ерікті бірігуі, сңіуі туралы мағынада айтылады. Дегенмен, ХХІ ғасыр мәдениеті көп келбетті, әр мәдениет өзінің ұлттық болмысын сақтап қалуға ұмытылуда. ХХІ ғасыр қарсаңында «дүние жаңа қатынастар қалыптастырудың атымен жаңа күрделі кезеңіне өтті...» (Н.Назарбаев. Ғасырлар тоғысында. Алматы, 1996, 79-бет).

4. Иллюстрациялық материалдар: презентация, видеоролик

<https://docs.google.com/presentation/d/14QUwKNi4aLTehSMVjeE7TQnCZvm9ofJs/edit?usp=sharing&ouid=108786579120977667131&rtfpof=true&sd=true>

5. Әдебиет:

Негізгі:

1. Сихымбаев И.Б., Нуржанбаева Ж.О. Мәдениеттану: оқу құралы. Шымкент: «Әлем» баспаханасы, 2020. – 212б.
2. Барнард Алан. «Антропология тарихы мен теориясы»/пер. на каз.яз. Под руков. Кульсариева А.Т., Масалимова А.Р. – А., 2017.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11- 65 беттің 45беті

3. Ғабитов Т.Х. Қазақ мәдениетінің тарихы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2016.

4. Молдабеков Ж.Ж. Казактану. - Алматы, 2015.

5. Молтобарова К.И. Мәдениеттану. - А, 2018.

Қосымша:

1. Нурышева Г. Ж., Сыргакбаева А.С., Хасанов М.Ш., Джаамбаева Б.А., Мутанов Г.М., Сейтахметова Н.Л. Өл-Фараби және қазіргі заман - А., Қазақ университеті ", 2014г.

2. Раев Д.С. Қазақ шешендігі адамның рухани болмысы хақында//Адам әлемі. Философиялық және қоғамдық-гуманитарлық журнал. №4 (58), 2013. (75-82 бб.).

3. Тер-Минасова С. Тіл және мәдениетаралық коммуникация»./ пер на каз.яз. – А, 2018.

4. Шваб Клаус Мартин «Төртінші индустриалық революция» / пер на каз.яз. – А., 2017.

5. Нуржанбаева Ж.О. Психология және мәдениеттану: оқу-әдістемелік құралы / Ж. О. Нуржанбаева, Ғ. С. Айдарбекова, Ә. С. Еркінбекова. - Қарағанды : АҚНҰР, 2023. - 222 бет с

Электронды басылымдар:

Психология және мәдениеттану Нұржанбаева Ж.О., Айдарбекова Ғ.С., Еркінбекова Ә.С. , 2019 ,/ЦБ Акнурпресс / <https://aknurpress.kz/login>

6. Бақылау сұрақтары (Feedback кері байланысы).

1. Мәдениет және өркениет ұғымдарының арасындағы байланысты анықтаңыз.
2. Мәдениет ұғымының мәнін ашыңыз.
3. Өркениет ұғымының мәнін анықтаңыз.
4. Бұқаралық мәдениет ұғымын анықтаңыз.
5. Эллиптикалық мәдениет ұғымын анықтаңыз.
6. Типология ұғымын қалай түсінесіз?
7. «Пассионарлық рух» ұғымын сипаттаңыз.
8. Құқық және мораль арасындағы байланыс қандай?
9. Дәрігер құқығын ашыңыз.
10. Дәрігердің моральдық бейнесі қандай болуы керек?

№8 дәріс.

1. **Тақырыбы:** Қазақстан көшпелілерінің мәдениеті. Орталық Азияның ортағасырлық мәдениеті.

2. **Мақсаты:** білім алушылардың Орталық Азияның ортағасырлық мәдениеті мен Қазақстан номадтарының мәдениетінің маңызы мен ролін меңгеруі.

3. Дәріс тезистері:

1. Ежелгі Қазақстан аумағындағы архаикалық мәдениет: материалдық мәдениет ескерткіштері.

2. Номадизм мәдениетінің түрі ретінде.

3. Қазақстан территориясындағы ежелгі тайпалардың мәдениеті: салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары.

4. Ежелгі түркі өркениеті және оның ерекшеліктері. Жібек жолы: Қазақстан Шығыс пен Батыс арасындағы байланыстырушы буын ретінде.

5. Ортағасырлық кезеңдегі түркі мәдениеті.

6. Суфийлік Ренессанс.

7. Моңғол шапқыншылығы мәдени апат ретінде.

8. Алтын Орда кезіндегі мәдениет. Тимуридтер кезеңіндегі мәдениет.

1. Адам мен мәдениеттің пайда болуы – бір-бірімен тығыз байланысты құбылыс. Адам мәдениеттен тыс өмір сүре алмайды, ол заттар, идеялар, символдарды жасаушы. Мәдениет – антропогенді. Адамның пайда болуынан бастап алғашқы мемлекеттердің пайда болуына дейінгі аралықты алғашқы қауымдық құрылыс деп атау қалыптасқан. Бұл уақыт аралығында адамның тек физикалық типі өзгеріп қана қойған жоқ, еңбек құралдары, баспана түрі, ұжымды ұйымдастыру формасы, жанұя, дүниетанымы өзгерді.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 4 ббегі	

Адам қолынан шыққан еңбек құралдарын, баспанасын, жерлеу рәсімдерін салыстыра отырып, **археологиялық тұрғыдан кезеңдерге бөлу қалыптасты**: тас, қола және темір ғасыры. Палеолит /грек. *ежелгі тас*/ 12 мың жыл бұрын, мезолит - 9мың жыл бұрын, неолит – 6 мың жыл бұрын. (Мәдениет орналасқан жері бойынша да аталады, мысалы, Солт. Франциядағы Шель қаласының атымен аталуы және т.б.)

Алғашқы қауымдық құрылыс мәдениетін кезеңдерге бөлу проблемасында **материалдық және рухани мәдениеттерді негізге алған жүйені** XIX ғасырдың 70-жылдары Л.Морган ұсынды. Ғалым ежелгі мәдениеттерді қазіргі американдық үндістер мәдениетімен салыстырады. Осыған сәйкес алғашқы қауымдық мәдениетті үш кезеңге бөледі: *жабайылық, варварлық және өркениет*. Жабайылық кезеңінде ерте рулық құрылыс/палеолит, мезолит/ садақ пен жебені ойлап табуымен аяқталады. Варварлық кезеңде керамикалық бұйым жасау, егіншілік пен мал шаруашылығы дамыған. Ал өркениет сатысында қола металлургиясы, жазу және мемлекеттер пайда болған.

2. Миф және оның алғашқы адамдардың өміріндегі рөлі. Мифологиялық сананың ерекшеліктері. Діни мейрамдар мен алғашқы діндердің феномені: анимизм, сиқыршылық, фетишизм, тотемизм, шамандық. **Миф және оның алғашқы адамдардың өміріндегі рөлі. Мифологиялық сана дін, өнер, ғылымның негізі болды.** Әлемге көзқарас, адамның тегі, табиғат құбылыстары туралы мифте қалыптасты.

Діни мейрамдар мен алғашқы діндердің феномені: **анимизм** – Э.Тайлор (1832-1917) зерттеп, латын тілінен- рух, **фетишизм** – (француз тілінен – тұмар, идол; **тотемизм** – ру, тек; магия, шамандық.

К.Ясперс: «Адамның басты себептері не? Оның тіршілік серпіндері қалай?» деген сұрақты қоя отырып, оған жауап іздеді: 1) Миф арқылы табиғилықпен сезімнен тыс нәрселердің араласуы, құдайлардың жерге түсті дегенге сенуі; 2) қазіргі қолда бар археологиялық ескерткіштер мен жазбалар адамның болмысының мәні туралы толық мәлімет береді деп айта алмаймыз; 3) ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырған адам қасиеттері бейсаналылық сипатта болды; /*дилувий* – мұзды аралық кезең, *алювий* – соңғы мұзды дәуір, 20 000 жыл бұрын хроманьондық адам пайда болды, ол Испания мен Франция үңгірлерінде тас үңгірлерде бейнелер қалдырған. Бұл дәуірді **тарихтың үнсіздік заманы** деп атаған.

3. Ежелгі Қазақстан жеріндегі қауымдық құрылыс мәдениеті: Материалдық мәдениет ескерткіштері. Қазақтың қазақ болып қалыптасуы саналы түрде өзіне дейінгі әлеуметтік-тарихи тәжірибені тұрмыс тіршіліктеріне жарата білуінің арқасында іске асты. Тәжірибені іске асыра білгеннің нәтижесінен қазақ мәдениеті адамдық қоғам болып қалыптасқан кезеңінен бастап іргетасы ерте қаланады. Адамзат тарихындағы алғашқы адамдардың еңбек құралдары мен тұрмыстық заттарының қандай материалдардан жасалғандығын негізгі алып, ежелгі адамзат мәдениетінің тас дәуірі, қола және темір дәуірі болып үш кезеңге бөлінді.

Қола дәуіріндегі Еуразияның Ұлы даласын мекендеген тегі мен тағдыры ортақ туыс тайпалар **бір үлгідегі, бір стильдегі бірыңғай мәдениет** қалыптастырды. Оның мұралары Ачинск маңындағы Андроново селосының қасынан табылғандықтан, ол мұралар „Андрон мәдениеті,“ деген атпен белгілі. Қола дәуірінің басты ерекшеліктері: қола өндіру мен қола еңбек – құралдарын жасау, мал шаруашылығының бақташылық формасының дамуы, теселі егіншіліктің пайда болуы болып табылады. Сонымен қатар, мал шаруашылығы мен металлургияның жедел дамуы ер адамдар еңбегі ролінің күшеюі аналық биліктің әкелік-патриархалдық билікке ауысуына себеп болды.

Андрон мәдениетінің Қазақстандағы табиғи жалғасы Беғазы - Дәндібай мәдениеті деп аталады. Орталық Қазақстанның археологтары 30-дан астам елдімекен, 150-дей молалар, көптеген ескерткіштер тапты.

Сақ қоғамы әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамудың жоғарғы сатысына көтеріліп, дүниежүзілік мәдениет тарихына айқын айтарлықтай із қалдырды. Қазақ халқының негізін құраған, мәдени-рухани жаңғыруына жол салған тайпа - ұлыстардың арасында **ғұндардың** да орны бөлек. Ғұндар өте жауынгер халық болған. Олардың тегеуріні шығыста қытайдың елін қорғау үшін Ұлы Қытай қорғанын салуға, батыста Рим империясының құлауына себепші болған. Ғұндардың қазақтың арғы тегі екенін айғақтайтын дәлелдер көп. Олардың моласынан шыққан бұйымдардағы ою-кестелер құрылымы жағынан қазақ арасында кең тараған ою-өрнектермен ұқсас. Ғұндардың діні - Тәңірілік

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 47беті	

болған. Түркі тілінде сөйлеген, жазуы түркі жазуы болды. Ғұндардың әскери өнері дүниежүзілік тарихына жоғары деңгейде дамыған халықтардың бірі. Олардың негізгі қаруы садақ болды.

4. Номадизм – мәдени тип ретінде. Еуразия кеңістігіндегі номадалар мәдениетінің басты ерекшеліктері. *Номадизм – мәдениет типі ретінде. Көшпенділік, номадизм – шаруашылықтың ерекше түрі және өмір сүру формасы болып табылады. Номадизм – адамдар топтарының кеңістікте орналасуы* деген мағына білдіреді. Номадизм қолға үй жануарларының көптеп үйретіле бастауына және оларға жаңа маусымдық жайылымдарды, сулы жерлерді жиі ауыстырып отыруына байланысты көшпенді (намадтық) өмір салты қалыптасты. Көшпенділік мал шаруашылығы б.з.д. I мыңжылдық басында пайда болған.Б.з.д. I мыңжылдықтың орта шенінде мал шаруашылығының үш типі қалыптасты:

1. көшпенді (Батыс және Орталық Қазақстан).
2. жартылай көшпенді (Жетісу және Шығыс Қазақстан)
3. отырықшы (Оңтүстік Қазақстан).

Бұлардың әр типінде өзіндік ерекшеліктері қалыптасты көшпенділік радиусы (3 шақырымнан – 3000 шақырымға дейін) асып жатты.

Номадизмнің ерекшеліктері: тұрақты тұрғылықты жері болмады, екінші бір типі ортаға тәуелді болды және мал түрінің ерекшелігіне қарай *жартылай номадтық, жартылай отырықшы, тікелей номадтық, маусымдық номадтық* т.б. пайда болды.

4. Иллюстрациялық материалдар: презентация, видеоролик

<https://docs.google.com/presentation/d/1yAbkl1UrbmJBXQEfZU4F7a2CgSovIb/edit?usp=sharing&ouid=108786579120977667131&rtpof=true&sd=true>

5.Әдебиет:

Негізгі:

1. Сихымбаев И.Б., Нуржанбаева Ж.О. Мәдениеттану: оқу құралы. Шымкент: «Әлем» баспаханасы, 2020. – 212б.
2. Барнард Алан. «Антропология тарихы мен теориясы»/пер. на каз.яз. Под руков. Кульсариева А.Т., Масалимова А.Р. – А., 2017.
3. Ғабитов Т.Х. Қазақ мәдениетінің тарихы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2016.
4. Молдабеков Ж.Ж. Казактану. - Алматы, 2015.
5. Молтобарова К.И. Мәдениеттану. - А, 2018.

Қосымша:

1. Нурышева Г. Ж.,Сыргакбаева А.С., Хасанов М.Ш., Джаамбаева Б.А., Мутанов Г.М., Сейтахметова Н.Л. Өл-Фараби және қазіргі заман - А., Қазақ университеті ", 2014г.
2. Раев Д.С. Қазақ шешендігі адамның рухани болмысы хақында//Адам әлемі. Философиялық және қоғамдық-гуманитарлық журнал. №4 (58), 2013. (75-82 бб.).
3. Тер-Минасова С. Тіл және мәдениетаралық коммуникация»./ пер на каз.яз. – А, 2018.
4. Шваб Клаус Мартин «Төртінші индустриалық революция» / пер на каз.яз. – А., 2017.
5. Нуржанбаева Ж.О. Психология және мәдениеттану:оқу-әдістемелікқұралы / Ж. О. Нуржанбаева, Ғ. С. Айдарбекова, Ә. С. Еркінбекова. - Қарағанды : АҚНҰР, 2023. - 222 бет с

Электронды басылымдар:

Психология және мәдениеттану Нұржанбаева Ж.О., Айдарбекова Ғ.С., Еркінбекова Ә.С. , 2019 ,ЦБ Акнурпресс / <https://aknurpress.kz/login>

6.Бақылау сұрақтары (Feedback кері байланысы).

1. Еуразия кеңістігіндегі номадтардың мәдениетінің негізгі белгілерін атаңыз.
2. Сақ өркениетінің ежелгі грек, ежелгі үнді және ежелгі қытайлық өркениеттермен өзара мәдени әрекеттесуі қандай?
3. Қазақстандағы номадтар мәдениетінің дамуындағы ғұндық кезең немен сипатталады?
4. Үйсін және қаңлы мәдениетіне сипаттама беріңіз.
5. Ортағасырлық кезеңдегі түркі мәдениетін сипаттаңыз.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 48беті	

6. Ортағасырлық Қазақстандағы түркі халықтарының мәдениетіне моңғол кезеңі қалай көрінді?

№9 дәріс.

1. Тақырыбы: ХҮ-XX ғғ. қазақ мәдениеті.

2. Мақсаты: білім алушылардың ХҮ-XX ғғ. қазақ халқының мәдениеттегі жетістіктерін меңгеруі.

3. Дәріс тезистері:

1. Қазақ мәдениетінің қалыптасуы.

2. ХҮІІІ-XX ғғ. соңындағы қазақ мәдениеті.

3. XXғ. Қазақ мәдениеті.

XV ғасырға қарай қазақ этносының өзіне тән антропологиялық бет-бейнесі, тілі, таным-түйсігі секілді мәдени ерекшеліктері түпкілікті қалыптасты.

Қазақ халқының қалыптасуы XV ғасырдың екінші жартысы мен XVI ғасырдың басы аралығында тәуелсіз Қазақ хандығының құрылуымен аяқталды. Осылайша, халықтың қалыптасуының тағы бір шарты – жеке мемлекеттің атауына қол жеткізілді.

Қазақ хандығында ру-тайпалық сана біртіндеп әлсіреп, қазақтардың жалпы этникалық санасы күшейе бастады. Осылайша «қазақ жері», «қазақ мемлекеті», «қазақ елі», «қазақ мәдениеті» ұғымдары пайда болды. Этникалық тарихи-хронологиялық қалыптасудың үш түрі: ру-тайпалық, халық, ұлт қалыптасты. Осы бірлестіктердің әрқайсысының өздеріне тән этникалық санасы қалыптасты.

Этникалық сана – бұл адамның өзін нақты этникалық бірлестіктердің мүшесі ретінде санауы, оның қоныстанушылары Еуразияның ауқымды этногенетикалық үдерістеріне қатыса алды.

Қазақ мәдениеті – өзіндік бет-бейнесі мен өзіндік тұрмысы бар мәдениет. Ол қазақ халқының құрылу үдерісінде жүз жылдықтар бойында қалыптасты. Халықтық бұқара материалдық және рухани мәдениетті жасаушылар болды. Бірақ та Қазақстан кеңістігіндегі мәдениеттің дамуы біркелкі болған жоқ. Ол көшпелі, жартылай көшпелі аудандарға қарағанда, жер өңдеушілік пен қала орталықтарында белсенді түрде дамыды.

Қазақ халқының өткен рухани тарихында ұлттық бірегейліктің терең бастауы жатыр, ол тарихи үдерістің және нақты этноәлеуметтік шындықтың құндылықтық-мағыналық негізін құрайды. Қазақ мәдениетінің ұзақ тарихи дамуында жинақталған рухани құндылықтар қазіргі мәдениеттің тарихи-мәдени негізін құрайды.

Көшпелілердің өмір салты халық мәдениетінің бірегейлігін, оның менталитетін, салт-дәстүрлерін анықтап, өзін қалдырды. Көшпелі халықтың өмірі күрделі жағдайларда жүрді: адамның қатаң табиғатқа бейімделуі, ауыспалы бақташылық, су көздерінің жетіспеушілігі, жаулардың шабуылдау қаупі, төрт түлік малдарға қамқорлық. Төрт түлік мал қазақтардың құндылығы болып табылады, оны мынадай халық мақалдары дәлелдейді: «Мал ашуы- жан ашуы», «Бірінші байлық- денсаулық, екінші байлық - ақ жаулық, үшінші байлық - бес саулық» тб.

Қазақтардың рухани әлемі ғасырлар бойы өзіне көптеген мәдени ықпалдарды кіріктіріп, олар өзінің бастапқы далалық салт-дәстүрлерімен ассимиляцияланды. Бұл – салт-дәстүрлердің беріктілігі сонша, оның көршілерінің (Қытай, Ресей) мәдени экспансиясы, саяси апаттар мен соғыстар, арабтар мен моңғолдардың ықпалы да, исламиландыру да түбірімен өзгерте алмады. Бұл өміршендік пен өмірге белсенді болудың себебі – шаруашылықтық тип пен өркениеттік тип іс жүзінде өзгеріссіз көптеген ғасырлар бойы өмір сүрді.

Этностың дүниетанымы жалпы өткен кездің символдары – мифтердің, аңыздардың тб. қасиетті құндылықтардың көмегімен жасалды.

Мифологиялық ойлау әлемге деген эстетикалық қатынастың ежелгі сатысы болып табылады. Қазақ фольклорында әлемнің құрылымы (сұлулық, үйлесімділік пен ретсіздік тб.) туралы мифтер көрініс табады, олар дала тұрғындарының өмірлік жағдайларымен тығыз байланыста болды. Аспан әлеміне олар кеңістік пен уақыттағы өздерінің жердегі бағыт-бағдарын апарып, оған шынайы өмірдегі жан-жануарларды орналастырады.

1 - Сурет. Ұлы дала мифтері

Эпикалық батырлар, фольклорлық сюжеттер қазақ этносының ұлттық өзіндік санасының поэтикалық символикасы болды. Фольклордың, ұлттық дәстүрлердің әдеби көркем шығармашылықтарымен органикалық байланысы қазақ ұлттық менталитетінің мифологиялық және эпикалық мотивтерінің тасымалдануы мен аккумуляциясының өзіндік аурасын жасады.

Ұлттық мәдениет уақыты мәдени-тарихи эволюцияның диахрондық кесіндісін: уақыт – табиғат – қоғам – адам арақатынасының өзгешелігін ашып көрсетеді.

Дәстүрлі қазақ мәдениеті өскелең ұрпақты адамгершілікке тәрбиелеуде, және тұлғаның рухани жетілуі мәселелеріндегі жоғары сабақтастықпен ерекшеленеді. Халық ауыз шығармашылығының өзі ұрпақтар коммуникациясының құралы, сонымен бірге руханилық пен адамгершіліктің институты және халық тәрбиесінің құралы болып табылды.

Бір жерден, екінші жерге көшудің тұрақты қажеттілігі көшпенділерде халық ауыз әдебиеті шығармаларында көрініс тапқан, қауіппен бетпе-бет келуде шешім қабылдау, тағдырға сенуді қалыптастырды. Олар арқылы өскелең ұрпақ жақсы-жаманды ажыратты, қазақ халқының шынайы идеалдары мен құндылықтарын бағалады. Қазақтардың халық ауыз шығармашылығынан басқа руханилық пен адамгершілікке тәрбиелейтін маңызды құралдары: музыкалық фольклор, декоративті-қолданбалы өнер, салт-дәстүрлер, рәсімдер, салт-жоралғылар, халықтық ойындар, халық педагогикасының дәстүрлері т.б болды.

Ауызша поэтикалық дәстүр түркі тілдес тайпалар арасында VI-VIII ғ.ғ белгілі болды: оның элементтері орхондық ескерткіштерде атап көрсетіледі. Сөз өнері көшпелі малшы халық өмірінде құрметті орын алды. Суырып салма ақындық дәстүр фольклорлықпен тығыз байланысқан халықтық поэзияны жасады.

Өндер мынадай жанрларға бөлінеді: той бастар, сыңсу, жар-жар, беташар, жоқтау және естірту, қоштасу.

Эпикалық поэмалар халықты жау шапқыншылықтарынан қорғаған батырлардың: «Алпамыс», Ер -Тарғын», Ер-Көкше», Қобыланды», т.б ерліктері туралы жырлады.

Қазақ мемлекеттілігінің қалыптасуы жағдайында халық үшін құндылықтық қасиеттер ретінде: этникалық бірлік, абырой, әділеттілік, шыдамдылық төзімділік, елжандылық, туыстық және т.б. тұрды. Осы кезеңдегі барлық қазақ жыраулары өз шығармалары мен өлеңдерінде туған жер үшін күрескен батырлар, олардың ерліктері, батырлық әділеттілікті жырлады. Шыдамдылық пен табандылық қазақ дәстүрлі мәдениетінің құндылықтық мазмұнын ашатын негізгі категориялардың бірі болды. Этикалық категория ретінде толеранттылық адамгершіліктің мәдениеттің ұғымы ретінде қолданылды және қайырымдылық пен зұлымдылықты қабылдаудағы тұлғааралық қарым-қатынастағы төзімділікті білдіреді.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 50беті	

XV-XVIII ғғ қазақтардың материалдық мәдениеті өз бойына өткен заманның ерекшеліктерін жинақтады.

Қазақтардың өмір салты – көшпелілік-шаруашылықтың, тұрмыстың, мәдениеттің дамуына өзгеше ерекшеліктер енгізді.

Кәсіптің мынадай түрлері басым болды:

Мал шаруашылығы – қазақ халық мәдениетінің бір бөлігі және басты саласы. Жануарлар сүт пен ет, киім үшін жүн берді. Мал көшпенділердің көшіп-қонуының басты құралы болды. Сиыр, өгіздерді отырықшы халықтар бақты. Жартылай көшпелі мал шаруашылығын игерді.

Түйелер, жылқылар, қойлар – XV-XVIII ғғ қазақтардың негізгі малы болды. Жылқылардың екі түрін: жүйрік аттар мен жүк тасымал аттары өсірілді. Көшпелі қазақтар нар түйені – бір өркешті түйе және кәдімгі түйе – екі өркешті түрін өсірді. Жануарлар ұдайы далада қалып, қыста оларды жабындылармен жапты.

Жайлау маусымға байланысты таңдалды: қыстау, қамысы бар, су маңында болды. Көктеу мен күздеу үшін ерте жылитын және ұзақ уақыт бойы қарсыз жататын жерлер таңдалынды. Жайлау үшін өзеннің салқын еңістері, көлеңкелі жерлер алынды. Жануарларды суғару үшін терең емес құдықтар да қазылды.

Мал шаруашылығынан басқа, қазақтар қолөнермен де: тері илеумен, жүн түтумен, тігін тігумен айналысты.

Жер өңдеу. Ол Қазақстанның оңтүстік және батыс бөліктерінде таралды. Сұлы, күріш, тары, мақта, бұршақ өсірілді. Дақылдар өлкенің климаттық жағдайларына байланысты өсірілді. Ақ бидай мен қызыл бидай егілді. Тары қандай жер болмасын, кез-келген ауа райында жоғары өнім береді. Бақшалық дақылдар – қарбыздар мен қауындар көпке танымал болды.

Лимандық деп суды тұрақты емес жағдайдағы жинайтын жер өңдеуді атаған. Оны жазық жерлерде ұстап тұрды, жерді жыртып, аударылған ылғалды жерге көшеттер өсірілген. Тұрақты суармалы жерлер танымал болды. Өзендерден, бұлақтардан және арналар жүйесі – арықтар қазылды. Олармен су егістерге жіберілді.

Қазақтардың материалдық мәдениеті қызықты және бай. Оның ішінде тұрғын-жайларының, күнделікті киімдері, сәндік және қару-жарақтарының ерекшеліктері назар аудартады.

Киіз үй – көшпелілердің негізгі тұрғын үйі. Ағаш құрылымдары тез құрылады және жинақталады, шаңырақ, уықтарын арбамен тасып жүруге ыңғайлы. Киіз үйдің аумағы -120 шаршы метр болды.

Киіз үйдің үш түрі болды: салтанатты іс-шараларға арналған, тұратын жайлар және заттарды, қару жарақтар сақтайтын жайлар. Киіз үйдің ортасында ошақ орналасты. Ол жерде тағам әзірленеді, суықтарда жылынды. Қонақтар мен отбасының құрметті мүшелері отырғызылатын орын - төр деп аталды. Ол есікке қарама-қарсы орында орналасты.

2 – Сурет. Қазақтың киіз үйі

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11- 65 беттің 51 беті
Дәріс кешені		

Кілемдердің киіз үйде бірнеше түрі болды: тақыр кілем және түкті кілем. Сәнді кілемдер «түйе киіз» деп аталды. Кілем қаптарда ыдыс-аяқтар сақталынды. Қазақтар ағаш заттардың интерьерін кесіндімен көмкерді.

Көшпелілердің ұлттық киімінде халық тұрмысының ерекшеліктері бейнеленді. Сырт киім жаннаттың терісінен (ішік), жиі ешкі мен қойдың жүндерінен («кылқа жарғақ») тігілді. Шалбарлар былғарыдан тігілді, олар тігістермен сәнделді. Ақ жүннен шапандар, плащтар тігілді. Шапандар – сол уақыттың ер және әйел гардеробтары үшін негіз болды.

Ерлер жазда көйлектер, шалбарлар мен шапандар киіп жүрді. Әйелдер – ұзын көйлектер және жеңсіз камзолдар киді.

Гардеробтың маңызды бөлігі - бас киім. XV-XVIII ғғ. бас киімдер әр алуан болды - жүн және қауырсындармен сәнделген қарапайым жазғы қалпақтардан үйлену бас киімдеріне (сәукеле) дейін. Дәстүрлі ерлер киетін жүннен жасалған бас киім - қалпақ деп аталды. Көктемгі және күзгі уақыттарда ерлер және әйелдер шеңберлі конус тәрізді бас киімдер – бөрік киді.

Ерлер басы иілген аяқ киім - етіктер және кебіс киді. Әйелдер аяқ киімдері ерлердің аяқ киіміне қарағанда көркем тігілді. Бай отбасыларда етіктер өрнекті, туфлилер күміспен әспеттелінді.

Теріден, барқыт және шелктен жасалған белдіктер, аңшылық етіктер, қазақтардың киімінде маңызды орын алды. Бұлар арқылы абырой мен материалдық жағдай анықталды.

Сәндік заттар қымбат материалдардан: күмістен, алтыннан даярланды, қымбат тастармен көмкерілді. Қазақ сәндік бұйымдары әр алуан: түрлі формадағы қымбат бағалы сақиналар; білезіктер күмістен құйылды, алқалар мен шашбаулар, сырғалар – алтын мен күмістен жасалынды.

Қазақтар әр түрлі сәндік техникалармен: құюмен, чеханкамен, гравировкамен айналысты.

Қару-жарақ – қазақ халқының мәдениетінің маңызды бөлігі. Көшпелілер қылыштарды, кездіктерді, пышақтарды пайдаланды, садақты жиі қолданды. Қорғаныс үшін құрыштан жасалған кіреуке мен сауыт киді, олар ағаш пен теріден тігіліп, құрышпен бекітілді.

XVIII ғ. ортасында қарулар танымал бола бастады. Отты қарулар бастапқыда Орта Азиядан сатып алынды, кейіннен қазақтар өздері даярлады.

Қазақтардың ұлттық ыдыстары теріден: ірі мүйізді қарадан, аттың терісінен дайындалды.

Етті қысқа даярлағанда, терісін ыдыс жасау үшін қолданған. Терілерді сылып ашып, қышқыл сүтпен жуған, тұздап, күнге кептірген. Ағаш ыдыстарды кесіп, қымбат тастармен сәндеген. Қазанды әрбір шаруашылықта пайдаланылды. Егерде тайпа отырықшы өмір салтын ұстанса - саз балшықты ыдыстар қолданылды.

XV-XVIII ғғ. тұрмысының барлық элементтері көшпелі қазақтардың өмір салтына сәйкес келіп отырды. Заттар мен ыдыс-аяқтар қолмен даярланатын материалдардан жасалынып, жеңіл түрде тасымалданды.

Қазақ халқының мәдениеті бірегей және өзіндік өзгешеліктері бар мәдениет. Материалдық мәдениет көшпелілердің өмір ерекшелігін: олардың болмысын, салт-дәстүрін бейнелейді. Киім, сәндік өнер, қару-жарақ, үй-ішілік ыдыс-аяқ бүгінгі күнге дейін сақталынды. Бұл бізге XV-XVIII ғғ. Қазақстан туралы мәлімет береді.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені		65 беттің 52беті

1 - Кесте. Қазақ халқының салт-дәстүрлері

1. XVIII-XIX ғғ. соңындағы қазақ мәдениеті.

XVIII ғасырда Қазақстанның мәдениеті айтарлықтай өзгерістерге ұшыраған жоқ, онда Еуразияның ортағасырлық көшпелі құрылымына тән барлық салт-дәстүрлер сақталынды. Бұл материалдық және рухани мәдениетте де көрініс берді. Бұл үшін поэзия үлгілері Шалкиіз жырау (XV ғ.) және Бұқар жырау (XVIII ғ.) шығармашылығын салыстырсақ та болады.

Көшпелі өмір салты тұрғын-жайлардың типтерін, киім-кешектің және тағамның, халық ауыз әдебиетінің т.с.с түрлерін қамтыды. Айырмашылықтары тек көшпелі қоғамға сыртқы ықпалмен енгізілген детальдарында ғана көрінді. XVIII ғ. ортасына дейін көшпелі өмір салты дала халқының идентификациясының негізгі өлшемі болды.

XVIII ғ. қазақ қоғамында негізінен фитильдік және арнайы аяқтары бар (мосылар), қарулар кен таралды. Н.П.Рычков қазақтар башқұрттарға қарағанда қару-жарақты көп пайдаланғанын атап көрсетеді.

XVIII ғ. толғау ерекше танымал болды. Оның авторлары - Бұқар жырау, Үмбетей жырау, Ақтамберді және Тәттіқара жыраулар болды. Белгілі болғандай, жырау суырып салма әнші ғана емес, олар қарапайым еркін көшпенділердің мүдделерін білдірді. Кейде жыраулар саяси қызметпен де айналысты. Толғау өлеңдер өмірдің мағынасы, әлемнің үйлесімділігі туралы философиялық ой-пікірлерге толы.

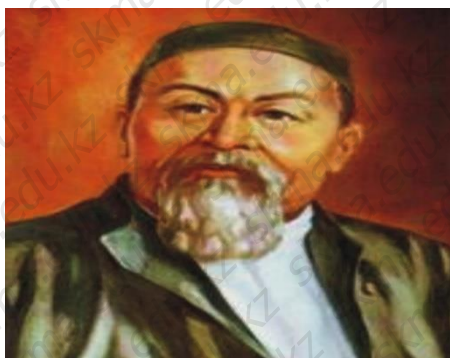
XVIII ғасырда бұл дәстүр біртіндеп әлсірей бастады, оның куәсі-ақындардың жаңа буыны - Көтеш, Шал ақын және т.б болды. Фольклордың толық үстемдігі дәуіріндегі жазбаша әдебиетке, Қазақстанда суфизмнің таралуымен байланысты діни әдебиетті жатқызуға болады.

XIX ғасырда ұлттық әдебиеттің дамуы жалғасты. Бірқатар батырлық жырлар - «Сырым батыр», «Исатай-Махамбет», «Бекет батыр», «Жанқожа», «Досан» және т.б пайда болды. Тарихи әндердің бірқатары Кенесарының жетістіктерімен байланысты болды.

XIX ғасырда қазақ поэзиясының лиро-эпостық жанры одан ары дамыды, онда жоғары көркемдік деңгейде қазақ өмірінің тұрмыстық бейнесі - «Мақпал қыз», «Айман-Шолпан» жырланды.

XIX ғасырлардағы әдебиетті үлкен орынды айтыстар алды. Оның тақырыптары мен көркемдік формалары әр алуан болды. XIX ғ. қазақ даласында болған өзгерістер қазақ поэзиясында «Зар заман» атауымен танымал пессимистік бағытты туындата отырып, өз бейнесін танытты. Бұл бағыттың аса танымал өкілі – Шортанбай ақын болды.

Шығармашылығы Шығыс пен Батыстың мәдени мұрасымен байытылған Абай поэзиясы қазақ әдебиетінің негізін қалады.

3 – Сурет. Абай – ақын-ағартушы

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11- 65 беттің 53беті
Дәріс кешені		

Абай Құнанбаев тарихи және педагогикалық мәселерді қозғайды, онда халықтың өзіндік орны мен рухани дамуы мәселелері де өз бейнесін тапқан.

XIX ғ. бейнелеу өнері дәстүрлі геометриялық, зооморфтық және космогониялық бағыттар бойынша дамыды.

Аспаптық музыканың дамуына үлкен ықпал еткен – Құрманғазының, Дәулеткерейдің, Тәттімбеттің, Ықыластың, Байсеркенің, Тоқтың шығармашылықтары болды.

Қазақтар арасында ағартушылықтың дамуында Ы.Алтынсарин үлкен рөл атқарды.

3. XX ғасырдағы қазақ мәдениеті

Қазақстан XX ғасыр басында Ресей империясының мәдени үстемдігін жеңуде қиын жолдардан өтті. Осы кезеңде ұлттық фольклорға, декоративті-қолданбалы өнерге, ерекше қызығушылық қалыптасты, ұлттық мектептердің қалыптасуы жүрді.

Қазақстанда Кеңес өкіметінің орнығуымен еңбекшілердің сауатсыздығын жоюға бағыт ұсталынды. Білім беру жалпыға бірдей және қолжетімді болды, ол халық мектептерінің, кешкі курстардың ашылуымен жүзеге асырылды.

1920-1930 жылдары қазақ жазуын реформалау үдерісі жүрді: араб жазбасын латын әліпбиі алмастырды, көп ұзамай ол кириллицаға орын берді.

Бұл үдерістер қазақ мәдениетінің дамуында екі жақты маңызға ие болды. Бір жағынан, ұлттық мектеп қалыптасты, білім беру қолжетімді және барлық азаматтар үшін міндетті болды. Мәдени деңгейдің жоғарылауы көркем шығармашылықтың әр түрлі формаларының дамуында жағымды көрініс тапты. Екінші жағынан, кириллицаға өту қазақ мәдениетін арабтық мәдениетпен байланысын үзді.

XX ғасырдағы қазақ әдебиеті мен шығару. Қазақ халқының ең білімді және алдыңғы қатарлы өкілдері оның мұғалімдері, ізбасарлары болды. Олар дала халқының салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын алдыңғы қатарлы идеялармен, ілімдермен байланыстырды. Ауызша және жазбаша сөз арқылы олар ұлттық өзіндік сананың, ұлттық құндылықтардың және бағдарлардың қалыптасуына ықпал етті.

Ахмет Байтұрсыновтің алдыңғы қатарлы және поэтикалық шығармаларымен («Қырық мысал», «Маса») аты шықты.

И.Крыловтың мысалдарын аудармашы ретінде Спандияр Көбеев танымал болды. Оның қаламынан «Қалың мал» романы туды.

Міржақып Дулатов- «Бақытсыз Жамал» шығармасының авторы болып табылады.

Мұхаммеджан Сералин қазақ ақыны және қоғам қайраткері, журналист. Оның қаламынан «Топжарған» және «Гульгашима» сияқты көрнекті шығармалар шықты.

Сұлтанмахмұт Торайғыровәлеуметтік теңсіздік тақырыбына арналған әңгімелердің және «Қамар сұлу» романының авторы.

Қазақ өлеңінің қалыптасуына Мағжан Жұмабаевтың шығармашылығы айтарлықтай ықпал етті («Шолпан» жинағы). Ол жаңа поэтикалық форманы енгізіп, шынайы стилистиканы қалыптастырды.

XX ғасырдағы әдеби үдерісте ерекше орынды философиялық-діни бағыттағы ақын - Шәкәрім Құдайбердіұлы алады. Оның поэзиясы нәзік шындықты, адами қасиеттерді бейнелейді.

Ақындар тарихи естелікті жырлаушылар, олар ұлттық өзіндік сана мен адамгершілік сезімін қалыптастыра отырып, ұлттық батырларды жырлады. Олар ұлттық естеліктерді, салт-дәстүрлерді сақтаушылар болды. Сондықтан да халық оларды құрмет тұтты, сыйлады және тыңдай білді.

XX ғ. басында қазақ музыкалық шығармашылығы халық ақындары мен әншілері: Нұрғиса Байғанин, Жамбыл Жабаев, Естай Беркimbайұлы, Ақан сері, Кенен Әзірбаев, Иса Байзақов, Балуан Шолақ, Үкілі Ыбырай шығармашылығымен танымал болды. Олардың қатарына Дина Нұрпейісова да жатады. Ол домбырашы, суырып салма дарынды күйші Құрманғазының ізбасары, «Көңіл ашар» күйінің авторы.

XX ғасырдағы қазақ орындаушылары арасында Майра Шамсутдинова ерекше танымал болды. Жоғары дауысты диапозоны үшін оны «бүлбүл» деп атады. Оның шығармашылық қызметіндегі ерекше маңыздылық оның этнограф және компитор А.Затевичпен кездесуі мен ынтымақтасуы болды. А.Затевич қазақ халқының мыңнан аса әндерін жинады және оны 1925 жылы басып шығарды.

ОҢТҮСТІК QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11-
Дәріс кешені		65 беттің 54беті

XXғ. басындағы қазақ мәдениеті таралуды және гүлденуді бастан өткерді, бірақ ұлттық мәдениеттің өсуі 1930 жылдардағы жаппай қуғын-сүргін барысында жойылды, бұл әдебиет пен өнерге орны толмас шығын әкелді.

Ғасырдың 50-80 жылдары қазақстандық ғылымның ауқымды табысы ғарыштық бағдарламалардың іске асырылуы болды. 1957 жылы 4 қазанда Байқоңыр ғарыш айлағынан Жер орбитасына бірінші жасанды жер серігі ұшырылды.

Әдебиеттің дамуында көрнекті жазушы М. Әуезов көрнекті орын алады, ол 50 жылдары 4 томдық «Абай жолы» романын аяқтады. 1959 жылы бұл еңбекке Лениндік сыйлық берілді. Мемлекеттік сыйлық Ә. Нұрпейісовтың «Қан мен тер» роман-трилогиясына, Т.Молдағалиевтің еңбектеріне берілді. Осы кезеңдегі қазақ әдебиетіндегі маңызды орын тарихи тақырыпта жазылған еңбектерге берілді. Бұл ең алдымен І.Есенберлиннің «Көшпенділер» роман-трилогиясы, Ә.Әлімжановтың, С.Мұқановтың т.б. еңбектері бағаланды.

Қорытынды

Кеңестік кезеңдегі мәдениеттің дамуы бір жақты үдеріс болған жоқ. Әр түрлі салалардағы, мәдениет аймағындағы ауқымды табыстармен бірге ең алдымен КСРО саясатының өн бойында көрініс берген ашық дағдарыстық үрдістер орын алды. Қазақ тілінің қолданыс аясының біртіндеп тарылуы жүрді. Кітаптардың 95% мен телехабарлардың 70% орыс тілінде шықты, сол тілде барлық іс жүргізушілік басым болды. Өткен ғасырдың 60-70 жылдарында орыс тілі ғылымның тілі болды, қазақша білім беретін мектептер санын қысқарту басталды. Нәтижесінде осы ғасырдың 70 жылдары қазақтардың 3,1 ана тілін тіпті де білмеді. Бұл қазақ тілді әдебиетшілер аудиториясының қысқаруына, этникааралық қарым-қатынасындағы қолайсыздықты жалпы сезінуге алып келеді.

4. Иллюстрациялық материалдар: презентация, видеоролик

<https://docs.google.com/presentation/d/1FgsPtO39kqw-oFfCkMC89Fmf08VzJ6co/edit?usp=sharing&ouid=108786579120977667131&rtpof=true&sd=true>

5. Әдебиет:

Негізгі:

1. Сихымбаев И.Б., Нуржанбаева Ж.О. Мәдениеттану: оқу құралы. Шымкент: «Әлем» баспаханасы, 2020. – 212б.
2. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. С
3. Молдабеков Ж.Ж. Казактану. - Алматы, 2015.
4. Молтобарова К.И. Мәдениеттану. - А, 2018.

Қосымша:

1. Раев Д.С. Қазақ шешендігі адамның рухани болмысы хақында//Адам әлемі. Философиялық және қоғамдық-гуманитарлық журнал. №4 (58), 2013. (75-82 бб.).
2. Нуржанбаева Ж.О. Психология және мәдениеттану: оқу-әдістемелік құралы / Ж. О. Нуржанбаева, Ғ. С. Айдарбекова, Ә. С. Еркінбекова. - Қарағанды : АҚНҰР, 2019. - 222 бет с

Электронды басылымдар:

Психология және мәдениеттану Нұржанбаева Ж.О., Айдарбекова Ғ.С., Еркінбекова Ә.С. , 2019 ,/ЦБ Акнурпресс / <https://aknurpress.kz/login>

6. Бақылау сұрақтары (Feedback кері байланысы).

1. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің қалыптасуы қалай жүрді?
2. Қазақ Ағартушылығы феноменінің мәні неде?
3. Қазақ мәдениетіндегі «Зар заман» феноменін сипаттаңыз.
4. 18-19 ғғ. қазақ философиясының негізгі жетістіктерін анықтаңыз.
5. Қазақ халқының эпикалық поэмаларын атаңыз.
6. Атақты жырауларды атаңыз.
7. Кеңес дәуірінде қазақ дәстүрлі мәдениеті қалай оқытылды?

ОҢТҮСТІК QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-
Дәріс кешені	65 беттің 55беті

№10 дәріс

1. Тақырыбы: Қазіргі әлемдік үдерістер аясындағы қазақ мәдениеті. Қазақстанның мәдени саясаты.

2. Мақсаты: Қазіргі әлемдік үдерістер аясындағы қазақ мәдениеті туралы жалпы түсініктерін қалыптастыру.

3. Дәріс тезистері:

1. Жаһандану және этноаймақтық мәдениеттердің өзіндік идентификациясы мәселесі.
2. Қазіргі қазақ мәдениетіндегі рухани дәстүрлер мен жаңашылдық үдерістер.
3. «Мәдениет туралы» ҚР Заңы. Мәдениет саясатының принциптері.
4. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы мәдениет саясатының саласы ретінде.
5. Қазақстандық мәдениеттің жүз есімі.

5. Жасанды интеллект және оның мәдениет құбылыстарымен байланысы.

1. Жаһандану – бүгінгі ең қуатты және маңызды жалпы әлемдік үдеріс болып табылады.

Қазақстан Республикасы – әлемдегі қауымдастыққа енген, ондағы өз орны бар мемлекет болғандықтан, жаһанданудың әсерін өз бойында тереңінен сезінуде, әсіресе ұлттық бірегейлік мәселесін.

Қандай да ұлттық қауымдастықтың ұлттық бірегейлігі – тарихи, саяси, мәдени, тілдік территориялық, өркениеттік және басқа да көптеген факторлармен анықталады. Қоғамның дамуындағы күрделі және өзекті болып, оның мүшелерінің бірегейлігі мен өзіндік бірегейлігі мәселесі болып табылады. Ол адамның өзін қоғаммен қаншалықты бірегейленуін немесе бірегейлене алмауын білдіреді.

Этникалық өзіндік бірегейлік – адамның этникалық өзіндік орнын анықтаудың саналы актісі, өзін-өзі нақты этникалық қауымдастыққа жатқызуы.

Мемлекеттік, ұлттық, азаматтық бірегейлік мәселелері, оның сақталуы мен одан әрі дамуы, оның тұтастығын бұзбастан – аса тиімді түрде Қазақстанның әлемдік қауымдастыққа кіруі және жаһандануға жауап беруі негізгі мәселелердің бірі болып табылады.

Жаһандану үдерістері тікелей бірегейліктің дағдарысының шиеленісуіне де ықпал етеді. Бұл үдерістер – демократияландыру, экономикаландыру, ақпараттандыру, мәдени стандарттау, құндылықтық әмбебаптылық және т.б. – үздіксіз өзінің табиғи дамуына, орталық өзегіне деген ұлттың бірегейлігімен бетпе-бет келеді, бұлар аса тұрақты, мыңжылдықтар бойына жинақталған, сондықтан да әр түрлі этноұлттық қауымдастықтарда өздерін батыл көрсете алады.

Қалыптасқан ұлттық бірегейліктің беріктігінен, олардың келісімге келмеушілігінен және қатандығынан, жаңашылдықты қабылдамаушылық, алуан түрлі дау-жанжалдарды дамытады. Жаһандану ұлттық бірегейлікті бөлшектеп тастауға және оны жаһандық үдерістерде жұтып қоюға тырысатындықтан – бұл кәсібиленген бәсеке болып табылады.

Жаһандану теоретиктері этникалық қозғалыстар мен көңіл-күйлердің буырқанып жаңғырғанын атап көрсетеді. Жаһандану, мәдениетті біріктіріп немесе гомогендеп қана қоймайды, адамдардың жергілікті және этникалық өзіндік санасын оятады және ынталандырады. Бір жағынан алып қарағанда, жаһандану үдерістері бірегейліктің дағдарысының шиеленісуіне тікелей іштей де, сырттай да ықпал етеді. Нәтижесінде – халықтың бірегейлігінің бұзылуы, оның жеке «тұлғалық» бастамасының сарқылуы, өзінің тарихи экзистенциясын жоғалтуы мәдени-тарихи, геосаяси және рухани-діни негіздерге сүйенетін халықтың өзінің тарихи тағдырын, өмірін құруы мен іске асыруы ретінде жүзеге асады.

Қазіргі заманғы тарихи үдеріс қарама-қайшы тенденциялармен сипатталады. Бұл жерде қазіргі заманғы әлемдік мәдениеттің даму үдерістерінің екі маңызды түрін бөліп көрсетуге болады: ұлттық – мемлекеттік мәдениеттердің оқшаулануы мен әр түрлі мәдениеттердің бірыңғай жалпыпланеталық мәдениет интеграциясы. Материалдық мәдениет үшін ғылыми-техникалық прогрестің берік болуы тән. Техникалық процесс адамдар жасаған заттардың көлемді түрде көрініс беруі, техникалық прогресс

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		044-60/11-
Дәріс кешені		65 беттің 56беті

рухани мәдениет саласында кең таралды. Материалдық мәдениеттің дамуындағы басты міндет – табиғатты пайдаланудағы теңсіздік пен сипатының өзгеруін жеңу.

Рухани мәдениет те көпжоспарлы дамиды, қазіргі заманғы өркениеттің талаптарына жауап бере алатындай, жоғары деңгейдегі ғылыми білім жүйесіне қол жеткізеді. Аталған үдеріске рухани мәдениеттің қызметінің маңызды элементі болып табылатын, білім жүйесі мүмкіндік береді. Білім берудің басты элементтері мен құндылығы – оның қолжетімділігі болып табылатынын атап көрсету маңызды. Сонымен қатар, білім берудің тәрбиемен үйлесімділігі де маңызды орын алады.

Қазақстан мәдениетінің өзі кең-байтақ кеңістіктегі күрделі көп деңгейлі құрылымды білдіреді. Сонымен қатар, мәдениет жеке тұлғаның кеңістігінде және тұлғааралық қарым- қатынастарда құралады. Осыған сәйкес, қазақ мәдениетінің мынадай типтерін бөліп көрсетуге болады:

1. Белгілі және белгісіз мәдениет: белгілі мәдениет - айналымда жүреді, екіншісі - өткен кезде өмір сүрген немесе қазіргі күнде әлеуметтік ортадан оқшауланған мәдениет. Соңғы жылдары белгілі мәдениет айтарлықтай кеңейді.
2. Жеке тұлғаның, әлеуметтік топтың, қоғамның мәдениеті; әлеуметтік топтардың мәдениеті мәселесі балалық, жастардың, ересек буынның мәдениетін бөліп көрсетеді, бірақ та осы аталған әлеуметтік-мәдени құрылымдарды бөлетін шекаралардың бұзылуы байқалуда.
3. Астаналық және провинциялық, қалалық және ауылдық мәдениеттер; классикалық мәдениет астанада, ірі қалаларда, ал халықтық мәдениет провинцияларда шоғырланады (мифология, фольклор, сәндік-қолданбалы өнер).

Этноәлеуметтік қауымдастық мәдениеті әлемдік мәдениеттің құрамдас бөлігі болып табылады, бірақ дәстүрлі мәдениетті инновациялық ағындар басып қалады, сондықтан да жүйе жиі үзіледі, үйлесімділік бұзылады.

Қазақстанның қазіргі заманғы өнерінің негізгі үрдістері мен бағыттары.

Өнерде әлемге деген көзқарастардың көптүрлілігі мен әмбебаптығы пайда болады. Қазіргі танымал өнер түрлерінің бірі – жеке бейнеленген объектілерде немесе тұрақты объектілерде шоғырлану тенденциялары. Таңдалып алынған объектілер немесе сюжет суретшілердің шығармашылығында өзіндік бейнелік символға айналады.

Көпұлттыхалықтардың мәдени дәстүрлері, салттары мен ғұрыптарының сақталуы мен дамуы республиканың мәдениет саласындағы мемлекеттік саясатының негізгі постулаты болып табылады.

«Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қазақтың ұлттық мәдениетінің, Қазақстанның басқа да халықтарының мәдениетінің жасалуы, қайта жаңғыруы, сақталуы, дамуы, қолданылуы мен таралуы саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді.

«Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы қоғам қажеттіліктерін қанағаттандыруға, отандық кітап басып шығаруды дамытуға, кітап секторындағы ақпараттық инфрақұрылымның қалыптасуына бағытталған. Бағдарлама аясында 13219 кітаптар басып шығарылды, соның ішінде «Бабалар сөзі» сериясының 15 томы, «Қазақ әдебиеті тарихы» сериясының 10 томы, «Қазақ музыкасы антологиясының» 5 томы, «Әлемдік әдебиет кітапханасы» сериясының 34 томы, «Әлемдік философиялық мұрасы» сериясының 11 томы, «Әлемдік мәдениеттанулық ой-пікірлер» сериясының 5 томдығы және «Қазақтың ежелгі әлемдегі құқықтары» басып шығарылды.

Бүгінгі күнде кітапхана қызметінің дамуының басты бағыттарының бірі – дамыған елдердің үлгісіне сай келетін кітапханалардың информатизациясы және компьютеризациясы болып табылады. Осыған байланысты “Ұлттық мұра” ақпараттық-танымдық веб-порталының белсенділігін қамтамасыз ету мен сақтаудың және «Қазақстан кітапханалары» электронды мемлекеттік кітапхананың қорын қалыптастыру жобалары жүзеге асырылуда.

Мәдениеттің басты мақсаты мен функциясы қоғам мүддесіне сай адамзаттық тұлғаны қалыптастырудан, оның қоғаммен өзара әрекеттестігі үдерісіндегі мінез-құлқын реттеуден тұрады. Осыдан келіп мәдениеттің тағы бір функциясы – тұлғаның танымдық қабілеттерін қалыптастыру шығады.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені		65 беттің 57беті

Қоғам мәдениеті қоғамдық сананың әр түрлі формалары мен деңгейлерінде рухани құндылықтар әлемін меңгеру мен оны байытуда өз бейнесін табады.

«Мәдени мұра» жобасы аясында тарих пен мәдениеттің 83 ескерткіші толықтай қайта жөндеуден өткізілді, олардың арасында ауқымды шетелдік жобалар: Дамаск қаласындағы Сұлтан Әз-Захир Бейбарыстың және Дамаск қаласындағы тарихи-мәдени орталық және кесене - Әл-Фарабидің кесенелерін жөндеу жұмыстары жүргізілді. Қазақстандық екі ескерткіштер: Қожа Ахмет Яссауи мен Тамғалы археологиялық кешені ЮНЕСКО Бүкіләлемдік мәдени мұрасының тізіміне кірді.

Әлемдік тарихта дәуірмен, мемлекет саясатымен және мәдениет деңгейімен байланысты, әлеуметтік-мәдени кодтардың рөлі трансформацияланады, бірақ олардың өзіндік болмысы мен ұлттық белгілері сақталынады. Ұлттық мәдени код мәдениет типтерін түсінудің басты тетігі, өйткені ол өзіне ата-бабаларынан қалған мәдени ерекшеліктерін жинақтаған. Бұл мәдениетті идентификациялауға мүмкіндік беретін, кодталған ақпарат.

Мәдениет пен руханилық – халықтың өмірі, оның ақыл-ойы мен жүрегі, біздің өткеніміз, осы шағымыз бен болашағымыз.

Ел Президенті – Н.Ә. Назарбаев “Болашаққа бағдар: қоғамдық сананың жаңғыруы” бағдарламалық мақаласында, біздің алдымызға қоғамдық сананың модернизациясын қойды, ол болып жатқан саяси, экономикалық қайта құрулардың өзегі болатындығын айтты. Ұлы дала ұлы өзгерістер мен қиын уақыттардың ауыртпашылығын бастан өткерді. Ұлттық мәдени код халықтың психологиясын, санасын анықтайды.

Мемлекеттің осындай философиясы бір мезгілде қоғамдағы этникааралық келісімнің сақталуына мүмкіндік береді. Бұл Қазақстанға барлық әлеммен ашық болуына көмектеседі.

Мәдени мұраның сақталуы мәселесі нарықтық экономиканың шындығынан тыс шешіле алмайды. Қазақстан Республикасында (2004-2011 ж.ж.) «Мәдени мұра» бағдарламасын іске асыру, өткен ұрпақтың материалдық және интеллектуалдық құндылықтарын сақтаудағы мемлекеттік қамқорлықтың жоғары қажеттілігін көрсетті.

Президенттің тапсырмасы бойынша үш ұлттық мұражай-қорық: «Бозоқ», «Ботай» және «Сарайшық» құрылды. Бұл қасиетті орындарда зерттеу жұмыстарын жүргізетін, туристерді қызықтыратын тұрақты жұмыс қызметкерлерінің штаты қалыптасатыны айқындалды. Себебі, «Бозоқ» қалашығы Нұр-Сұлтан маңында орналасқан, бірақ ол туралы астаналықтар әлі толық біле бермейді. «Ботай» туралы, онда алғаш жылқының қолға үйретілген жері. Бүгінде әлем оған қызығушылық танытуда, "Discovery" каналы фильм түсіруге келгенде, ол жерде ешқандай да инфранқұрылымның жоқтығынан бұл мүмкін болмады. Ал «Сарайшық» қалашығын көпшілік білетіндей, Жайық өзені оған ұдайы қауіп төндіріп отырады.

1 - Сурет. Ботай мәдениеті - Қазақстан тас ғасыры дәуірінде

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 58беті	

Жастар субмәдениеті – 10-20 жас аралығындағы жасөспірімдер мен жастардың өмірін сипаттайтын, ересектердің мәдениетінен ерекшеленетін, қарым-қатынас формалары, мінез-құлық, талғам нормалары және құндылықтар жүйесі.

Жастар субмәдениеті өткен ғасырдың 60-80 жылдарында айтарлықтай дамыды, оның бірқатар себептері: оқу мерзімінің ұзаруы, еңбекпен айналысуға мәжбүрlemeу, акселерация. Жастар субмәдениеті мектеп оқушыларының әлеуметтенуінің факторы ретінде, институттардың бірі болып табылатын, қарама – қайшылықты рөл ойнайды және жасөспірімдерге біржақты ықпал етеді. Бір жағынан, ол жастарды қоғамның жалпы мәдениетінен алшақтатады, екінші жағынан құндылықтарды, нормаларды, әлеуметтік рөлдерді меңгеруге мүмкіндік береді.

Рокерлер – рок-әндерді тыңдайтын, жастар қозғалысының бағыты. Өз идеалын да, рокер – бұл қоғамдық жағдайларды түсіне білетін, өз бетінше ой-пікірі бар және шешім шығара алатын және бұлардың барлығын музыка арқылы, ондағы мәтіндер арқылы жеткізе алатын адам.

Субмәдениет – бұл қоғамдық ағзаның бір бөлігі, ол мәдениеттің түбіріне қайшы келмейді, қайта оны толықтырып отырады.

Ұлттық мейрамдар

Қазақстан – өзінің ежелгі салт дәстүрлерімен, сонымен бірге, тәуелсіздік жылдарында қалыптасқан мерекелерімен бай, көпұлтты ел. Қазақстан Республикасында халықаралық мерекелер ретінде: Жаңа Жыл, 8 наурыз, сонымен қатар, мемлекеттің өзіне ғана тән мерекелер – Ынтымақ, Бірлік күні, Астана күні және т.б. атап өтіледі.

Ұлттық мейрамдар – Қазақстан Республикасында ерекше тарихи маңызы бар, қазақ мемлекеттілігінің дамуына айтарлықтай ықпал еткен оқиғаларға байланысты мерекелер.

Мемлекеттік мейрамдар – қоғамдық-саяси маңызға ие және де Қазақстан Республикасы азаматтары дәстүрлі түрде атап өтетін т.б. оқиғаларға арналған мейрамдар. Оны мерекелеу ресми іс-шаралармен қатар жүргізілуі мүмкін. Ол “Қазақстан Республикасындағы мерекелер туралы” Заңмен орнықтырылады.

Кәсіби және басқа да мейрамдар азаматтардың жекелеген категориялары атап өтетін, ұлттық және мемлекеттік мерекелер статусы берілмеген мерекелер: мерекелік күндердің тізімін Қазақстан Республикасы Үкіметі нақтылайды.

2 - Сурет. Қазақстан Республикасы астанасының бейнесі – Нұр-Сұлтан

2. Қазақстанның мәдени саясаты.

Мемлекеттің мәдени саясаты – патриотизмнің, Отанға деген сүйіспеншіліктің, оның тарихының, халыққа деген құрметтің қалыптасуының негізі. Мәдени басымдылықтардың қалыптасуы – мемлекеттің шынайы егемендігінің маңызды бөлігі.

1996 жылғы 29 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының «Мәдениет туралы» Заңы қазақ ұлттық мәдениетін, Қазақстандағы басқа да халықтардың мәдениетін жасау, қайта жаңғырту, сақтау, дамыту, қолдану мен таралуы саласындағы қоғамдық қатынастарын реттейді.

Мәдени саясат – бұл мемлекет пен қоғамның мәдени өмірінің іске асырылуы мен қамтамасыз етілуі, жобалануы, жоспарлануымен байланысты мемлекеттік саясаттың бағыты.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 59беті	

Мемлекеттің мәдени саясатын іске асыратын негізгі орган – мәдени институттар болып табылады, ол мәдени мұраны сақтаумен айналысатын институттар – кітапханалар, мұрағаттар, әр тараптандырылған мұражайлар, қорықтар және көркемдік іс-әрекеттің дамуы мәселесін шешетін институттар – шығармашылық одақтар мен бірлестіктер, сәулеттік-көркемдік және қайта қалпына келтіру ұстаханалары, киностудиялар мен кинопрокаттық мекемелер, театрлар.

Қазіргі кезде Қазақстанда «Мәдени мұра» бағдарламасы іске асыру жалғасуда, оның аясында «Қазақстан Халықтары Дамуының Рухани Қорын» құру мәселесі зерттелуде. Бұл қор мемлекеттік-жеке меншіктік әріптестік пен соған сай келетін қоғамдық ұйымдарды тартушылық көмегімен, халықтардың мәдени құндылықтары мен салт-дәстүрлерін дамытуын қолдау және тұрақты мониторинг жүргізуі қажет.

«Тілдердің үш тұғырлығы» мәдени жобасын кезеңдік іске асырылу жүргізілуде. Қазақстан «өркениеттер диалогын» дамытуда мәдениетаралық және конфессияаралық келісімінің орталығы ретінде нақтылануға әрекет жасауда.

«Мәңгілік Ел» - Ұлттық идеясы.

Қазақстан Республикасының бірінші Президенті Н.Ә.Назарбаев 2014 жылы 17 қаңтардағы Қазақстан халқына арнаған «Қазақстандық жол – 2050: Бір мақсат, бір болашақ» Жолдауында Қазақстанның дамуының ұзақ жолында барлық қазақстандықтарды біріктіретін және біздің еліміздің болашағына іргетасын құрайтын басты құндылықтар жасалғанын атап көрсетті.

«ҚАЗАҚСТАН ЖОЛЫ - 2050: БІР МАҚСАТ, БІР МҮДДЕ, БІР БОЛАШАҚ»

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына 2014 жылғы 17 қаңтардағы Жолдауы

Мәңгілік Ел - ортақ тағдыр
Мәңгілік Ел - жалпы қазақстандық ортақ шаңырағымыздың ұлттық идеясы
Мәңгілік Ел - ел болашағының іргетасын қалаған басты құндылықтар

Мәңгілік Елдің 7 басты құндылығы

- ♦ Қазақстанның тәуелсіздігі және Астанасы
- ♦ Қоғамымыздағы ұлттық бірлік, бейбітшілік пен келісім
- ♦ Зайырлы қоғам және жоғары руханият
- ♦ Индустрияландыру мен инновацияларға негізделген экономикалық өсім
- ♦ Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамы
- ♦ Тарихтың, мәдениет пен тілдің ортақтығы
- ♦ Еліміздің ұлттық қауіпсіздігі және бүкіләлемдік, өмірлік мәселелерді шешуге жаһандық тұрғыдан қатысуы

Қазақстан халқы Ассамблеясына «Қазақстан-2050» жалпыұлттық қозғалысымен бірлесіп, «Мәңгілік Ел» патриоттық актісін әзірлеп, қабылдауды ұйымдастыруды тапсырамын

3 – Сурет. «Мәңгілік Елдің» басты құндылықтары.

Осы құндылықтардың арқасында біз әрқашанда жеңіске жетіп, өз елімізді нығайттық, табыстарымызды көбейттік. Осы мемлекет құраушы, жалпыұлттық құндылықтарда жаңа қазақстандық патриотизмнің идеялық негізі тұжырымдалады.

Біздің еліміздің болашағы, ұлт Көшбасшысы алға қойған, «Мәңгілік Ел» идеясының іргелі міндеттерінің бірі – біздің мәдени кодымыз: тілдің, руханилықтың, салт-дәстүрлердің сақталуы болып табылады. Руханилықты сақтаудың жаһандық міндеті алға қойылды. Біздің халқымыздың руханилығы қазақ халқының тарихында, біздің мемлекеттің жалпы тарихында негізделген және бұл барлық қазақстандықтардың ортақ тағдыры, ол біздің бірлігіміз және болашақтағы гүлденуіміздің кепілдігін құрайды. «Мәңгілік Ел» бүкіл қазақстандық халықты, оның жеңілмес және өміршең қуатын, қазақ халқының рухын рәміздейді.

QONTÜSTIK QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11-65 беттің 60беті

«Мәңгілік Ел» біздің мемлекеттілігіміздің рухани құрамдас бөлігін білдіреді. Сондықтан да осындай «Мәңгілік Ел» сияқты жүйені құраушы құбылыстың категориалдық аппаратын жасау мен қалыптастыруда, біздің халқымыздың жинақталған құнды рухани қорына сүйенеді.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы - бұл қоғамдық санадағы өзгерістерге модернизациядан күтілетін нақты қадамдар.

Ұлттық прагматизм – бүгінгі күндегі мемлекет басшысы алға қойған мәселе. Бұл дегеніміз – азаматтық құрылыстың басшылығы, бұл біздің азаматтық ұлтжандылығымыздың жағымды түрдегі моделі.

Прагматизм біздің өмірлік іс-әрекетіміздің барлық салаларында маңызды. Мәселен, бұл экологияға қатысты. Мақаладан мынадай үзінді келтіруге болады: «өткен ғасырдың ортасында бірнеше жыл ішінде ресурстарды үнемсіз пайдалану Арал теңізінің жоғалуына, өнім беретін жерлердің мыңдаған гектары экологиялық жұтандық аймағына айналды».

Франчайзинг - өздігінен теориялық, практикалық та сипатта құралған. Мұнда сананың модернизациясының тағы бір элементі - сананың ашықтығы. Ең алдымен өзгерістерге дайын болу. Мысалы, латыницаны енгізу мәселесі, қазіргі әлем өзінің басымдылығын латыншамен таныстыруда. Бұл латын әліпбиі аясында жасалған, ақпараттық технологиялар.

Қазіргі әлемдік саяси арена үшін тән болып келетін ауқымды саяси өзгерістер, планетаның екі ұлы державасының қарама-қарсы идеологиясын өркениеттік орталықтар кеңістігінде тасымалдайды.

Әлемдік тенденциялар уақыт бойынша қазақстандық егемендіктің мазмұнымен сәйкес келді, ол бүкіл ХХ ғасыр бойында ұлы перманенттік дағдарыс жағдайында тұрған өзіндік ұлттық бірегейліктің қайнар көзіне бет бұрып бағдарланады.

Ашық және толеранттық мәдениеттің өзіндік санасы ретіндегі қазақ бірегейлігі – түркілік көшпелі өркениеттің мұрагері ретінде полиэтникалық басқа да мәдени элементтерді жинақтап, басты элементі болуы қажет. Бұл үдеріс Қазақстан халықтарының мәдени-тарихи өзіндік бірегейлігі бойынша жаңа теориялық мәселелер мен шешімдерді қалыптастырады, ол өзінде әлемдік тәжірибе мен ұлттық ерекшелікті үйлестіретін органикалық мемлекеттік құрылыстың жаңа шынайы моделін, жалпыұлттық идеялар аясында жүзеге асыруы қажет.

Жалпыұлттық идея – бұл бірінші кезекте жалпыадамзаттық құндылықтар мен мәдени плюрализм саласындағы толықтырлар мен дамуды, олардың өзара бірігуінің негізіндегі мәдениеттердің диалогы.

Осылайша, қазақ бірегейлігі қазіргі заманғы әлеуметтік-мәдени жағдайдағы жаһандық өзгерістерге және өткен кезеңмен сабақтастықтың үзілуіне қарамастан, тамаша консерватизмді сақтай отырып, өткен кезеңнің бет- бейнесімен қалыптасады.

3. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы

«Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың бастамасы бойынша жасалынды. Бағдарламаның мақсаты – елдің тарихи-мәдени мұрасын қалпына келтіру және сақтау, Қазақстанның шетелдегі мәдени мұрасын насихаттау, тарихи-мәдени салт-дәстүрлерді қайта жаңғырту.

Мәдени мұра өркениетті қоғамның маңызды белгісі болып табылады, ол өзіне рухани-адамгершіліктік және материалдық құндылықтарды да біріктіреді, ол бір буыннан екінші ұрпаққа өтіп қана қоймастан, оларды жоғалтып алмас үшін ұлттың мемлекеттік көлемде ауқымды күш-жігері мен құралдарын жұмсауды талап етеді.

Компьютерлік технологиялар, жаһандық үдерістер ғасырында - қазіргі заманғы жағдайларда әрбір халықтың мәдени мұрасын сақтау маңызды, бұл әлемнің халықтарының бірегейлігін жоғалтпауға әкеледі.

«Мәдени мұра» бағдарламасының басты міндеттерінің бірі ретінде Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев: «Біздің елімізде мысырлық пирамидалар мен римдік Колизей жоқ, бірақ Қазақстанның территориясында ертеде өмір сүрген номадтардың рөлі Еуразия үшін ғана емес, сонымен бірге әлемдік тарих үшін де баға жетпес дүние. Біз әлемдік деңгейде далалық өркениеттің ұлылығын көрсетуге тиіспіз» - деп атап көрсетті.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»	044-60/11-	
Дәріс кешені	65 беттің 61 беті	

«Туған жер» бағдарламасы - жалпыұлттық патриотизмнің негізі.

«Болашаққа бағдар: қоғамдық сананың модернизациясы» бағдарламалық мақаласында мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаев біздің алдымызға қоғамдық сананың модернизациясы бойынша жаңа ауқымды міндеттер қояды. Оның басты шарттарының бірі – іргелі негізі – отансүйгіштік мемлекеттің ұлттық стратегиясының бір бөлігі ретінде өзіндік ұлттық мәдени-генетикалық кодты сақтау болып табылады.

Қазақстан Президенті аса көлемді – «Туған Ел» ұстанымына оңай өте алатын, «Туған Жер» бағдарламасын енгізуді ұсынды.

«Туған жер» бағдарламасы «Рухани жаңғыру» қоғамдық сананы модернизациялау бағдарламасының құрамдас элементтерінің бірі болып табылады және Отанға деген рационалды және эмоционалды қатынасты біріктіруге шақырады. Бағдарламаның негізіне қазақстандықтардың бойында өзінің өлкесіне деген сүйіспеншілік, мақтаныш пен берілгендік, өз тарихына, салт-дәстүрлеріне және тұрмысына, Отан алдындағы адамгершілік борышы көрініс беретін шынайы патриотизм сезіміне тәрбиелеу енгізілген.

«Қазақстанның сакральдық географиясы» мемлекеттік бағдарламасы

Бұл қазақ халқының естелігіндегі ерекше құндылыққа ие болған, табиғи және мәдени мұралардың ескерткіштері.

Сакральдық ескерткіштер санатында табиғи-ландшафталық объектілер, «қасиетті» таулар, үңгірлер, өзендер, ежелгі қалашықтар, ғажайып табиғат құбылыстары орындары, рулық қорымдар, қорғандар, діни рәсім объектілері, шайқас пен ерлік жасалған жерлер, ұлы адамдардың өмір сүрген жерлері, кесенелердің, храмдар және басқа да халықтың рухани дәстүрлерінің негіздерін құрайтын табиғи-мәдени және тарихи мұралардың ескерткіштері кіреді.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы – бұл елдің әр тұрғыны цифрлық технологияны қолдануы арқылы өмірлік деңгейін көтеруге бағытталған маңызды кешенді бағдарлама.

Бағдарламаның негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасының экономикасының дамуы қарқынын жылдамдату және халықтың өмірін, сапасын жақсарту және де экономиканың жаңа траекторияға – болашақтың цифрлық экономикасына өтуі үшін жағдайлар жасау.

Гендерлік саясат – бұл қоғамның өмірлік іс-әрекетінің барлық салаларындағы ерлер мен әйелдердің теңдігіне қол жеткізуге бағытталған мемлекеттік және қоғамдық іс-әрекет.

«100 жаңа есім» жобасы. Қазақстанда мақсатты түрде өзінің ақыл-ойымен, өз қолымен және дарындылығымен қазіргі заманғы Қазақстанды жасаушылардың нақты бейнесін көрсетуге арналған жобаны іске асыру басталды. Бұл жоба жаңа ұрпақты қолдауға арналған үлгі бола алады. Және де бұл жоба Қазақстандағы меритократиялық қоғамның қалыптасуы үдерісіне оң ықпал етеді.

Қорытындылай келгенде, жалпыұлттық идея – жалпыұлттық құндылықтар мен мәдени плюрализм бағытындағы мәдениеттердің дамуы, олардың өзара әрекеттесу негізіндегі мәдениеттер сұхбаты.

Күнделікті өмірде қоғамның индивидуализациясы жағдайларында жалпы психологияны сақтау, ұжымдық шешімдерді қабылдау жүйесін қалыптастыру маңызды.

Қазіргі заманғы қоғамның міндеті – дәстүрлі мәдениетке тән руханилықтың негіздерін сақтау, оның эрозияға ұшырамауына және нарықтың жұтып қоюына жол бермеу болып табылады.

4. Иллюстрациялық материалдар: презентация,

видеоролик <https://docs.google.com/presentation/d/1HcHBc11adP9dpoxoKKK2HmrCASv-2y5a/edit?usp=sharing&ouid=108786579120977667131&rtfpof=true&sd=true>

5. Әдебиет:

Негізгі:

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		
Дәріс кешені		044-60/11- 65 беттің 62беті

1. Сихымбаев И.Б., Нуржанбаева Ж.О. Мәдениеттану: оқу құралы. Шымкент: «Әлем» баспаханасы, 2020. – 212б

2. Молтобарова К.И. Мәдениеттану. - А, 2018.

Қосымша:

1. Нурышева Г. Ж., Сыргакбаева А.С., Хасанов М.Ш., Джаамбаева Б.А., Мутанов Г.М., Сейтахметова Н.Л. Өл-Фараби және қазіргі заман - А., Қазақ университеті ", 2014г.

2. Шваб Клаус Мартин «Төртінші индустриалық революция» / пер на каз.яз. – А., 2017.

3. Нуржанбаева Ж.О. Психология және мәдениеттану: оқу-әдістемелік құралы / Ж. О. Нуржанбаева, Ғ. С. Айдарбекова, Ә. С. Еркінбекова. - Қарағанды : АҚНҰР, 2023. - 222 бет с.

Электронды басылымдар:

Психология және мәдениеттану Нұржанбаева Ж.О., Айдарбекова Ғ.С., Еркінбекова Ә.С. , 2019 ,ЦБ Акнурpress / <https://aknurpress.kz/login>

6. Бақылау сұрақтары (Feedback кері байланысы).

1. Өзіндік идентификация ұғымын анықтаңыз.

2. Қазақ мәдениетінің еуразиялық мәдени кеңістіктіктегі орны қандай?

3. Қазіргі заманғы Қазақстанның мультимәдени кеңістігіндегі қазақ мәдениетінің орны қандай?

4. Әлемнің ұлттық бейнесін және оның мәдени репрезентациясын қалай сипаттайсыз?

5. Этникалық бірегейлік қандай өлшемдерге негізделген?

6. Қазақстанның қазіргі заманғы өнерінің қандай негізгі үрдістері мен бағыттарын білесіз?

7. Қазақ халқының мәдени кодының мәні неде?

8. Қазіргі заманғы қазақ киностудиясында қандай мәселелер мен перспективалар бар?

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ Кафедра «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-қоғамдық пәндер»		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия» 044-60/11- 65 беттің 64беті
Дәріс кешені		